

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ABDÜLFETTÂH EL-KÂDÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE
EL-KİRÂÂT FÎ NAZARİ'L-MÜSTEŞRİKÎN VE'L-MÜLHİDÎN
İSİMLİ KİTABININ TAHLİLİ

Yüksek Lisans Tezi

Muhammet AYYILDIZ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SAĞLAM

Nevşehir

Ocak 2024

Muhammet AYYILDIZ

Abdülfettâh El-Kâdî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve El-Kirâât Fî Nazarî'l-
Müştşrikîn Ve'l-Mülhidîn İsimli Kitabının Tahlihi

Yüksek Lisans Tezi Nevşehir 2023

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ABDÜLFETTÂH EL-KÂDÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE
EL-KIRÂÂT FÎ NAZARİ'L-MÜSTEŞRİKÎN VE'L-MÜLHİDÎN
İSİMLİ KİTABININ TAHLİLİ

Yüksek Lisans Tezi

Muhammet AYYILDIZ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SAĞLAM

Nevşehir
Ocak 2024

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Muhammet AYYILDIZ

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Abdölfettâh El-Kâdî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve El-Kırâât Fî Nazari'l-Müsteşrikîn Ve'l-Mülhidîn İsimli Kitabının Tahlili” adlı Yüksek Lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Muhammet AYYILDIZ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SAĞLAM

Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Merter Rahmi TELKENAROĞLU

KABUL VE ONAY SAYFASI

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SAĞLAM danışmanlığında Muhammet AYYILDIZ tarafından hazırlanan “Abdulfettâh el-Kâdî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve el-Kırâât fi Nazari'l-Müsteşrikîn ve'l-Mülhidîn İsimli Kitabının Tahlili” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimler Kıraat Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

05/01/2024

JÜRİ

İMZA

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SAĞLAM

Üye : Prof. Dr. Zülfikar DURMUŞ

Üye : Doç. Dr. Şuayip KARATAŞ

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun /..... / tarih ve sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /

Dr. Öğr. Üyesi Volkan Recai ÇETİN
Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimim süresince değerli bilgilerinden ve tecrübelerinden yararlandığım Tez Danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SAĞLAM'a, öğrencisi olduğum Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Öğretim Üyelerine ve Sosyal Bilimler Enstitüsü çalışanlarına, ilim yolculuğumda üzerimde hakkı ve emeği bulunan tüm hocalarıma, çalışma süresi boyunca desteğini her daim hissettiğim sevgili eşime, vakitlerinden çaldığım göz aydınlığım oğullarıma teşekkür ederim.

Muhammet AYYILDIZ

Nevşehir, Ocak, 2024

ÖN SÖZ

Hız. Peygamber, Kur'an'ı Cebrâil (as) vasıtasıyla yaklaşık 23 yılda almıştır. Kur'an'ın diğer ilahi kitaplardan ayrılan en önemli özelliği toptan değil, peyderpey indirilmesidir. Bu özelliğin yanında diğer bir özelliği de Kur'an'ın ezberlenmesidir. Kur'an indiği günden itibaren bir harfi dahi değişmeden günümüze kadar gelmiştir. Her ne kadar Kur'an'ın benzerini getirmek isteyenler olmuşsa da muvaffak olamamıştır. Bu durum Kur'an'ın i'caz yönünü de açıkça ortaya koymaktadır. Allah, Kur'an'ın muhafazasını bizzat kendi uhdesine almıştır: “*Muhakkak ki Kur'an'ı biz indirdik ve onu koruyacak olan da biziz.*”¹

Müsteşrikler, İslâm dininin farklı alanlarında pek çok çalışma yapmışlardır. Müsteşriklerin çalışma yapmış olduğu alanların en önemlilerinden biri de kıraata dairdir. Bu müsteşriklerin içerisinde detaylı araştırma ve çalışma yapanlardan biri de Goldziher'dir. Yahudi asıllı olan Goldziher, İslâm'ı araştırmak için seyahatler yapmıştır. İslâm'la ilgili konferanslar vermiştir. Yaptığı her seyahatte yazma eserleri toplayıp bunları incelemiştir.

Goldziher, Kur'an'ın vahiy mahsulü olmadığını, aksine onun diğer dinlerden derlenip toplanan bir kitap olduğunu ileri sürmektedir. Kur'an'ın noktasız ve harekesiz olmasından hareketle okunuşu konusunda Müslümanların ortak bir okuma etrafında birleşemediğini, herkesin kendi ihtiyar ve hevâsına göre okuduğu görüşünü benimsemiştir. Dile getirmiş olduğu bu ve benzeri iddiaları, Kur'an'ın vahiy mahsulü olmadığı tezini şekillendirmek için söylemiştir. Bu iddialarını zikrettiği *Die Richtungen der Islâmischen Koranauslegung* adlı kitabı vardır. Bu kitap Arapçaya *Mezâhibü't-Tefsîri'l-İslâmî* adıyla tercüme edilmiştir. Abdülfettâh el-Kâdî, Goldziher'in iddialarına cevap vermek amacıyla *el-Kırâât fî Nazari'l-Müsteşrikîn ve'l-Mülhidîn* adlı eseri kaleme almıştır.

Çalışmada Abdülfettâh el-Kâdî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve *el-Kırâât fî Nazari'l-Müsteşrikîn ve'l-Mülhidîn* isimli kitabı incelenmiştir. Böylece Abdülfettâh el-

¹ Hicr, 15/9.

Kâdî'nin hayatı gün yüzüne çıkarmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda Abdülfettâh el-Kâdî'nin Goldziher'in iddialarına ne şekilde cevap verdiği tespit edilmiştir.

Çalışmanın Giriş bölümünde çalışma ile ilgili genel bilgiler, çalışmanın konusu, amacı ve önemi, çalışmanın metodu ve kaynakları, kıraat ilmine genel bir bakış gibi konular ele alınmaktadır. Birinci bölümde Abdülfettâh el-Kâdî'nin hayatı, ailesi, ilmî seyahatleri, hocaları ve eserleri üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde ise *el-Kırâât fi Nazari'l-Müsteşrikîn ve'l-Mülhidîn* isimli kitabı incelenmiştir. Bu bağlamda Abdülfettâh el-Kâdî'nin kitabında kendisine kaynak olarak aldığı kıraat, tefsir ve hadis kitaplarına ulaşılmıştır. Abdülfettâh el-Kâdî'nin Goldziher'in iddialarına ne şekilde cevap verdiği incelenmiştir. Çalışmada öncelikli olarak Abdülfettâh el-Kâdî'nin kendisine kaynak olarak aldığı fakat açıkça belirtmediği bu kaynakların yerleri tespit edilerek ortaya konulmuştur.

Tezde, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu esas alınmıştır. Kitabını incelediğimiz Abdülfettâh el-Kâdî hakkında yapılmış yüksek lisans tezlerinden ve makalelerden yararlanılmıştır. Kıraat farklılıkları noktasında ise ilk dönem müelliflerin kitaplarından faydalanılmıştır. Çalışmada zikredilen âyetlerin meâllendirmesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*'inden yararlanılmıştır.

Bu çalışmanın başlangıcından tamamlanmasına kadar çalışmanın her aşamasında yol gösterip destek olan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Sağlam'a en kalbî teşekkürlerimi sunuyorum. Aynı şekilde bu çalışmamın olgunlaşmasında ve şekillenmesinde kıymetli ilmi birikimlerinden istifade ettiğim Öğr. Gör. Abdussamed Söyler'e ve Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Ersönmez'e, Salim Çolak'a, dualarını esirgemeyen, desteklerini her zaman yanımda hissettiğim aileme, eşime ve çocuklarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

**ABDÜLFETTÂH EL-KÂDÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE EL-KİRÂÂT
FÎ NAZARÎ'L-MÜSTEŞRİKÎN VE'L-MÛLHÎDÎN İSİMLİ KİTABININ
TAHLİLİ**

Muhammet AYYILDIZ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, Ocak, 2024

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SAĞLAM

ÖZET

Abdülfettâh b. Abdulğani b. Muhammed el-Kâdî (ö. 1403/1982), Mısır'ın Buhayra eyaletinin başkenti olan Demenhur'da 1325/1907 yılında, Şaban ayının 25'inde dünyaya gelmiştir. Mısır'da yetmiş önemli ilim adamlarından biridir. Kur'an ve kıraat alanında öne çıkmış ve kıraat alanında pek çok önemli eser kaleme almıştır. İslâmî ilimler yanında edebiyat türünde de istidatı olan bir özelliği haizdir.

Goldziher'in Arapçaya tercüme edilen *Mezâhibü't-Tefsîrû'l-İslâmî* kitabını, Abdülfettâh el-Kâdî detaylı bir şekilde incelemeye almıştır. Bir müsteşrik olarak Goldziher hem Kur'an hakkında hem de kıraat konusunda birçok iddia ortaya atmıştır. el-Kâdî, onun bu önyargılı iddialarının sorgulanması gerektiğini söylemiş, asılsız olduğunun ilmî olarak ortaya konulması gerektiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Bundan dolayı el-Kâdî, Goldziher'in iddialarına cevap vermek maksadıyla *el-Kirâât fî Nazari'l-Müsteşrikîn ve'l-Mülhidîn* adlı eseri kaleme almıştır.

el-Kâdî, öncelikle Goldziher'in iddialarını bütün ayrıntılarıyla kolay, akıcı ve sade bir üslupla açıklama yoluna gitmiştir. O, üzerinde durmuş olduğu âyetleri ve hadisleri arka arkaya sıralamış, konunun anlaşılması için bol miktarda örnek zikretmiştir. Bilinen örnekler dışında farklı örnekler zikrederek konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaya çalışmıştır. Zikretmiş olduğu örneklerde var olan farklı okuyuşları irdelemiş, aynı zamanda örnekte geçen kelimenin hangi harf ve hareke ile okunduğunu da izah etmiştir. Abdülfettâh el-Kâdî'nin kitabında faydalanmış olduğu kaynaklar, konusuna göre değişkenlik göstermektedir. Hadis, tefsir ve kıraat konularında farklı âlimlerin bazı yerlerde isimlerine bazı yerlerde de eserlerine atıfta bulunmuştur.

el-Kirâât fî Nazari'l-Müsteşrikîn ve'l-Mülhidîn isimli eser çerçevesinde Abdülfettâh el-Kâdî'nin hem kıraat birikimi hem de Goldziher'in iddialarına cevaplarının yansıtılmaya çalışıldığı bu çalışmada Abdülfettâh el-Kâdî'nin hayatı, ilmî seyahatleri, hocaları, talebeleri ve eserleri incelenerek Abdülfettâh el-Kâdî'nin kitabının değerlendirilmesi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Kıraat-i Seb'a, Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Kirâât fî Nazari'l-Müsteşrikîn ve'l-Mülhidîn*, Oryantalist, Goldziher.

**ABDULFATTÂH AL-QÂDÎ'S LIFE HIS SCHOLARLY PERSONALITY AND
THE ANALYSIS OF HIS BOOK TITLED AL-QIRÂA FÎ NADHAR
ALMUSTASHRİKÎN WA AL-MULHÎDÎN**

Muhammet AYYILDIZ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences, January, 2024

Supervisor: Dr. Mustafa SAĞLAM

ABSTRACT

Abdulfattâh b. Abd al-Ghanî b. Muhammad al-Qādî (d. 1403/1982) was born in Damanhur, the capital of Egypt's Bukhayra province, on the 25th of Sha'ban in 1325/1907. He is one of the important scholars who grew up in Egypt. He was prominent in the field of Qur'an and qirāa and wrote many important works in the field of qirāa. In addition to Islamic sciences, he also has a talent in literature.

Goldziher's book *Sects of Islamic Tafsir* was analysed in detail by Abdulfattâh al-Qādî. Goldziher, as an orientalist, made many claims both about the Qur'an and qirāa. According to Abdulfattâh al-Qādî, he said that his prejudiced behaviour should be questioned and that these allegations should be scientifically demonstrated to be unfounded. Therefore, he wrote *al-Qirāa fî nadhar al-mustashrikîn wa al-mulhidîn* in order to respond to Goldziher's claims.

al-Qādî has listed relevant verses and hadiths one after the other and has given many examples for the understanding of the subject. He analysed different readings in the examples he mentioned, and at the same time he explained with which letter and movement the word in the example was read. The sources that Abdulfattâh al-Qādî utilised in his book vary according to the subject matter. In the fields of hadith, tafsir and qirāa, he referred to the names of different scholars in some places and their works in others.

In this study, in which both the qirāa knowledge of Abdulfattâh al-Qādî and his answers to Goldziher's claims are tried to be reflected within the framework of the work titled *al-Qirāa fî nadhar al-mustashrikîn wa 'l-mulhidîn*, the life of Abdulfattâh al-Qādî, his teachers, his students, his works are examined and the evaluation of Abdulfattâh al-Qādî's book is tried to be revealed.

Keywords: Qirāa, Qirāa al-Sab'a, Abdulfattah al-Qadî, *al-Qirāa fî nadhar al-mustashrikîn wa al-mulhidîn*, Orientalist, Goldziher.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	ii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii

GİRİŞ	1
1. Çalışma ile İlgili Genel Bilgiler	1
1.1. Çalışmanın Konusu, Önemi ve Amacı.....	1
1.2. Çalışmanın Metodu ve Kaynakları	2
1.3. Literatür Değerlendirmesi	3
2. Kıraat İlmine Genel Bir Bakış.....	4
2.1. Kıraat İlminin Tanımı, Konusu ve Amacı	4

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDÜLFETTÂH EL-KÂDÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1. Hayatı	6
2. Ailesi	7
3. İlmî Seyahatleri	7
4. Hocaları	8
5. Talebeleri.....	9
6. Eserleri	9
6.1. Kıraate Dair Eserleri	9
6.1.1. el-Kırâât fî Nazari'l-Müsteşrikîn ve'l-Mülhidîn.....	9
6.1.2. el-Vâfî fî Şerhi'ş-Şâtıbiyye fî'l-Kırâati's-Seb'a	10
6.1.3. Şerhü'n-Nazmi'l-Câmi' li Kırâati'l-İmâm Nâfi.....	10
6.1.4. es-Sirrü'l-Masûn fî Rivâyeti Kâlûn min Tarîki'ş-Şâtıbiyye	11
6.1.5. Şerhü's-Sirri'l-Masûn fî Rivâyeti Kâlûn	11
6.1.6. el-Büdûrü'z-Zâhira fî'l-Kırâati'l-Aşri'l-Mütevâtira min Tarîki'ş-Şâtıbiyye ve'd-Dürre.....	12
6.1.7. el-Kırââtü'ş-Şâzze ve Tevcîhühâ min Lüğati'l-Arab.....	13

6.1.8. Târîhü'l-Kurrâi'l-Aşere ve Ruvâtühüm ve Tevâtüru Kırââtihim ve Menhecü Küllin fi'l-Kırâât	14
6.1.9. el-Îdâh li Metni'd-Dürre fi'l-Kırââti'l-Selâsi'l-Mütemmime li'l- Kırââti'l-Aşr li'l-İmam İbnü'l-Cezerî	14
6.1.10. Tevcîhü'l-Kırâât.....	15
6.1.11. Ebhâsün fi Kırââti'l-Kur'âni'l-Kerîm	15
6.1.12. Şerhu Minhati Müli'l-Birri fimâ Zâdehü Kitâbü'n-Neşr fi'l- Kırââti'l-Aşr ale's-Şâtıbiyye ve'd-Dürre	16
6.1.13. el-Ferâidü'l-Hısân fi Addi Âyi'l-Kur'ân	17
6.1.14. Nefâisü'l-Beyân Şerhü'l-Ferâidi'l-Hısân fi Addi Âyi'l-Kur'ân	17
6.2. Tecvide Dair Eserleri	18
6.2.1. Şerhü'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye.....	18
6.3. Tefsire Dair Eserleri	18
6.3.1. Esbâbü'n-Nüzûl ani's-Sahâbe ve'l-Müfessirîn.....	18
6.3.2. min Ulûmi'l-Kur'ân	19
6.3.3. el-Mûcizü'l-Fâsıl fi İlmi'l-Fevâsil Şerhu Urcûzeti'l-Allâmeti'l- Mütevelli	19
6.3.4. Beşîrû'l-Yüsr Şerhu Nâzimetri'z-Zühr fi İlmi'l-Fevâsil.....	19
6.3.5. Târihü'l-Mushafi's-Şerîf.....	20
6.4. Fıkha Dair Eserleri	20
6.4.1. es-Sıyâm ve Ahkâmuh	20
6.4.2. Urcûzetü'l-Mîrâs.....	21
6.4.3. Şerhu Urcûzeti'l-Mîrâs	21
7. Bazı Âlimlerin Abdülfettâh el-Kâdî Hakkındaki Görüşleri	21

İKİNCİ BÖLÜM
EL-KİRÂÂT FÎ NAZARİ'L-MÜSTEŞRİKÎN VE'L-MÜLHİDÎN ADLI
ESERİN TAHLİLİ

2.1. Eserin Yazılış Amacı	24
2.2. Eserin Metodu	25
2.3. Eserin Kaynakları.....	27
2.3.1. Kıraat ve Tefsir Alanı İle İlgili Kaynaklar	27
2.3.2. Hadis Alanı İle İlgili Kaynaklar	32
2.4. Abdülfettâh el-Kâdî'nin Goldziher'in İddialarına Verdiği Cevaplar.....	36
2.4.1. Goldziher'in Kur'an'da Çelişki Bulduğu İddiası ve el-Kâdî'nin Cevapları.....	36

2.4.2.	Goldziher'in Kur'an Metni Etrafında Birlikteliğin Olmadığı İddiası ve el-Kâdî'nin Cevapları.....	43
2.4.3.	Goldziher'e Göre Kıraat Farklılıklarının Arap Hattından Kaynaklandığı İddiası ve el-Kâdî'nin Cevapları	46
2.4.3.1.	Bakara 2/54'de Geçen “فَأَقْتُوا أَنْفُسَكُمْ” İfadesi	46
2.4.3.2.	Nisâ 4/94'de Geçen “فَتَبَيَّنُوا” Kelimesi.....	50
2.4.3.3.	A'râf 7/48'de Geçen “تَسْتَكْتَرُونَ” Kelimesi.....	51
2.4.3.4.	A'râf 7/57'de Geçen “بُشْرًا” Kelimesi	51
2.4.3.5.	Tevbe 9/114'de Geçen “إِيَّاهُ” Kelimesi.....	52
2.4.3.6.	Ra'd 13/43'de Geçen “وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ” İfadesi	53
2.4.3.7.	Hicr 15/8'de Geçen “تُنزَّلُ” Kelimesi	54
2.4.4.	Goldziher'in Kıraat Farklılıklarının Sebepleriyle İlgili İddiaları ve el-Kâdî'nin Cevapları	54
2.4.4.1.	Kıraatlerin Çeşitlenmesinde Arap Hattının Belirleyiciliği İddiası ve el-Kâdî'nin Cevabı	55
2.4.4.2.	Şehirlere Sadece Mushafın Gönderildiği İddiası ve el-Kadi'nin Cevabı	56
2.4.4.3.	Mushaf Hattına Uygun Kıraatlerin Kur'an Sayıldığı İddiası ve el-Kâdî'nin Cevabı	56
2.4.4.4.	Aynı Şekilde Yazılan Bütün Kelimelerin Farklı Okumaya İmkân Tanıdığı İddiası ve el-Kâdî'nin Cevabı	60
2.4.4.5.	Mushaf'ta Aynı Hatla Yazılan Kelimelerle İlgili İddiaya el-Kâdî'nin Cevabı.....	61
2.4.5.	Goldziher'e Göre Kıraat Farklılıklarının Kurrâ'nın Kendi Tercihine Dayandığı İddiası ve el-Kâdî'nin Cevapları.....	63
2.4.6.	Goldziher'e Göre Kıraatlerin Hz. Peygamber'e ve Vahye Dayanmadığı İddiası ve el-Kâdî'nin Cevapları	67
2.4.7.	Goldziher'e Göre Kıraat Farklılıklarının Tenzih ve Ta'zim Amaçlı Olduğu İddiası ve el-Kâdî'nin Cevapları.....	67
2.4.7.1.	Âl-i İmrân 3/18'de Geçen “شُهَدَاءُ” Kelimesi.....	68
2.4.7.2.	Saffât 37/12'de Geçen “عَجِبْتَ” Kelimesi	69
2.4.7.3.	Mâide 5/112'de Geçen “هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ” İfadesi.....	71
2.4.7.4.	Bakara 2/106'da Geçen “تَنْسِبُهَا” Kelimesi	74
2.4.8.	Goldziher'e Göre Kıraat Farklılıklarının Kâtip ve Müstensih Hatasından Kaynaklandığı İddiası ve el-Kâdî'nin Cevapları	76
2.4.8.1.	Nisâ 4/162'de Geçen “وَالْمُقِيمِينَ” Kelimesi.....	76
2.4.8.2.	Nûr 24/27'de Geçen “حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا” İfadesi	78

2.4.9. Goldziher'e Göre Hz. Osman'ın İstinsah Ettirdiği Mushaflarda Bir Lafzın Eş Anlamlı Başka Lafızlarla Değiştirildiği İddiası ve el-Kâdî'nin Cevapları.....	80
2.4.10. Goldziher'e Göre Farklı Kıraatlerin Varlığının Hz. Peygamber'den Kaynaklandığı İddiası ve el-Kâdî'nin Cevapları	83
2.4.11. Goldziher'in "Kur'an Yedi Harf Üzere İndirildi" Hadisi Hakkındaki İddiaları ve el-Kâdî'nin Cevapları	84
2.4.12. Goldziher'in Dil-Kıraat İlişkisinde Dilcilerin Konumu ile İlgili İddiaları ve el-Kâdî'nin Cevapları	86

SONUÇ..... 89

KAYNAKÇA 91

ÖZGEÇMİŞ

KISALTMALAR

b.	: İbn
bkz	: Bakınız
çev	: Çeviren, Çevirmen
İFAV	: Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
md.	: Maddesi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk	: Tahkik
ts	: Tarihsiz
tsh	: Tashih eden
v.dğr	: Ve Diğerleri
yay.	: Yayınları, Yayınevi

GİRİŞ

1. Çalışma ile İlgili Genel Bilgiler

1.1. Çalışmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Çalışmanın konusu, Mısırlı meşhur âlim Abdülfettâh el-Kâdî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve *el-Kırâât fî Nazari'l-Müsteşrikîn ve'l-Mülhidîn* adlı eserin tahlil edilmesidir. O, bu eserinde oryantalistlerin Kur'an ve kıraatler hakkındaki iddialarına cevap vermiştir. Bu çalışma, Abdülfettâh el-Kâdî'nin kitabında konuları işleyiş biçimini, kullanmış olduğu üslup ve metodunu, müsteşriklerin iddialarına ne şekilde cevap verdiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kaynakça bölümünde verilen tefsir ve tefsir usulüne dair eserlerden; tahlili yapılan kitapta müellifin dipnot ve kaynakça vermeden atıfta bulunduğu ve aynı zamanda değinmiş olduğu istinsâh, yedi harf vb. konularda etraflıca yararlanılmıştır. Yine kaynakçada kıraat alanına dair zikredilen eserlerden, kitapta zikredilen kıraat farklılıklarının dayanağı ve hangi kıraat imamının okuyuşu olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Abdülfettâh el-Kâdî, Mısır'ın yetiştirdiği önemli ilim adamlarından biridir. İlim ve medeniyetin beşiği olmuş bir yörede yaşamış ve kendi döneminin en büyük âlimlerinden dersler almıştır. Özellikle kendisini kıraat alanında yetiştirmiştir.

el-Kâdî, taşıdığı ilmî kişilik ve ortaya koyduğu kıymetli eserleriyle özellikle kıraat ilmi çevrelerince kabul görmüştür. el-Kâdî, Mısır'ın Demenhur şehrinde 1325 yılında dünyaya gelmiştir. Farklı ülke ve şehirlerde bulunan üniversitelerde hocalık yapmış, yetkin âlimler yetiştirmiş ve her biri alanında başvuru niteliğinde sayılabilecek eserler telif etmiştir. Bu eserlerden biri de kıraat alanında kaleme almış olduğu *el-Kırâât fî Nazari'l-Müsteşrikîn ve'l-Mülhidîn* isimli kitabıdır. Mısır'da bulunan üst

düzey bir yetkili, müsteşrik Golziher'in yazmış olduğu *Die Richtungen der Islâmischen Koranauslegung* isimli kitabın *Mezâhibü't-Tefsîri'l-İslâmî*² adıyla Arapçaya tercüme edilmesinden sonra bu kitabı incelemesi hususunda Abdülfettâh el-Kâdî'yi teşvik etmiştir. el-Kâdî de, incelemeleri neticesinde Goldziher'in Kur'an'la ve kıraatlerle ilgili birçok iddiada bulunduğu ve bu iddialara tek tek cevap verilmesi düşüncesi meydana gelmiştir.

el-Kâdî'nin eserini önemli kılan tarafı ise; müsteşrik Goldziher'in Kur'an'la ilgili iddialarına cevap vermesidir. Goldziher, Kur'an'la ilgili olarak onun vahiy mahsulü olmadığını, Kur'an'ı, Hz. Peygamber'in diğer dinlerden derleyip topladığı bir kitap olduğunu ileri sürmektedir. Mushafın okunuşuyla alakalı tam bir ittifak olmadığı ve imlasının noktasız olması dolayısıyla farklı okumalara imkân verdiği iddiasında bulunmaktadır. Dile getirmiş olduğu bu iddiaları da sırf Kur'an'ın vahiy ürünü olamayacağı tezini şekillendirmek için zikretmektedir. Abdülfettâh el-Kâdî, söz konusu iddiaları tek tek ele almış ve âyet, hadis, tefsir ve kıraat kaynaklarından faydalanmak suretiyle bu iddialara cevap vermeye çalışmıştır.

1.2. Çalışmanın Metodu ve Kaynakları

Çalışmanın hazırlanması aşamasında temelini oluşturan kıraat alanında yazılmış eserlere, tefsir kaynaklarına, âyet ve hadislere başvurulmuştur. Zikredilen âyetlerin ve meâllerin tamamında *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*'inden faydalanmak suretiyle teze alınmasına gayret edilmiştir. Abdülfettâh el-Kâdî'nin cevap ve görüşlerine geçmeden önce çalışmanın daha iyi anlaşılması için giriş bölümünde kıraatin tanımı, konusu ve tarihçesine yer verilmiş, özellikle el-Kâdî'nin kaynak göstermeden zikrettiği bilgiler kaynağına ulaşılarak dipnotta ve kaynakçada gösterilmiştir.

² Kitabın asıl adı, *Die Richtungen der Islâmischen Koranauslegung*'dir. Goldziher'e ait olan bu eser için "şaheser" nitelemesi yapılmıştır. Goldziher bu kitabında; Kur'an, kıraat, kelâmî tefsir, tasavvufî tefsir ve dini fırkaların Kur'an'ı tefsiri gibi konuları işlemiştir. Eser, Abdulhalim en-Neccâr tarafından *Mezâhibü't-Tefsîri'l-İslâmî* (Kahire, 1944) ismiyle Arapçaya tercüme edilmiştir. Mustafa İslâmoğlu da *İslâm Tefsir Ekolleri* ismiyle 1997 yılında Türkçe'ye tercüme etmiştir. Ancak bu kitabın Arapça ve Türkçe tercümesi ilmî olarak birçok yönden eleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet S. Hatiboğlu, **Ignaz Goldziher**, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 14, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, 102.

Çalışmanın yöntemi ile ilgili olarak da şunları söyleyebiliriz: Konu ile ilgili bilgilere el-Kâdî'nin *el-Kırâât fî Nazari'l-Müsteşrikîn ve'l-Mülhidîn* isimli eseri başta olmak üzere tüm eserleri taranmak suretiyle ulaşılmaya çalışılmıştır. Goldziher'in iddiaları ve el-Kâdî'nin bu iddialara verdiği cevaplar aktarılacakla birlikte ulaşılan bilgilerin tahlillerinin yapılmasına gayret edilmiş, konunun özgün örnekler üzerinden tespit edilip açıklanmasında tümevarım metodundan, farklı görüşlerin birbirleriyle mukayese edilmesinde ise karşılaştırma metodundan istifade edilmiştir. Örneklerin analiz edilmesi, neden ve sonuçlarına dair çıkarımlarda bulunurken de tündengelim metoduna başvurulduğunu söyleyebiliriz.

1.3. Literatür Değerlendirmesi

Ülkemizde Diyanet İslâm Ansiklopedisi maddesi de dâhil olmak üzere Abdülfettâh el-Kâdî ile ilgili şimdiye kadar yapılmış bir çalışma olmaması bizi bu çalışmayı yapmaya yönlendirmiştir. Hâlihazırda İsa Sarkıya'nın *Modern Dönem Kıraat Âlimlerinden Abdülfettâh el-Kâdî'nin Kıraat İlmine Katkısı* adıyla doktora çalışması Marmara Üniversite'sinde devam etmektedir. Bunun yanında Salih Akdemir, Abdülfettâh el-Kâdî'nin *Esbâbü'n-Nüzûl ani's-Sahâbe ve'l-Müfessirîn* adlı eserini Arapçadan Türkçe'ye tercüme etmiştir. Fakat bu eserde müellifle alakalı herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Bunun yanında kıraat alanıyla alakalı akademik çalışma yapan pek çok kimse dipnotlarında Abdülfettâh el-Kâdî'nin kitaplarına çokça atıfta bulunmuştur. Fakat Abdülfettâh el-Kâdî ile alakalı bu çalışmalarda da bir malumata yer verilmemiş sadece eserlerine atıfta bulunulmakla yetinilmiştir. Bizim çalışmamızı tüm diğer çalışmalardan farklı kılan husus, el-Kâdî'in özelde *el-Kırâât fî Nazari'l-Müsteşrikîn ve Mülhidîn* adlı eseri, genelde ise tüm eserleri esas alınmak üzere bizzat Abdülfettâh el-Kâdî üzerine yapılmış olmasıdır.

Arap dünyasında iki tane tamamlanmış yüksek lisans tezine ve bir tane makaleye ulaşılmıştır. Bu çalışmaları şöylece ifade edebiliriz:

1. Hassa binti Suûd b. Abdi'l-Azîz el-Ammâr, Riyad'da bulunan Câmiatu İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Üniversite'sinde, *eş-Şeyh Abdü'l-Fettâh el-Kâdî Menhecuhû ve Cuhûduhû ve Ârâuhû fî'l-Kırâât ve Ulûmi'l-Kur'ân* isimli çalışma.

2. Vefâ binti Muhammed Mansûr Ebü'l-Ayneyn, Medine İslâm Üniversite'sinde eş-Şeyh el-Allâme Abdü'l-Fettâh b. Abdü'l-Ğanî el-Kâdî ve Cehduhû fi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye: Dirâsetun Târîhiyyetun Tahlîliyye adıyla yapmış olduğu çalışma.
3. Hayreddin Hoca (el-Kûsûfi), Malezya Kral Zeynelabidin Üniversite'sinde, Cuhûdü's-Şeyh Abdü'l-Fettâh el-Kâdî el-Ezherî fi Hidmeti'r-Dirâsâsi'l-Kur'âniyye ve'd-Difâi ani'l-Kırâât Dıddu Metâini'l-Müsteşrikîn adıyla yayınlanan çalışmadır.

2. Kıraat İlmine Genel Bir Bakış

2.1. Kıraat İlminin Tanımı, Konusu ve Amacı

“Kıraat” (قِرَاءَات) kelimesi Arapça'da “k-r-e” (قَرَأَ) kökünden türemiş semâi/kuralsız masdar olup, “okumak, tilavet etmek, incelemek, dikkatli okumak” gibi manalara gelmektedir.³ İstılâhi olarak ise kıraat; Kur'an kelimelerinin edâ keyfiyetini ve ihtilaflarını ele alan, kıraat imamlarına nispet etmek suretiyle kelimelerdeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir.⁴ Bu anlamın yanında; İbn Âmir (ö. 118/736) kıraati, Ebû Amr (ö. 154/771) kıraati ve Hafs (ö. 248/862) kıraati gibi kıraat imamlarının tercih ettiği her bir okuyuş için de kıraat terimi kullanılmıştır.⁵ Kur'an'da kıraat kelimesi bulunmamakla birlikte “okumak” anlamına gelen Kur'an “قُرْآن” kelimesi fiil ve masdar olarak birçok âyette zikredilmiştir.⁶

³ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, **Kitabü'l-Ayn**, thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhim es-Sâmerrâî, 8 Cilt, Mektebetü'l-Hilâl, 1431, V, 204-205; Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb el-İsfehânî, **el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân**, thk. Safvan Adnan ed-Dâvudî, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1412, 668-669; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Alî Cemâluddîn İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, 3. Baskı, 15 Cilt, Beyrut: Dâru Sadr, 1414, I, 128-129; ez-Zürkânî, **Menâhilü'l-İrfân**, I, 412; Muhammed Sâlim Muhaysin, **el-Kırâât ve Eserühâ fi Ulûmi'l-Arabiyye**, 2 Cilt, Kahire: Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, 1404/1984, I, 9.

⁴ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn ve Mursidü't-Tâlibîn**, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999/1420, 9; Muhammed Abdü'l-Azîm ez-Zürkânî, **Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, 3. Baskı, 2 cilt, Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şerikâh, 1431, I, 413.

⁵ Ebü Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, **el-İbâne an Meâni'l-Kırâât**, thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî, Mısır: Dârü'n-Nahdâ, 1431, 31.

⁶ Mesela bkz: A'râf, 7/204, (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَيَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ); Nahl, 16/98, (فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَمِعْ لَهُ); Alak, 96/1, (إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ); Kıyâme, 75/17, (فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ).

Kıraat ilminin konusu, Kur'an kelimelerinin okunuş ve edâ keyfiyyetinde meydana gelen tahrîk, isbât, hazf, fasl, teskîn ve vasl gibi konularda kıraat imamlarının âyetlerdeki farklı okuyuş biçimlerini tek tek okuyanına nispet etmek suretiyle incelemektir. Kıraat ilminin ana konusu bu olmakla beraber farklı kıraatleri, kıraat tarihini ve bu minvalde ortaya çıkan kıraatlerin okunuşlarını ele alıp değerlendirmek de bu ilmin kapsamı içerisinde ele alınmaktadır. Kıraat ilminin, Kur'an'ın iki kapak arasında bir araya gelmesinden günümüze kadar tahrîf ve tağyîre uğramadan intikalinde önemli etkisi olmuştur.⁷ Çünkü bu ilim, detaylı bir şekilde kıraat imamının hangi âyeti hangi harekeyle okuduğunu ele almaktadır. Bununla birlikte okuyanına nispet edilen kıraatin de çerçevesini çizmek suretiyle sahîhini sakîminden ayırarak o kıraatin güvenilirliğini ortaya koymaktadır.

Kıraat ilminin amacı, kıraat imamlarına nispet edilen okuyuşlardan mütevâtir ve sahih olanları belirlemek, zayıf ve mevzu olanları ayırmak, kıraat ilminin usûl ve esaslarını ortaya koymaktır.⁸

⁷ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî el-Bennâ, **İthâfu Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kirâati'l-Erbaate Aşr**, 3. Baskı, thk. Enes Mihre, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006, 6.

⁸ ed-Dimyâtî, **İthâfu Fudalâi'l-Beşer**, 7.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDÜLFETTÂH EL-KÂDÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1. Hayatı

Abdulfettâh b. Abdulğani b. Muhammed el-Kâdî, Mısır'ın Buhayra eyaletinin başkenti olan Demenhur'da 1325/1907 yılında, Şaban ayının 25'inde dünyaya gelmiştir. Mısır'da yetişmiş önemli ilim adamlarından biridir. Ömrünü ilim öğrenmek ve öğretmekle geçirmiştir. Ortaya koyduğu kıymetli eserleriyle ilim çevrelerince kabul görmüş bir âlimdir. Tüccar olan babasının desteğiyle ömrünün baharında ilimle meşgul olmaya başlamıştır.⁹ el-Kâdî, özellikle Kur'an ve kıraat alanında öne çıkmış ve kıraat alanında pek çok önemli eser kaleme almıştır. İslâmî ilimler yanında edebiyat türünde de istidatı olan bir özelliği haizdir.¹⁰ Nakşibendî tarikatına mensup olan el-Kâdî, fıkhıta da Şafî mezhebini takip etmiştir.¹¹ el-Kâdî, kendini Kur'an'a adanmış ve hayatını Kur'an'a hizmet ederek geçirmiştir. Hem okumuş hem de okutmuş, arkasında ilme hizmet edecek kıymetli eserler bırakmıştır.

⁹ Abdulfettâh el-Mersafi, **Hidâyetü'l-Kâri ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî**, 3. Basım, Medine: Mektebetü Taybe, 1431, II, 659; Süleyman el-Bermâvî, **İmtinâü'l-Fudalâi Biterâcimi'l-Kurrâ-Hicri Sekizinci Asırdan Sonra-**, Medine: Dârü'n-Nedveti'l-Âlemiyyeti, ts., I, 194; Abdulfettâh el-Kâdî, **Şerhu Minhati Mûli'l-Birr**, Kahire: Dârü's-Selâm li't-Tevzî ve'n-Neşri ve't-Tevzî ve't-Tercümeti, 2008, 173; Abdulfettâh el-Kâdî, **el-E'mâlû'l-Kâmile Manzûmetü İlmi'l-Kırâât ve Şurûhuhâ**, thk. Abduzaziz Abdulfettâh el-Kârî, Cidde: Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ulûmâtî'l-Kur'aniyye bi Ma'hedi'l-İmami's-Şâtibiyye, 2014, III, 13; Abdulfettâh el-Kâdî, **Şerhü'n-Nazmi'l-Câmi li-Kırâati İmam Nâfi**, tsh. Seyyid Ahmed Mansûr, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1433, 8; Abdulfettâh el-Kâdî, **el-İdâh li-Metni'd-Dürre fi'l-Kırâati's-Selâsi'l-Mütemmîme li'l-Kırâati'l-Aşr li'l-İmam İbnü'l-Cezerî**, 3. Basım, thk. Abdü'l-Kayyûm b. Abdulğafûr es-Sindî, Mekke: el-Mektebetü'l-Esediyye, 1434/2013, 27.

¹⁰ el-Bermâvî, I, 194; el-Mersafi, II, 659.

¹¹ el-Kâdî, **Şerhu Minhati**, 21; el-Kâdî, **Şerhü'n-Nazmi'l-Câmi**, 10; Hassa binti Suûd b. Abdi'l-Azîz el-Ammâr, **eş-Şeyh Abdulfettâh el-Kâdî Menhecuhû ve Cuhuduhû ve Ârâuh fi'l-Kırâât ve Ulûmi'l-Kur'ân**, Riyad: Câmi'atu İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, ts, Yüksek Lisans Tezi, 1432/1433, 26.

el-Kâdî, 1403/1982 yılında Muharrem ayının 15'inde Kahire'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.¹²

2. Ailesi

Abdülfettâh el-Kâdî, üniversitede öğrenci iken ilk evliliğini yapmıştır. Fakat öğrencilik yıllarında yapmış olduğu bu evlilik uzun sürmemiş ve eşinden ayrılmıştır. Bu evlilikten bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Daha sonra el-Kâdî, üniversitedeki en yakın arkadaşının kız kardeşiyle evlenmiştir. İki evliliğinden toplam sekiz çocuğu olmuştur.¹³

3. İlmî Seyahatleri

Abdülfettâh el-Kâdî, ilim hayatına öncelikle doğum yeri olan Demenhur'da hafız olarak başlamıştır. Hafızlığını bitirdikten sonra Mahmûd b. Muhammed Gazzâl ve Mahmûd b. Muhammed Nasruddîn'de hem hafızlığını sağlamlaştırmış hem de Kur'an ve tecvid ilimlerini ilerletmiştir. Şâtîbî tarîki ile yedi kıraati okumaya başlamış ve on kıraati de bu iki hocanın yanında tamamlamıştır.¹⁴ el-Kâdî'nin kendi çabasıyla mütevâtir on kıraati de Abdulhâdi ile Hz. Hüseyin mescidinde ders okutan Hasan Subhî'de okumuştur.¹⁵

el-Kâdî, ilkökul ve lise diplomasını İskenderiye'deki Ezher akademisinden almıştır. Liseden mezun olduktan sonra Kahire'ye giderek bugünkü ismiyle el-Ezher Üniversitesi'ne kayıt yaptırmıştır. 1350/1932 tarihinde lisans diplomasını almaya hak kazanarak üniversiteden mezun olmuştur. Üniversiteyi bitirdikten sonra hadis ve tefsir bölümünün ihtisas kısmına başlamıştır. Burayı da başarılı bir şekilde tamamlayan el-Kâdî, bugünkü karşılığı doktora unvanını 1354/1935 tarihinde

¹² el-Bermâvî, I, 201; el-Kâdî, **el-Îdâh li-Metni'd-Dürre**, 30; el-Kâdî, **Şerhu'n-Nazmi'l-Câmi**, 9.

¹³ Ailesi ile alakalı geniş bilgi için bkz: Vefâ binti Muhammed Mansûr Ebû'l- Ayneyn, **eş-Şeyh el-Allâme Abdülfettâh b. Abdü'l-Ğanî el-Kâdî ve Cehduhû fi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye: Dirâsetun Târîhiyyetun Tahlîliyye**, Medine: İslâm Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018, 50-51.

¹⁴ el-Mersafî, II, 659; el-Kâdî, **el-Îdâh li-Metni'd-Dürre**, 27.

¹⁵ Abdullah Muhammed Süleyman el-Cârullah, **Kurrâu'l-Asr Sîretün Atiretün ve Târîhun Mecîd**, Riyad: Yayın evi yok, 1435, 5.

almıştır.¹⁶ el-Kâdî, öğrenciliği boyunca ilim halkalarıyla iç içe olmuştur. Birçok alanda eğitim almış ve özellikle kıraat alanında dönemin önde gelen ilim adamlarından istifade etmiştir. Gerçekleştirmiş olduğu ilim yolculukları vesilesiyle farklı alanlarda birçok âlimden ders almıştır.

Başarılı bir ilim hayatı geçiren ve alanında uzman olan el-Kâdî, mezun olduktan sonra bir süre Ezher akademisinin lise kısmında hocalık yapmıştır. Daha sonra Edebiyat Fakültesi'ne bağlı olan kıraat bölümü başkanlığı görevini yürütmüştür. Kıraat alanında temayüz etmesinden dolayı kıraat alanıyla ilgili birçok üst düzey önemli görevlerde bulunmuştur.¹⁷ Kahire'deki kıraatler enstitüsünün kuruluşunda yer almış ve Kur'an'ın ses kayıtlarını denetleme görevinde bulunmuştur. Medine Üniversite'sinde 1974 yılında kıraat bölümü açılmış ve bu tarihten itibaren bölüm başkanlığı yapmıştır. Yine almış olduğu görevler arasında ilk başlarda Ezher'de Mushafları İnceleme Kurul'u üyeliği de yer almaktadır. Daha sonra 1975 yılında başkanlığa layık görülmüştür. Vefatına kadar da bu görevi yürütmüştür.¹⁸

4. Hocaları

el-Kâdî, Ali Ayyâd'da hafızlık, Yusuf Decvâ, Ahmed Mekkî, Muhammed el-Itrîs ve Şahhât el-Munîsî ve Abdullah Câd'dan tefsir dersi almıştır. Hasan eş-Şerîf, Mahmud Hattâb es-Subkî ve Muhammed Hıdr Hasan'dan hadis, Muhammed Abdullah el-Cezzâr'dan şafiî fikhî, belâgat ve usûl dersleri almıştır. Seyyid b. Ali el-Mersafî, Mahmud Şeltût, Abdullah Derrâz ve Abdulhalîm Ahmet Kâdûm'dan edebiyat ve mantık dersleri alırken; Muhammed Surûr, Muhammed Ahmed Arefe ve İbrahim Hâtîr'dan tevhid (itikât) dersini almıştır.¹⁹

¹⁶ el-Bermâvî, I, 194-195; el-Mersafî, II, 659; el-Kâdî, **Şerhu Minha**, 173; el-Kâdî, **el-Îdâh li-Metni'd-Dürre**, 28.

¹⁷ Abdülfettâh el-Kâdî'nin üstlenmiş olduğu görevler için bkz: el-Bermâvî, I, 195; II, el-Mersafî, 660.

¹⁸ el-Kâdî, **Şerhu Minha**, 173; el-Kâdî, **el-Îdâh li-Metni'd-Dürre**, 28.

¹⁹ el-Bermâvî, I, 196-198; el-Mersafî, II, 659-660.

5. Talebeleri

Abdülfettâh el-Kâdî'nin Ezher Üniversitesinde hocalık yapması ve bulunduğu üniversitenin uluslararası alanda eğitim vermesinden dolayı birçok ülkeden öğrencisi olmuştur. el-Kâdî, İbrahim Ahdar'a on kıraatin tamamlayıcısı olan üç kıraati dürre tarikiyle, Münîr b. Muhammed Muzaffer et-Tunusî'ye tayyibe tarikiyle; kıraati aşereyi, Ali Abdurrahman el-Huzeyfî'ye Âsım'ın hafs rivayetini okutmuştur. el-Kâdî, Abdulaziz el-Kârî'ye de Kur'an'ın bir kısmını hafs, Nâfi ve İbn Kesîr kıraatini okutmuştur. Ali Müşerref el-Ömerî, Musa Şahin Lâşîn, Zekeriya el-Berrî, Avdullah Hicâzî ve Mahbûbullah Rahmet Velî, el-Kâdî'den ders almışlardır.²⁰

6. Eserleri

Abdülfettâh el-Kâdî, İslâm dünyasında velûd bir âlim olarak tanınmıştır. Her ne kadar kıraat alanıyla öne çıkmış olsa da farklı alanlarda da eserler yazmıştır. Kıraat alanında kaleme almış olduğu eserleri günümüzde başvuru kaynağı olmuştur. Aynı zamanda eserleri bazı üniversitelerde ders kitabı olarak okutulmuştur. el-Kâdî'nin kaleme almış olduğu bu eserler kısaca tanıtılmaya çalışılacaktır.

6.1. Kıraate Dair Eserleri

6.1.1. el-Kırâât fî Nazari'l-Müsteşrikîn ve'l-Mülhidîn

Bu eser, Abdülfettâh el-Kâdî'nin en önemli ve değerli eserleri arasındadır. Çalışmamızın konusu olan ve genişçe tahliline yer verdiğimiz bu eserde el-Kâdî, Goldziher'in Kur'an ve kıraatler hakkında ortaya atmış olduğu iddiaları tafsilatlı bir şekilde ele almış ve bu iddiaları çürütmeye çalışmıştır.

Goldziher'in kitabı Arapça'ya *Mezâhibü't-Tefsîri'l-İslâmî* adıyla tercüme edilmiştir. Bu eser, çalışmada ayrıntılı olarak inceleneceğinden şimdilik bu kadar bilgi ile yetinmek istiyoruz.²¹

²⁰ el-Bermâvî, I, 198-199; el-Mersafî, II, 662; el-Kâdî, **el-İdâh li-Metni'd-Dürre**, 28; Öğrencileriyle alakalı ayrıntı için bkz: Hassa binti Suûd, 36-38.

²¹ Abdülfettâh el-Kâdî, **el-Kırâât fî Nazari'l-Müsteşrikîn ve'l-Mülhidîn**, Kahire: Dârü's-Selâm li't-Tevzî' ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve't-Tercüme, 1426/2005, 9-10.

6.1.2. el-Vâfi fi Şerhi'ş-Şâtıbiyye fi'l-Kırâati's-Seb'a

Ebü'l-Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) *Şatıbiyye* olarak meşhur olan *Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî* eserine kısa ve veciz olarak yazılmış bir şerhtir. Bu eser, bin yüz yetmiş üç beyitten müteşekkildir.²² Abdülfettâh el-Kâdî, kitabın mukaddime kısmında Şâtıbî'nin hayatı ve eserlerine değindiği kısa bir girişten sonra “Ahrufü's-Seb'a” konusundaki hadisleri zikretmiştir. Daha sonra “Yedi harf” hakkındaki görüşleri yedi maddede ayrıntılı bir şekilde açıklamış ve “Yedi harf” konusunda kendi görüşünü belirttikten sonra bu bölümü sonlandırmıştır.²³

Abdülfettâh el-Kâdî, bu eserde öncelikle “فَالِ النَّاطِمِ” diyerek Şâtıbî'nin metnini zikretmiş daha sonra bu metinle neyin kastedildiğini açıklamıştır. Bunun yanında Şâtıbî'nin eserinde vermiş olduğu rumuzları da açıklamıştır.²⁴ el-Kâdî, Şâtıbî'nin manzum olarak değinmiş olduğu usûl konularını da ayrıntılı olarak ele almış ve örneklerle açıklamıştır. Konuyla alakalı hangi imamın hangi kelimeyi nasıl okuduğunu da tek tek zikretmiştir.²⁵

Kitabın son bölümünde Şâtıbî'nin imamlarla ilgili kullanmış olduğu rumuzları zikretmiş ve kullanılan harf ve kelimelerle kimin/kimlerin kast edildiğini açıklamıştır. Rumuz olarak kullanılan kelimedeki harflerden ilki kârinin kendisini; ikinci harf birinci râvisini; üçüncü harf ikinci râvisini temsil etmektedir. Bunu daha anlaşılır şekilde detaylandırarak şöyle bir örnekle ifade edebiliriz: Rumuz olarak kullanılan “أَجْ” ifadesinde elif (ا) İmam Nâfi'yi (ö. 169/785), bu imamın râvileri olan bâ (ب) Kâlûn'u (ö. 220/835) ve cîm (ج) Verş'i (ö. 197/812) temsil etmektedir.²⁶

6.1.3. Şerhü'n-Nazmi'l-Câmi' li Kırâati'l-İmâm Nâfi

Abdülfettâh el-Kâdî bu eserinde, imam Nâfi'nin kitabında manzum şekilde kaleme almış olduğu ibareleri sade ve anlaşılır bir dille açıklamıştır. Bunun yanında sadece

²² Hayreddin el-Kûsûfî, Cuhûdü'ş-Şeyh Abdülfettâh el-Kâdî el-Ezherî fi Hıdmeti'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye ve'd-Difâi ani'l-Kırâat Dıdde Metâini'l-Müsteşrikîn, 2012. 7.

²³ Abdülfettâh el-Kâdî, **el-Vâfi fi Şerhi'ş-Şâtıbiyye fi'l-Kırâati's-Seb'a**, 5. Basım, Kahire: Mektebetü's-Sevâdî li't-Tevzî', 1420/1990, 3-8.

²⁴ el-Kâdî, **el-Vâfi**, 17-19.

²⁵ el-Kâdî, **el-Vâfi**, 247-248.

²⁶ el-Kâdî, **el-Vâfi**, 397.

ismi verilmekle yetinilen terimlerin hem lügat hem de ıstılah manalarını da vermiştir. Mesela “Hâü'l-Kinâye” konusunda Nâfi'nin kıraatiyle alakalı okumuş olduğu kelimeleri örneklerle zenginleştirmiştir. Aynı zamanda “Hâü'l-Kinâye” ile neyin kast edildiğini de açıklamak suretiyle konunun tüm yönlerini ortaya koymaya çalışmıştır.²⁷

Eserde el-Kâdî besmele, med-kasr, hemze, nakil, idgâm, imâle gibi usûl konularını ele almıştır. Aynı zamanda Fâtiha sûresinden Nâs sûresine kadar Nâfi'nin okuyuşundaki ferşî farklılıklara değinmiştir. Mesela, İmam Nâfi Fâtiha sûresinde geçen “مَالِكِ” kelimesini mîm'den (م) sonraki elif'i (ل) hazf etmek suretiyle kasr ile okumuştur. Bunun yanında el-Kâdî, hangi durumlarda mîm harfinin okunduğunu hangi durumlarda okunmadığını örneklerle açıklamıştır.²⁸

Kitabın iki baskısı bulunmaktadır. Birinci baskı Kahire'de el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs yayınevi tarafından yapılmış, ikincisi ise Cidde'de Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ulûmâti'l-Kur'âniyye bi Ma'hedi'l-İmami's-Şâtıbiyye yayınevi tarafından basılmıştır.²⁹

6.1.4. es-Sirrü'l-Masûn fi Rivâyeti Kâlûn min Tarîki's-Şâtıbiyye

es-Sirrü'l-Masûn, Kâlûn'un Verş'e muhalif olduğu yerleri açıklayan kırk beyitten oluşmaktadır. el-Kâdî, bu eserinde nakil, izhâr, idgâm, feth ve imâle gibi usûl konularını ele almaktadır.³⁰ Kitabın, Cidde'de Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ulûmâti'l-Kur'âniyye bi Ma'hedi'l-İmami's-Şâtıbiyye yayınevi tarafından basılan bir baskısı bulunmaktadır.³¹

6.1.5. Şerhü's-Sirri'l-Masûn fi Rivâyeti Kâlûn

Abdülfettâh el-Kâdî'nin kendi eseri olan *es-Sirrü'l-Masûn fi Rivâyeti Kâlûn* kitabı üzerine yazmış olduğu kısa bir şerhidir. Manzum eserine atıfta bulunurken “قُلْتُ” lafzını kullanmıştır. *es-Sirrü'l-Masûn*'da kullanmış olduğu ifadelerin manalarını tek

²⁷ el-Kâdî, *Şerhu Nazmi'l-Câmi*, 15-16.

²⁸ el-Kâdî, *Şerhu Nazmi'l-Câmi*, 84-85.

²⁹ Vefâ binti Muhammed, 78.

³⁰ el-Kâdî, *el-E'mâlû'l-Kâmile*, III, 8-9.

³¹ Vefâ binti Muhammed, 78.

tek açıklarken aynı zamanda ibarelerin i'rabını da yapmıştır. Bununla birlikte bahsettiği konunun anlaşılması için örnekler zikretmiştir. Son olarak el-Kâdî kitabında Kâlûn'un ve Verş'in kısa künyesini de vermiştir.³² Kitabın, Cidde'de Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ulûmâti'l-Kur'âniyye bi Ma'hedi'l-İmami's-Şâtıbiyye yayınevi tarafından yapılan bir baskısı bulunmaktadır.³³

6.1.6. el-Büdûrû'z-Zâhira fi'l-Kırâati'l-Aşri'l-Mütevâtira min Tarîki's-Şâtıbiyye ve'd-Dürre

Abdülfettâh el-Kâdî'nin bu kitabı, kıraat-i aşere öğrenimi ve öğretimi için yazılmış olmasının yanında çokça istifade edilen eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda kıraat alanıyla ilgilenenler için de başucu kitabıdır. el-Kâdî, bu kitabında kıraat-i aşere konularını sade, anlaşılır ve akıcı bir üslupla ele almıştır. İçerisinde teysîr, tahbîr, şâtıbiyye ve dürre tarîkleri ile on mütevâtir kıraati bir araya getirmiştir. Eserde öncelikle on kıraatin usûl konuları ele alınmış ardından ferşü'l-hurûf zikredilmiştir. Bunun yanında eserde âyetler Kur'an tertibi ile sıralanmaktadır.³⁴

el-Kâdî, kitabında öncelikle on kıraat imamını ve râvilerini tarîkleri ile birlikte kısaca tanıtmıştır.³⁵ Kitapta kullanmış olduğu ıstılahları açıklamış ve ibareleriyle neyi kastettiğini örnekleriyle zikretmiştir. Mesela; Medeniyyûn denildiği zaman Medine imamlarından Nâfi'yi ve Ebû Ca'fer'i (ö. 130/747-48), Basriyyûn denildiği zaman Basra imamlarından Ebû Amr (ö. 154/771) ve Ya'kub'u (ö. 205/821) kastettiğini belirtmiştir.³⁶ Bunun yanısıra el-Kâdî, istiâze konusuyla alakalı farklılıklara değinmiş ve kıraat âlimlerinin görüşlerini zikretmiştir. Besmele hakkında da gerek tecvid gerek bismelenin sûreden bir cüz olup olmadığı hususlarında ayrıntılı şekilde izahlarda bulunmuştur.³⁷ Daha sonra Fâtiha sûresinden Nâs sûresine kadar sûre tertibine riayet ederek âyetlerde bulunan kıraat farklılıklarını ortaya koymuştur. el-Kâdî, kıraat farklılıklarını açıklarken hangi kârinin nasıl okuduğunu da belirtmiştir. Hicrî 1375

³² el-Kâdî, **el-E'mâlû'l-Kâmile**, III, 15-18.

³³ Vefâ binti Muhammed, 78.

³⁴ Abdülfettâh el-Kâdî, **el-Büdûrû'z-Zâhira fi'l-Kırâati'l-Aşri'l-Mütevâtirât min Tarîki's-Şâtıbiyye ve'd-Dürre**, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts., 5.

³⁵ el-Kâdî, **el-Büdûrû'z-Zâhira**, 7-9.

³⁶ el-Kâdî, **el-Büdûrû'z-Zâhira**, 11.

³⁷ el-Kâdî, **el-Büdûrû'z-Zâhira**, 11-15.

yılında Mısır'da basılan *el-Büdûrû'z-Zâhira fi'l-Kırââtî'l-Aşri'l-Mütevâtirât min Tarîki's-Şâtibiyye ve'd- Dürre* isimli eser, üç yüz altmış sayfadan müteşekkildir.³⁸ Kitap iki yayınevi tarafından basılmıştır. Birinci baskı Lübnan/Beyrut'ta Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî yayınevi tarafından, ikinci baskı Cidde'de 2014 yılında Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ulûmâtî'l-Kur'âniyye bi Ma'hedi'l-Îmami's-Şâtibiyye yayınevi tarafından yapılmıştır.³⁹

6.1.7. el-Kırââtü's-Şâzze ve Tevcîhühâ min Lüğati'l-Arab

Abdülfettâh el-Kâdî, makbûl ve merdûd kıraatler başlığı ile giriş yaptığı bu kitabında şâz kıraatler olarak addedilen dört imamın rivayet ve tarîklerini muhtasar bir şekilde açıklamıştır. Sonraki başlıklarda Ebû Hafs Ömer b. Abdîrahmân b. Muhaysîn es-Sehmî (ö. 123/741), Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/728), Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî el-Bağdâdî (ö. 248/862[?]) ve Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Eyyûb el-Bağdâdî (ö. 328/939) gibi imamların hayatlarına kısaca değinmiştir.

el-Kâdî, idgâm, istiâze, besmele, vakf ve imâle gibi usûl konularına değinmiş, bunun yanında ferşü'l-hurûf konusuna kısaca temas etmiştir.⁴⁰ Aynı zamanda içerisinde dört⁴¹ imamın da kıraatlerinin zikredildiği kısa bir eserdir. Bu imamlar Ebû Hafs Ömer b. Abdîrahmân b. Muhaysîn es-Sehmî (ö. 123/741), Ebû Muhammed Yahyâ b. el-Mübârek b. el-Mugîre el-Yezîdî el-Adevî (ö. 202/817), Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/728) ve Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-Kûfi'dir.(ö. 148/765)⁴² Kitabın iki baskısı vardır. Birinci baskısı Lübnan/Beyrut'ta 1401/1981 Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî yayınevi tarafından, ikinci baskısı ise Cidde'de 2014 yılında Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ulûmâtî'l-Kur'âniyye bi Ma'hedi'l-Îmami's-Şâtibiyye yayınevi tarafından yapılmıştır.⁴³

³⁸ el-Kûsûfi, 7.

³⁹ Vefâ binti Muhammed, 78.

⁴⁰ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Kırââtü's-Şâzze ve Tevcîhühâ min Lüğati'l-Arab*, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1401/1981, 7-15.

⁴¹ Faydalandığımız eser dört imamdan bahsettiği halde üç imamın ismini zikretmiştir. Müellifin kitabını incelediğimizde dördüncü imam olarak Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/728) zikredilmiştir. Ayrıntı için bkz: Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Kırââtü's-Şâzze*, 11.

⁴² el-Kûsûfi, 8.

⁴³ Vefâ binti Muhammed, 78.

6.1.8. Târihü'l-Kurrâi'l-Aşere ve Ruvâtühüm ve Tevâtüru Kırââtihim ve Menhecü Küllin fi'l-Kırâât

Abdülfettâh el-Kâdî, bu kitabında meşhur on kıraat imamının (Kurrâ-i Aşere) hayatını, râvilerini ve kıraat kaynaklarını ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Bununla birlikte mütevâtir kıraatlerin takip ettikleri metotlardan da bahsetmiştir. Kitap üzerine Safvet Cevdet Ahmed tahkîk çalışması yapmıştır.⁴⁴ Ayrıca müellif tarafından bu kitapta zikredilen hadislerin ta'likleri⁴⁵ de Seyyid Ahmed Mansûr tarafından yapılmıştır.⁴⁶ Kahire'deki Mısır baskısına göre (1970), kırk altı sayfadan oluşan küçük hacimli bir kitaptır.⁴⁷ Bununla birlikte bu kitabın iki baskısı daha yapılmıştır. Birincisi 1243/2002 tarihinde el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs yayınevi tarafından Kahire'de yapılmış, ikinci baskısı Cidde'de 2014 yılında Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ulûmâtî'l-Kur'âniyye bi Ma'hedi'l-İmami'ş-Şâtıbiyye yayınevi tarafından yapılmıştır.⁴⁸

6.1.9. el-İdâh li Metni'd-Dürre fi'l-Kırââti'l-Selâsi'l-Mütemmîme li'l-Kırââti'l-Aşr li'l-İmam İbnü'l-Cezerî

Bu çalışma, İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürre fi'l-Kırââti's-Selâseti'l-Mütemmîme li'l-Aşr* üzerine yazılmış bir şerhtir. Eserde geçen dört kıraat imamı; Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka el-Mahzûmî el-Medenî (ö. 130/747-48),⁴⁹ Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdillâh el-Hadramî⁵⁰ ve Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb (Tâlib) el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr'dır. (ö. 229/844)⁵¹ Nâzım, manzumin ilk beyitlerinde bu üç imamın rumuzlarının ne olduğunu açıklamıştır. Bu eser iki yüz kırk beyitten müteşekkildir.

⁴⁴ Kıraat imamları ve râvileri hakkında geniş bilgi için bkz: Abdülfettâh el-Kâdî, **Târihü'l-Kurrâi'l-Aşera ve Ruvâtühüm ve Tevâtürü Kırââtihim ve Menhecü Küllin fi'l-Kırâât**, Ta'lik: Safvet Cevdet Ahmed, Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1419/1998, 9-15.

⁴⁵ Muallak: Müellifin aradaki râvileri atlayarak direk olarak Hz. Peygamber, sahabe veya tâbiine isnad etmiş olduğu hadise denir. Bkz: Abdullah Aydın, **Muallak**, Cilt 30, TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020, 308.

⁴⁶ Vefâ binti Muhammed, 78.

⁴⁷ el-Kâdî, **el-E'mâlû'l-Kâmile**, I, 31.

⁴⁸ Vefâ binti Muhammed, 78.

⁴⁹ el-Kâdî, **el-İdâh li-Metni'd-Dürre**, 44.

⁵⁰ el-Kâdî, **el-İdâh li-Metni'd-Dürre**, 45.

⁵¹ el-Kâdî, **el-İdâh li-Metni'd-Dürre**, 45.

Abdülfettâh el-Kâdî'nin bu şerhi, akıcı üslubu, ibaresinin açıklığı ve önemli yerlerde de ayrıntı vermesi sebebiyle önemli bir eserdir. el-Kâdî, İbnü'l-Cezerî'nin kullanmış olduğu lafızların manasını ve telaffuzunu ayrıntılı şekilde açıklamıştır.⁵² Beytin İbnü'l-Cezerî'ye ait olduğunu belirtmek için de “قَالَ النَّاطِمُ” ifadesini kullanmıştır. Kıraat farklılıklarında İbnü'l-Cezerî'nin vermiş olduğu imamlara ait olan rumuzların kime ait olduğunu açıklamıştır.⁵³ Bu eser, usûl konularını ve ferşü'l-hurûf konularını da ihtiva etmektedir. Eserin iki baskısı neşredilmiştir. Birinci baskısı 1433/2012 yılında Kahire'de Dârü's-Selâm yayınevi tarafından, ikinci baskısı Cidde'de 2014 yılında Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ulûmâtî'l-Kur'âniyye bi Ma'hedi'l-İmami's-Şâtıbiyye yayınevi tarafından yapılmıştır.⁵⁴

6.1.10. Tevcîhü'l-Kırâât

Abdülfettâh el-Kâdî, bu eserinde A'râf sûresinden Hac sûresine kadar olan kıraat farklılıklarını incelemiştir. Zikredilen sûrelerdeki okuyuş farklılıkları neticesinde meydana gelen mana farklılıklarını ortaya koymuştur.⁵⁵

6.1.11. Ebhâsün fî Kırââtî'l-Kur'âni'l-Kerîm

Abdülfettâh el-Kâdî, kıraatle alakalı on üç önemli konuyu *Ebhâsün fî Kırââtî'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli eserinde ele almaktadır. Bu konular bölümler halinde şu başlıklar altında ele alınmıştır: Kur'an'ın yedi harf üzere indirildiğine dair hadisler, yedi harf üzere indirilmesindeki ilahi muradın ne olduğu, Kur'an'ın yedi harf üzere indirilmesindeki hikmetin sebebi, yedi harfle alakalı hadislerin hangileri olduğu, yedi kıraat imamının kıraatinin nasıl olduğu, Kur'an'ın yedi harf üzere okunmasından maksadın ne olduğu konusundaki yedi harf konusuna el-Kâdî *Ebhâsün fî Kırââtî'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserinde temas etmiştir. el-Kâdî, yedi kıraatin yanında on kıraat imamının kıraatinin yedi harften bir parça olup olmadığı, on kıraat imamının kıraatinin mütevâtir olup olmadığı, mütevâtir kıraat için gerekli şartların neler olduğu konusuna da değinmiştir.

⁵² el-Kâdî, *el-Îdâh li-Metni'd-Dürre*, 40; el-Kûsûfi, 7.

⁵³ el-Kâdî, *el-Îdâh li-Metni'd-Dürre*, 58-60.

⁵⁴ Vefâ binti Muhammed, 78.

⁵⁵ el-Kâdî, *el-E'mâlü'l-Kâmile*, V, 7-13.

Ebhâsün fi Kırââti'l-Kur'âni'l-Kerîm isimli eser, kıraat çeşitlerinden sahih kıraatlerin taksiminin nasıl yapıldığı, mütevâtir kıraatleri inkâr etmenin hükmünün ne olduğu, kıraatin sahabeye veya kâriye izâfe edilmesindeki sebebin ne olduğu gibi konuları ihtiva etmektedir. el-Kâdî, mezkûr konular hakkında bu eserde muhtemel bütün sorulara cevap vermektedir.⁵⁶

Ebhâsün fi Kırââti'l-Kur'âni'l-Kerîm adlı eser Kahire'deki Muhammed Abdurrahman baskısında otuz bir sayfadan müteşekkildir.⁵⁷ Bu eserin yeni baskısı Cidde'de 2014 yılında Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ulûmâti'l-Kur'âniyye bi Ma'hedi'l-İmami's-Şâtıbiyye yayınevi tarafından yapılmıştır.⁵⁸ Cidde baskısında müstakil basımı yapılmamış diğer eserlere de yer verilmiştir.

6.1.12. Şerhu Minhati Mûli'l-Birri fimâ Zâdehû Kitâbü'n-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr ale's-Şâtıbiyye ve'd-Dürre

Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Hilâlî el-Ebyârî'nin (ö. 1343) *Minhatü Mûli'l-Birri fimâ Zâdehû Kitâbü'n-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr ale's-Şâtıbiyye ve'd-Dürre* eserinin üzerine yazılmış değerli şerh çalışmasıdır. Hilâlî el-Ebyârî, eserini manzum şekilde kaleme almıştır. Bu eserin beyit sayısı yüz kırk üç'tür.⁵⁹

Kitap, kıraatle alakalı usul ve ferşü'l-hurûf konularını ihtiva etmektedir. el-Kâdî, bu eserde geçen konuları sade ve anlaşılır şekilde şerh etmiştir. Nazmedenin nazmında kullanmış olduğu kelimeleri tafsilatlı olarak açıklamış ve konuyla ilgili örnekler serd etmiştir. Hilâlî el-Ebyârî'nin, kıraat imamlarının ismini zikretmeksizin sadece rumuzlarını vermesine karşılık el-Kâdî, bu rumuzlardan her birinin hangi kıraat imamına karşılık geldiğini açıklamıştır. el-Kâdî, asıl metin ile şerh kısmını birbirinden ayırt etmek için de Hilâlî el-Ebyârî'ye ait olan *Minhatü Mûli'l-Birri* ismini kullanmış, kendisine ait kısım için ise “şerh” ifadesini kullanmıştır.⁶⁰

⁵⁶ el-Kâdî, *el-E'mâlü'l-Kâmile*, V, 353.

⁵⁷ el-Kâdî, *el-E'mâlü'l-Kâmile*, I, 31-32.

⁵⁸ Vefâ binti Muhammed, 79.

⁵⁹ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Hilâlî el-Ebyârîyyi, *Minhatü Mûli'l-Birri fimâ Zâdehû Kitâbü'n-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr ale's-Şâtıbiyye ve'd-Dürre*, Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1423/2002, 30.

⁶⁰ el-Kâdî, *Şerhu Minha*, 23-30.

Kitabın son baskısı Cidde’de 2014 yılında Merkezü’ d-Dirâsât ve’ l-Ulûmâtî’ l-Kur’âniyye bi Ma’ hedi’ l-İmami’ ş-Şâtıbiyye yayınevi tarafından yapılmıştır.⁶¹

6.1.13. el-Ferâidü’ l-Hısân fî Addi Âyi’ l-Kur’ân

el-Kâdî, bu eserini manzum olarak kaleme almış olup eserin beyitlerinin sayısı yüz otuz’dur. Bu eser neşredildiği günden itibaren şerhiyle beraber Mısır’da kıraat enstitüsünde, Medine’de İslâm Üniversitesi kıraat bölümünde ve Mekke’deki Ümmü’ l-Kurâ Üniversite’sinde hüsnü kabulle karşılanıp ders kitabı olarak okutulmuştur.⁶² el-Kâdî, kurrânın ismini zikretmeden Medenî, Şâmî, Kûfî⁶³ şeklinde şehirlere nispet etmeyi tercih etmiştir. Bu eserinde el-Kâdî, kurrân’ın farklı okuyuşlarını da veciz bir şekilde ortaya koymuştur. Bu eserin son baskısı Cidde’de 2014 yılında Merkezü’ d-Dirâsât ve’ l-Ulûmâtî’ l-Kur’âniyye bi Ma’ hedi’ l-İmami’ ş-Şâtıbiyye Yayınevi tarafından yapılmıştır.⁶⁴

6.1.14. Nefâisü’ l-Beyân Şerhü’ l-Ferâidi’ l-Hısân fî Addi Âyi’ l-Kur’ân

Abdülfettâh el-Kâdî’nin kendisine ait *el-Ferâidü’ l-Hısân fî Addi Âyi’ l-Kur’ân* manzum eseri üzerine kaleme almış olduğu çalışmasıdır. Bu şerhte el-Kâdî, kitabında kullanmış olduğu lafızları tek tek açıklamış ve gerekli görmüş olduğu kimi yerlerde de açıklamalar yapmıştır. Manzum eserinde kurrânın isimlerini şehirlere nispet ederek verirken bu eserinde kâripleri tek tek açıklamıştır.⁶⁵

⁶¹ Vefâ binti Muhammed, 79.

⁶² Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Ferâidü’ l-Hısân fî Addi Âyi’ l-Kur’ân*, thk. Ali b. Saîd el-Ğâmîdî, Mekke: Dâru Tayyibeti’ l-Hadrâ, 1431. Muhakkik takdim kısmında sayfa numarası yerine Arapça harfler kullanmayı tercih etmiştir. Bizim alıntı yaptığımız bölüm ‘ب’ harfiyle belirtilen sayfada geçmektedir.

⁶³ el-Kâdî, *el-Ferâidü’ l-Hısân*, 6-7.

⁶⁴ Vefâ binti Muhammed, 157.

⁶⁵ el-Kâdî, *el-E’ mâlü’ l-Kâmile*, IV, 367-370.

6.2. Tecvide Dair Eserleri

6.2.1. Şerhü'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye

Biz bu eserin ne matbu haline ne de el yazma haline ulaşamadık. Ancak Kûsûfi kitabın el yazması nüshasının olduğunu söylemiştir. Bunun yanında içerik olarak İbnü'l-Cezerî'nin mukaddimesine yapılan bir şerh olduğunu da eklemiştir.⁶⁶

6.3. Tefsire Dair Eserleri

6.3.1. Esbâbü'n-Nüzûl ani's-Sahâbe ve'l-Müfessirîn

Abdülfettâh el-Kâdî, bu eserinde esbâb-ı nüzûl rivayetlerini ele almıştır. el-Kâdî kitabına esbâb-ı nüzûl rivayetlerini bilmenin faydaları başlığıyla giriş yapmış ve bu bölümde sebab-i nüzûl konusunu ve bu konuda kullanılan terimlerin manalarını ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Daha sonra Bakara sûresinden Nâs sûresine kadar âyetlerin nüzûl sebeplerini ayrıntılı şekilde açıklamış ve âyet hakkında bulunan rivayetleri aktarmıştır. Fakat el-Kâdî, vermiş olduğu bilgilerin kaynaklarını zikretmemiştir.⁶⁷

Bu eser ülkemizde Salih Akdemir tarafından *Esbâb-ı Nüzûl – Sahabe ve Muhaddislere Göre-* adıyla Türkçeye tercümesi yapılmış ve Fecr Yayınevi tarafından 2016 yılında basımı yapılmıştır. Aynı zamanda el-Kâdî'nin faydalandığı bilgiler Salih Akdemir tarafından tespit edilerek dipnotta verilmiştir.⁶⁸ *Esbâbü'n-Nüzûl ani's-Sahâbe ve'l-Müfessirîn* adlı eserin son baskısı Cidde'de 2014 yılında Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ulûmâti'l-Kur'âniyye bi Ma'hedi'l-İmami'ş-Şâtibiyye Yayınevi tarafından baskısı yapılmıştır.⁶⁹

⁶⁶ el-Kûsûfi, 9-10.

⁶⁷ el-Kâdî, *el-E'mâlû'l-Kâmile*, VI, 127-129.

⁶⁸ Abdülfettâh el-Kâdî, *Esbâbü'n-Nüzûl ani's-Sahâbe ve'l-Müfessirîn*, Salih Akdemir, (çev.), *Esbâb-ı Nüzûl – Sahabe ve Muhaddislere Göre-*, 5.Basım, Ankara: Fecr Yayınevi, 2016.

⁶⁹ Vefâ binti Muhammed, 161.

6.3.2. min Ulûmi'l-Kur'ân

Abdülfettâh el-Kâdî bu eserinde Kur'an ilimlerine dair önemli birçok konuyu teferruatlı bir şekilde ele almıştır. Bu konulardan bazıları şu şekildedir: Kur'an'ın manası ve isimleri, Mekkî ve Medenî sûreler, Kur'an'ın inzâlî, yazılması, toplanması ve tertip edilmesi, muhkem ve müteşâbih konusu, Kur'an'da bulunan meseller, kasekler, ihtilaf edilen âyetler, Kur'an'ın üslûbu ve kıssalar gibi konular akıcı bir üslup ve sade bir dille el-Kâdî tarafından kaleme alınmıştır. Özellikle tefsir ilmine yeni başlayanlar için alanında yazılan en güzel kitaplardan biri kabul edilmiştir.⁷⁰ Bu eser, Cidde'de 2014 yılında Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ulûmâtî'l-Kur'âniyye bi Ma'hedi'l-İmami's-Şâtıbiyye Yayınevi tarafından yeni baskısı yapılmıştır.⁷¹

6.3.3. el-Mûcizü'l-Fâsil fî İlmi'l-Fevâsil Şerhu Urcûzeti'l-Allâmeti'l-Mütevelli

Urcûze isimli eser Muhammed b. Ahmed eş-Şehîr el-Mütevelli'ye (ö. 1313) ait olup beyit sayısı yüz otuz bir'dir. Abdülfettâh el-Kâdî de Mütevelli'nin manzum olarak yazmış olduğu eseri şerh etmiştir. *el-Mûcizü'l-Fâsil fî İlmi'l-Fevâsil Şerhu Urcûzeti'l-Allâmeti'l-Mütevelli* isimli eser Kur'an'da bulunan fâsılalardan ⁷² bahsetmektedir. Konunun önemine binanen el-Kâdî öncelikle fâsıla terimi üzerinde durmuş, gerekli izahları yapmıştır.⁷³ Daha sonra Fâtiha sûresinden Nâs sûresine kadar hangi kârinin âyet sonlarını nasıl okuduğunu tek tek açıklamıştır.

6.3.4. Beşîrî'l-Yüsr Şerhu Nâzîmeti'z-Zühr fî İlmi'l-Fevâsil

eş-Şâtıbî'ye ait *Nâzîmetü'z-Zuhr fî Addi Âyâtî's-Süver* adlı eseri üzerine Abdülfettâh el-Kâdî ve Mahmûd İbrahîm De'bîs (ö. [?]) tarafından kaleme alınmış şerh çalışmasıdır. Kitabın giriş kısmında Şâtıbî'nin hayatı ve önemli birkaç eseri hakkında kısa bir bilgi verilmiştir.⁷⁴ Akabinde beyitlerde geçen kelimelerin lügat manaları açıklanmıştır. Nâzımın beytinde zikretmiş olduğu konu sade ve anlaşılır bir dille

⁷⁰ el-Kâdî, *el-E'mâlû'l-Kâmile*, VI, 9-12.

⁷¹ Vefâ binti Muhammed, 161.

⁷² Fâsıla: Bir âyetin son kelimesi kendisinden sonra gelen âyetle birbirinden ayrıldığı için bu isim verilmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz: Abdurrahman Çetin, Tefvîk Rüştü Topuzoğlu, *Fâsıla*, Cilt 12, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 1995, 209-210.

⁷³ el-Kâdî, *el-E'mâlû'l-Kâmile*, IV, 283-287.

⁷⁴ el-Kâdî, *el-E'mâlû'l-Kâmile*, IV, 9-11.

açıklanarak şerh edilmiştir. Bunun yanında bahsedilen konularla bağlantılı âyet ve hadislere de işaret edilmiştir.⁷⁵ Böylece konunun anlaşılması pekiştirilmeye çalışılmıştır. *Nâzîmetü’z-Zuhr fî Addi Âyâti’s-Süver* isimli eserin son baskısı Cidde’de 2014 yılında Merkezü’d-Dirâsât ve’l-Ulûmâti’l-Kur’aniyye bi Ma’hedi’l-Îmami’ş-Şâtıbiyye Yayınevi tarafından yapılmıştır.⁷⁶

6.3.5. Târihü’l-Mushafi’ş-Şerîf

Abdülfettâh el-Kâdî, bu kitabında öncelikle Kur’an’ın tarihinden bahsetmiş ve Kur’an tarihini ilgilendiren sahabe zamanındaki mushaflardan, Kur’an’ın yazıya geçirilme aşamalarından ve inzalından itibaren Kur’an’ın yazılması, noktalanması ve harekelenmesi gibi önemli konuları işlemiştir. Bunun yanında içerik olarak Kur’an’ın basım aşamasındaki evrelerinden, sûrelerin Mekkî ve Medenî olarak ayrılma sebebinden, âyetlerin ve sûrelerin tertibinin neye göre yapıldığından ve Kur’an’ın nüzûlüne bağlı olan konuları ele almıştır. Daha sonra zikredilen konular hakkındaki görüşlerini belirterek ilgili konudaki ihtilafları zikrederek kendi tercihini ortaya koymuştur. el-Kâdî, özellikle Hz. Osman Mushafi’nin yazılış süreçlerini ele almış ve ihtilaflı yedi harf konusunu da ayrıntılı olarak izah etmiştir.⁷⁷ *Târihü’l-Mushafi’ş-Şerîf* kitabının son baskısı 2014 yılında Cidde’de Merkezü’d-Dirâsât ve’l-Ulûmâti’l-Kur’aniyye bi Ma’hedi’l-Îmami’ş-Şâtıbiyye Yayınevi tarafından yapılmıştır.⁷⁸

6.4. Fıkha Dair Eserleri

6.4.1. es-Sıyâm ve Ahkâmuh

Abdülfettâh el-Kâdî, *es-Sıyâm ve Ahkâmuh* isimli kitabında ramazan ayının faziletlerinden, İslâm’da orucun öneminden ve faydalarından bahsetmektedir. Aynı zamanda oruca dair fıkhi hükümlerden de bahsetmektedir. el-Kâdî, bu eserin

⁷⁵ Ayrıntı için bkz: el-Kâdî, *el-E’mâlû’l-Kâmile*, IV, 13-18.

⁷⁶ Vefâ binti Muhammed, 157.

⁷⁷ el-Kâdî, *el-E’mâlû’l-Kâmile*, VI, 487 ve d.

⁷⁸ Vefâ binti Muhammed, 161.

“ibaresini basit, üslubunu da anlaşılır bir tarzda yazdığını” söylemiştir.⁷⁹ Âlimlerin mezhebine işaret ederek meselelerin hükümlerini açık bir şekilde dile getirmiştir.

6.4.2. Urcûzetü'l-Mîrâs

Ferâiz ilmi konusunda manzum şekilde yazılmış bir eserdir. Beyitlerinin sayısı yüz elli sekiz'dir.⁸⁰

6.4.3. Şerhu Urcûzeti'l-Mîrâs

Bu kitap *Urcûzetü'l-Mîrâs*'ın (*Manzûmatü fi İlmi'l-Mîrâs*) eserinin şerhidir. Abdülfettâh el-Kâdî, manzum olarak kaleme almış olduğu eserin şerhini de yine kendisi yapmıştır. Kullanmış olduğu ibarelerin hepsini ayrıntılı olarak açıklamıştır.

7. Bazı Âlimlerin Abdülfettâh el-Kâdî Hakkındaki Görüşleri

Abdülfettâh el-Kâdî terbiyesi, ahlakı ve ilmiyle insanlarda önemli tesirler bırakmıştır. İlmi birikiminin yanında ilmiyle amel eden önemli bir şahsiyettir. İlim konusunda özellikle kıraat alanında kendisini yetiştirmiş olmakla birlikte Kur'an ilimleri ve Arapçaya da vukufiyeti olan bir âlimdir.⁸¹

Abdülfettâh el-Kâdî, insanlar arasında zekâsıyla temayüz eden, etkili üslûbu ve hazır cevapları olan bir âlimdir. Arapça, kıraat ve tefsir gibi ilimlerin yanında belâgat alanında üstün bir hâkimiyeti vardır. Bu özelliği yazmış olduğu şiirlerde ve şiirsel tarzda konuşmalarında kendisini açıkça göstermektedir.⁸²

Abdülfettâh el-Kâdî'nin kıraat alanında konu bakımından birbirini tamamlayan eserleri mevcuttur. Bu eserler önceki âlimlerin birikimlerine dayanmaktadır. Fakat bu âlimlerin yazmış olduğu kitapların dili oldukça zordur. Abdülfettâh el-Kâdî ise öğrencilerin anlayabileceği şekilde kitaplarını yazmıştır. Yani kıraat kitaplarını yeni bir metotla şerh ederek okunmasını kolaylaştırmıştır. Bu şerhlerin ibaresi anlaşılır ve

⁷⁹ el-Kâdî, *el-E'mâlü'l-Kâmile*, VII, 10.

⁸⁰ el-Kâdî, *el-E'mâlü'l-Kâmile*, VII, 147-154.

⁸¹ Vefâ binti Muhammed, 78.

⁸² Vefâ binti Muhammed, 80.

düzenli, üslubu da kolaydır. Kıraat talebeleri de Abdülfettâh el-Kâdî'nin eserinin mezkûr özelliklerinden dolayı onun kitaplarına yönelmişlerdir.⁸³

Abdülfettâh el-Kâdî. Üniversitelerde kıraat bölümünün kurulmasının baş mimarlarından. el-Kâdî, Medine'de bulunan İslâm Üniversite'sinde kurrâların ve kıraatlerin şeyhi olarak kabul edilmektedir.⁸⁴

⁸³ Vefâ binti Muhammed, 81-82.

⁸⁴ Vefâ binti Muhammed, 82.

İKİNCİ BÖLÜM

EL-KİRÂÂT FÎ NAZARİ'L-MÜSTEŞRİKÎN VE'L-MÜLHİDÎN ADLI ESERİN TAHLİLİ

İncelemeye tabi tuttuğumuz bu eser, müsteşrik Goldziher'in iddialarına cevap verme maksadıyla yazılmıştır. Abdülfettâh el-Kâdî, Goldziher'in *Die Richtungen der Islâmischen Koranauslegung* isimli kitabının çevirisi olan *Mezâhibü't-Tefsîrû'l-İslâmî* kitabını incelemiş ve metniyle beraber nakletmiştir. Goldziher'in kitabında yazdıklarını tek tek ele alacağını ve kıraatler konusundaki düşüncelerinin temelsizliğini delilleriyle ortaya koyacağını söylemiş, taassubî yaklaşımdan uzak kalmaya gayret ederek cevap vereceğini ilave etmiştir.

el-Kâdî, kendisini böyle bir çalışma yapmaya sevk eden şeyi şöyle açıklamaktadır: “Hak ve hakikatin en açık ve doğru şekliyle açıklanmasına olan iştihakım; hakikatin, üstüne çöreklenen şüphe tozlarından temizlenmesi hususundaki arzum; Allah'ın kitabına olan bağlılığım ve huzur-i ilahide kendimi savunabilmeyi istemem beni bu şekilde davranmaya sevk etti.”

Kıraat alanına vukufiyeti bulunan el-Kâdî, söz konusu iddiaları Kur'an'dan, hadislerden, tefsirlerden ve kıraat alanında yazılan pek çok eserden yararlanmak ve delil getirmek suretiyle çürütmeyi amaçladığını ifade etmiştir.⁸⁵

Goldziher, Kur'an ve kıraat konusunda birçok iddia ortaya atmıştır. Bu çalışmada Abdülfettâh el-Kâdî'nin söz konusu iddiaları nasıl çürüttüğü ve takip ettiği yöntem incelenmek suretiyle mezkûr kitabı tahlil edilmeye çalışılacaktır.

⁸⁵ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 9-10.

el-Kâdî'nin görüşlerinin tahlil edileceği bu çalışmada Kahire'de 2005 yılında Dârü's-Selâm Yayınevi tarafından basılan 174 sayfadan müteşekkil baskısı esas alınacaktır.

2.1. Eserin Yazılış Amacı

Goldziher'in *Die Richtungen der Islâmischen Koranauslegung* isimli kitabı *Mezâhibü't-Tefsîrû'l-İslâmî* adıyla Arapçaya Ali Hasan Abdulkâdir ve Abdulhalîm en-Neccâr tercüme edilince zamanın vakıflardan sorumlu bakanı Abdü'l-Halîm Mahmûd, bakanlığı sırasında Abdülfettâh el-Kâdî'den bu kitabı incelemesini istemiştir. el-Kâdî kitabın kıraatlerle alakalı olduğunu görünce detaylı bir şekilde incelenmesi gerektiğini düşünmüştür. Goldziher bir müsteşrik olarak hem Kur'an hakkında hem de kıraat konusunda birçok iddia ortaya atmıştır. el-Kâdî'ye göre, onun bu önyargılı tavırlarının sorgulanması gerektiği ve bu iddiaların asılsız olduğu ilmî olarak ortaya konulmasının gerekliliğini söylemiştir.⁸⁶ Çünkü Goldziher Kur'an'ın mevsûkiyetine halel getirecek iddialarda bulunmuştur. Dile getirmiş olduğu iddiaları da sırf Kur'an'ın vahiy ürünü olamayacağı tezini şekillendirmek için zikretmiştir.⁸⁷

el-Kâdî, bu iddiaları delilleriyle birlikte çürütmek istemiş ve doğru olanı da ortaya koymayı amaçlamıştır: “Şayet bu iddialar çürütülmezse gerek Kur'an ve kıraat konusunda bihaber olanlar, gerekse de bu alana vakıf olduğu halde müsteşrik/müsteşriklerin ortaya atmış olduğu bu iddiaların peşine düşecek ve inanacak birçok kimse olacağından bu iddialara cevap vermenin elzem olduğunu düşünen el-Kâdî, bu işi kendi uhdesine alarak cevap vermiştir.”⁸⁸

el-Kâdî, Goldziher'in iddialarına cevap vermek maksadıyla *el-Kırâât fî Nazari'l-Müsteşrikîn ve'l-Mülhidîn* adlı eseri kaleme almıştır. Bu eserinde objektif olarak gerçekleri ortaya koymayı amaçladığını söylemiştir.⁸⁹

⁸⁶ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 9.

⁸⁷ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 9.

⁸⁸ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 9.

⁸⁹ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 9.

2.2. Eserin Metodu

Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Kırâât fî Nazari'l-Müsteşrikîn ve'l-Mülhidîn*'de takip ettiği metodu kitabının mukaddime kısmında şu şekilde açıklamıştır: “Bu konudaki metodumuz (Goldziher'in) kitabını incelemek ve metniyle beraber nakletmektir. Kitabında yazdığı iddiaları ele almak sonra onun batıl düşüncelerini yok edecek gerçek delilleri ortaya koymaktır.”⁹⁰

Bunun yanında el-Kâdî'nin söylediklerine ilave olarak *el-Kırâât fî Nazari'l-Müsteşrikîn*'de izlemiş olduğu metod hakkında şunları da söyleyebiliriz: el-Kâdî, öncelikle Goldziher'in iddiasıyla alakalı konuyu bütün ayrıntılarıyla kolay, akıcı ve sade bir üslupla açıklama yoluna girmiştir.⁹¹ Üzerinde durmuş olduğu konuyla alakalı âyetleri ve hadisleri arka arkaya sıralamış ve konunun anlaşılması için bol miktarda örnek zikretmiştir. Bilinen örnekler dışında gündeme gelmeyen farklı örnekler⁹² zikrederek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalışmıştır. Zikretmiş olduğu örneklerde var olan farklı okuyuşları irdemiş, aynı zamanda örnekte geçen kelimenin hangi harf ve hareke ile okunduğunu da izah etmiştir.⁹³ Bu şekilde bir yol izlemesi konunun anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.

el-Kâdî, eserinde zikretmiş olduğu hadisleri de şerh etmiştir. Hadisleri şerh ederken de hadis âlimleri olan İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Kâdî İyâz (ö. 544/1149) gibi muhaddislerden alıntılar yapmak suretiyle görüşlerinden faydalanmıştır.⁹⁴ Fakat daha çok İmam Nevevî'den (ö. 676/1277) alıntılar yapmıştır.⁹⁵ Bu alıntıları yaparken kanaatimize göre hadisin mütevâtir olduğuna dikkat çekmek istemiştir. Çünkü Nevevî, hadis alanında önemli bir konumda bulunmaktadır.

Zikretmiş olduğu hadisleri genellikle ilk râvisiyle zikretmiştir. Hadiste geçen kelimelerin hangi harekeyle okunması gerektiğini belirtmiş ve hangi manaya geldiğini de açıklamıştır. Bunun yanında i‘rab’ını yaparak mananın nasıl anlaşılması

⁹⁰ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 10.

⁹¹ Örnekler için bkz: el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 11, 17, 21.

⁹² Örnekler için bkz: el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 65-70.

⁹³ Örnekler için bkz: el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 12-13, 46-80.

⁹⁴ Örnekler için bkz: el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 33.

⁹⁵ Örnekler için bkz: el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 27, 30, 33, 36.

gerektiğini ortaya koymuştur.⁹⁶ Bu konuda Ubey b. Ka‘b’ın (ö. 33/654 [?]) rivayet etmiş olduğu şu hadisi zikredebiliriz:

عن أبي بن كعب أن النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ عِنْدَ أَضَاةِ بَنِي غِفَارٍ، قَالَ: فَاتَاهُ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَقَالَ: -
إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تَقْرَأَ أُمَّتَكَ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفٍ، فَقَالَ: أَسْأَلُ اللَّهَ مُعَافَاتَهُ وَمَغْفِرَتَهُ، وَإِنَّ أُمَّتِي لَا تُطِيقُ ذَلِكَ، ثُمَّ أَنَاهُ
الثَّانِيَةَ، فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تَقْرَأَ أُمَّتَكَ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفَيْنِ، فَقَالَ: أَسْأَلُ اللَّهَ مُعَافَاتَهُ وَمَغْفِرَتَهُ، وَإِنَّ أُمَّتِي لَا
تُطِيقُ ذَلِكَ، ثُمَّ جَاءَهُ الثَّلَاثَةَ، فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تَقْرَأَ أُمَّتَكَ الْقُرْآنَ عَلَى ثَلَاثَةِ أَحْرَافٍ، فَقَالَ: أَسْأَلُ اللَّهَ مُعَافَاتَهُ
وَمَغْفِرَتَهُ، وَإِنَّ أُمَّتِي لَا تُطِيقُ ذَلِكَ، ثُمَّ جَاءَهُ الرَّابِعَةَ، فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تَقْرَأَ أُمَّتَكَ الْقُرْآنَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَافٍ،
فَأَيُّمَا حَرْفٍ قَرَأُوا عَلَيْهِ فَقَدْ أَصَابُوا

Ubey b. Ka‘b’dan rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber Gıfaroğullarına ait küçük bir su kuyusunun yanında Cebrail kendisine geldi ve "Allah sana, Kur'an'ı ümmetine bir harf üzere okutmanı emrediyor" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Allah'tan af ve mağfiret dilerim, ümmetimin gücü buna yetmez" buyurdu. Sonra Cebrail ikinci defa geldi ve "Allah sana, Kur'an'ı ümmetine iki harf üzere okutmanı emrediyor" dedi. Hz. Peygamber yine "Allah'tan af ve mağfiret dilerim, ümmetimin buna gücü yetmez" buyurdu. Sonra Cebrail üçüncü defa geldi ve "Allah sana, Kur'an'ı ümmetine üç harf üzere okutmanı emrediyor" dedi. Hz. Peygamber yine aynı şekilde karşılık verince Cebrail dördüncü kez geldi ve "Allah sana, Kur'an'ı ümmetine yedi harf üzere okutmanı emrediyor. Hangi harf ile okurlarsa doğru okumuş olurlar" dedi."⁹⁷

“أَضَاةٌ”: hemzenin (أ) fethası ve dad (ض) harfinin uzatılmasıyla “أَضَاةٌ” şeklinde okunmuştur. Bu da bataklık ve su gibi gölet anlamındadır. Bu kelimenin çoğulu “أَضَاةٌ” şeklinde gelmektedir. Bu kelime tıpkı “حَصَاةٌ” ve “حَصَاةٌ” gibidir. Bu “أَضَاةٌ” kelimesi, hemzenin kesresiyle ve şeddeli bir şekilde “إِضَاةٌ” şeklinde de okunmuştur. Aynı “أَكْمَاةٌ” ve “إِكْمَامٌ” kelimesi gibidir. Aynı zamanda “الاضاءة” Medine’de bir yerin adıdır. Gıfaroğulları buraya yerleştiklerinden dolayı onlara nispet edilmiştir.⁹⁸ el-Kâdî, bu şekildeki açıklamalarıyla herhangi bir yanlış okuma ve mana vermenin önüne geçmeye çalışmıştır.

⁹⁶ Örnekler için bkz: el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 30-42.

⁹⁷ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 30.

⁹⁸ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 30.

el-Kâdî, kitabında klasik birçok eserden faydalanmıştır. Fakat bazı yerlerde sadece müellif ismiyle⁹⁹ yetinirken bazı yerlerde müellifin ismiyle beraber kitabın ismini¹⁰⁰ de zikretmiştir. Bunları yaparken zikredilen kitabın künyesiyle alakalı herhangi bir bilgi vermemiştir. Kanaatimizce el-Kâdî, eserini bu metotla ortaya koyarak klasik müelliflerin yolunu takip etmeyi tercih etmiştir. Çünkü klasik müellifler eserlerini kaleme alırken bir kaynak zikretmeden ortaya koymuşlardır. el-Kâdî de bu metod üzere eserini kaleme aldığı düşüncesindeyiz. Bu durum, eserin istifade ettiği kaynaklarına ulaşmada zorluk teşkil etmektedir. Kaynak olarak sadece sûre isimlerini ve numaralarını vermiştir.¹⁰¹ Bunun dışında hadisler de dahil olmak üzere¹⁰² alıntı yapmış olduğu kaynağın künyesiyle alakalı da bir bilgi vermemiştir. el-Kâdî'nin faydalanmış olduğu müellifler ve eserler örnekleriyle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2.3. Eserin Kaynakları

Abdülfettâh el-Kâdî'nin kitabında faydalanmış olduğu kaynaklar, konusuna göre değişkenlik göstermektedir. Hadis, tefsir ve kıraat konularında farklı âlimlerin bazı yerlerde isimlerine bazı yerlerde de eserlerine atıfta bulunmuştur. Bundan dolayı burada müellifin alıntı yapmış olduğu bazı kaynaklar müelliflerinin isimleriyle aktarılmaya çalışılacaktır.

2.3.1. Kıraat ve Tefsir Alanı İle İlgili Kaynaklar

1. **Me'âni'l-Kur'ân:** Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822).¹⁰³ Abdülfettâh el-Kâdî, kıraatlerin bizzat Hz. Peygamber'den müşâfehe yoluyla alındığını söylemiş ve bununla alakalı birçok örnek zikretmiştir. Bu örnekler arasında Ferrâ'ya “ قال الإمام

⁹⁹ Örnekler için bkz: el-Kâdî, **fi Nazari'l-Müsteşrikîn**, 33, 37, 67, 77, 80,

¹⁰⁰ Örnekler için bkz: el-Kâdî, **fi Nazari'l-Müsteşrikîn**, 27, 28, 39, 68, 77, 81-82,

¹⁰¹ Örnekler için bkz: el-Kâdî, **fi Nazari'l-Müsteşrikîn**, 12-15, 29, 36, 44-70, 74-75, 84,

¹⁰² Müellif, hadisin geçtiği bâb başlığı ve numarası ile alakalı bir şey söylememiş, sadece Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvud gibi müelliflerin ismini zikretmekle yetinmiştir bkz: el-Kâdî, **fi Nazari'l-Müsteşrikîn**, 25-26, 30-31, 36-37, 38-39.

¹⁰³ Zülfikar Tüccar, **Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ**, Cilt 12, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 1995, 406.

”الفراء في كتابه معاني القرآن“¹⁰⁴ şeklinde atıfta bulunarak ismini ve kitabını zikretmiş ve onun şöyle dediğini söylemiştir: el-Ferrâ *Meâ'ni'l-Kur'ân* isimli kitabında bu konu hakkında; ”إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدٌ سَاجِرٌ“ âyetini eğer kâri ”إِن“ ve ”مَا“ harflerini tek bir harf kabul edip ”كيد“ kelimesini mansup okusaydı bu doğru bir okuma olurdu. Fakat kıraat-i aşereden ve erbaat-i aşereden hiç kimse ”كيد“ kelimesini mansup okumamıştır.¹⁰⁵

2. İbrâzû'l-Me'ânî min Hurzi'l-Emânî fi'l-Kirâati's-Seb'a: Ebü'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî (ö. 665/1267).¹⁰⁶ Abdülfettâh el-Kâdî, kıraatlerin Kur'an olarak kabul edilebilmesi için telkîn, tevkîf ve müşâfehe gibi yollardan birisine dayanması gerektiğini söylemiş, bu üç yoldan birine dayanmadığı takdirde o kıraatin Kur'an olarak kabul edilemeyeceğini söylemiştir.¹⁰⁷ Kıraatte yazının hiçbir etkisinin olmadığını Ebû Şâme'den ”قال الإمام أبو“ şeklinde zikrederek şu alıntıyla delillendirmiştir: ”Hac sûresinde geçen ”وَلَوْلَوْ“¹⁰⁹ kelimesi Fâtır sûresinde değil de Hac sûresinde özellikle elif (ل) ile yazılmıştır. Kıraat nakildir. Kıraatin hattından zahir olarak uygun olan şey daha kuvvetlidir. Yani hem nakil var hem de yazıya uyuyorsa bu daha güçlüdür. Nakil desteklemedikçe mutlak olarak yazıya tabi olmak vacip değildir. Eğer kıraat yazıya uygunluk arz ediyorsa bundan daha güzel bir şey yoktur.”¹¹⁰

3. Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî (ö. 643/1245):¹¹¹ Abdülfettâh el-Kâdî kıraatin yazıyla alakalı olmadığı görüşünü güçlendirmek için es-Sehâvî'ye ”قال الشيخ السحاوي“¹¹² şeklinde sadece ismini zikretmek suretiyle şu şekilde atıfta bulunmuştur: ”Sehâvî, kıraatte nakle ittiba etmeye delalet eden en güçlü delildir. Çünkü kurrâ sadece yazıya uysaydı ve kıraatte sadece yazıya dayansaydı Hac sûresinde elif ile okurlar, Fâtır sûresinde ise cer ile

¹⁰⁴ el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 68.

¹⁰⁵ el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 68.

¹⁰⁶ Tayyar Altıkulaç, *Ebü Şâme el-Makdisî*, Cilt 10, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 1994, 233.

¹⁰⁷ el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 71.

¹⁰⁸ el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 71.

¹⁰⁹ Hac, 22/23.

¹¹⁰ el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 71.

¹¹¹ Tayyar Altıkulaç, *Alemüddin Sehâvî*, Cilt 36, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 2009, 311.

¹¹² el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 71.

okurlardı. ¹¹³ el-Kâdî burada müellifin sadece ismini zikretmiş kitabıyla ilgili malumat vermemiştir.

4. *el-Hucce fi'l-Kırâati's-Seb'a*: Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî (ö. 370/980).¹¹⁴ Nahiv konusunda önemli bir konuma sahip olan âlimler dahi kıraatte rivayete tabi olmuşlardır. Kıraat kimi zaman kendi mezhebine muhalefet etse bile nahiv âlimleri rivayete uymuşlardır. Abdülfettâh el-Kâdî bu şekilde kendi mezhebinin tersine amel eden âlimlerin bulunduğunu söylemiş ve İbn Hâleveyh'in "قال ابن خالويه في الحجة"¹¹⁵ hem ismini hem de eserini zikretmek suretiyle onun şu görüşünü aktarmıştır: "...Sadece Ebû Amr "يَغْوِرُ لُكْمٌ" kelimesinde geçen râ (ر) harfini lam'a (ل) idgâm ederek okumuştur. Basra'lılara göre zayıf olduğu halde Kur'an'da buna benzer yerlerin hepsini bu şekilde okumuştur. Ebû Amr hakkında gelen şeyin benzeri Kisâi hakkında da gelmiştir. Kisâi'nin de kıraati bazı yerlerde kendi mezhebine muhalefet etmiştir. Bu imamlar kendi kıraatlerini sadece nakil ve rivayete dayandırmış, kaidelere ve dirayete dayandırmamıştır."¹¹⁶

5. Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî (ö. 161/778): Abdülfettâh el-Kâdî, kıraatlerin rivayete dayandığı gerçeğini ortaya koymak için aynı şekilde Süfyân es-Sevrî'nin de "قال سفيان الثوري" sadece ismini zikrederek bu konuda onun şu görüşünü aktarmıştır: "Hamza bir harfi dahi rivayetle okumuştur. Yahya b. Sellâm'ın (ö. 200/815) kıraatte tercihleri olmuştur. Fakat bu tercihler de rivayet yoluyla olmuştur. İmam Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ise Arapçaya ve rivayete uygun olanları tercih etmiştir."¹¹⁷ el-Kâdî, atıf yaptığı müellifin hangi kitabı olduğunu söylememiş, sadece ismini zikretmiştir.

6. *el-İntisâr li-Sıhhati Nakli'l-Kur'ân Ve'r-Red alâ Men Nehalehü'l-Fesâd bi-Ziyâde ev Nuksân*: Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-

¹¹³ el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 71-72.

¹¹⁴ Hüseyin Tural, *İbn Hâleveyh*, Cilt 20, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 1999, 14.

¹¹⁵ el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 77.

¹¹⁶ el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 77.

¹¹⁷ el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 77-78.

Bâkılânî (ö. 403/1013).¹¹⁸ Abdülfettâh el-Kâdî, Bâkılânî'nin “ قال القاضي أبو بكر بن أبي ” şeklinde hem ismini hem de kitabını zikrederek atıfta bulunmuştur.

7. Müncidü'l-Mukrîn ve Mürşidü't-Tâlibîn: Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî (ö. 833/1429).¹²⁰ Abdülfettâh el-Kâdî, kıraat alanında kaynak olarak kabul edilen İbnü'l-Cezerî'nin “ قال الإمام ابن ” şeklinde hem ismini hem de eserini zikretmek suretiyle atıfta bulunmuştur.

8. Ebû Muhammed Abdullah b. Atıyye b. Abdillâh ed-Dımaşkî (ö. 383/993):¹²² Abdülfettâh el-Kâdî bu müellifle alakalı sadece “قال ابن عطية”¹²³ ismini kullanmış, isminin dışında kitabından bahsetmemiştir. Araştırmalarımız neticesinde tefsir ve kıraat âlimi olarak ed-Dımaşkî karşımıza çıkmıştır.

9. Câmiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân: Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923).¹²⁴ Abdülfettâh el-Kâdî Taberî'ye atıfta bulunurken bazen ismini “قال الإمام ابن جرير الطبري”¹²⁵ bezen de “الإمام ابن جرير الطبري في ”¹²⁶ diyerek ismini açıkça zikretmiş ve tefsirinde demek suretiyle atıfta bulunmuştur. Taberî'nin tefsiri meşhur olduğundan dolayı biz burada tefsiri açıkça zikretmeyi uygun bulduk.

10. Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm: Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî (ö.

¹¹⁸ Şerafettin Gölcük, **Bâkılânî**, Cilt 4, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 1991, 531.

¹¹⁹ el-Kâdî, **fî Nazari'l-Müsteşrikîn**, 81.

¹²⁰ Tayyar Altıkulaç, **İbnü'l-Cezerî**, Cilt 20, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 1999, 551.

¹²¹ el-Kâdî, **fî Nazari'l-Müsteşrikîn**, 81-82.

¹²² Bedreddin Çetiner, **İbn Atıyye ed-Dımaşkî**, Cilt 19, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 1999, 338.

¹²³ el-Kâdî, **fî Nazari'l-Müsteşrikîn**, 81.

¹²⁴ Mustafa Fayda, **Muhammed b. Cerîr Taberî**, Cilt 39, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 2010, 318.

¹²⁵ el-Kâdî, **fî Nazari'l-Müsteşrikîn**, 117, 131, 149.

¹²⁶ el-Kâdî, **fî Nazari'l-Müsteşrikîn**, 89.

774/1373).¹²⁷ Abdülfettâh el-Kâdî, daha önceki müelliflerde yaptığı gibi burada da “قال ابن كثير في تفسيره”¹²⁸ diyerek isim vermiş ve kendi tefsirinde lafzını kullanmıştır. İbn Kesîr’in tefsiri maruf olduğundan dolayı burada tefsirin ismini açıkça yazmayı uygun bulduk.

11. el-Bahrü'l-Muhît: Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344).¹²⁹ Abdülfettâh el-Kâdî, Ebû Hayyân’a atıfta bulunurken “قال أبو حيان في البحر”¹³⁰ şeklinde hem ismini hem de kitabını zikretmiştir.

12. Rûhü'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'î'l-Mesânî: Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî (ö. 1270/1854).¹³¹ Abdülfettâh el-Kâdî, Âlûsî'den “قال الألويسي”¹³² demek suretiyle sadece ismini zikrederek atıfta bulunmuş, kitabını zikretmemiştir.

13. el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vîl: Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144).¹³³ Abdülfettâh el-Kâdî, Zemahşerî'ye “قال الإمام الزمخشري في الكشف” şeklinde ismini ve kitabını zikrederek atıfta bulunmuştur.

14. Ebü'l-Kâsım Zeynü'l-İslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî (ö. 465/1072):¹³⁴ Abdülfettâh el-Kâdî, Kuşeyrî'den alıntı yaparken sadece “قال القشيري”¹³⁵ şeklinde ismini söylemiş, hangi kitabı olduğuna dair bilgi vermemiştir.

el-Kâdî bu eserlerin yanında başka eserlerden de faydalanmıştır. Fakat biz burada daha çok meşhur olan isimleri zikretmeye çalıştık. Çünkü Abdülfettâh el-Kâdî, alıntı yapmış olduğu kaynaktaki kitap isminin bir bölümünü zikretmiş veya sadece müellif

¹²⁷ Abdülkerim Özaydın, **Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr**, Cilt 20, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 1999, 132.

¹²⁸ el-Kâdî, **fî Nazari'l-Müsteşrikîn**, 89.

¹²⁹ Mahmut Kafes, **Ebü Hayyân el-Endelüsî**, Cilt 10, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 1994, 152.

¹³⁰ el-Kâdî, **fî Nazari'l-Müsteşrikîn**, 118, 152.

¹³¹ Ahmet Çelik, **Rûhü'l-Meânî**, Cilt 35, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 2008, 213.

¹³² el-Kâdî, **fî Nazari'l-Müsteşrikîn**, 130-131.

¹³³ Mustafa Öztürk- M. Suat Mertoğlu, **Zemahşerî**, Cilt 44, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 2013, 235.

¹³⁴ Süleyman Uludağ, **Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî**, Cilt 26, TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı 2002, 473.

¹³⁵ el-Kâdî, **fî Nazari'l-Müsteşrikîn**, 151.

ismini zikretmekle yetinmiştir. Biz de yanlış bilgi aktarımı yapmamak için bu şekilde vermeyi uygun bulduk. Abdülfettâh el-Kâdî'nin kitabında kullandığı kaynaklar tespit edildikten sonra şimdi de Goldziher'in Kur'an ve kıraat konusundaki iddialarının ne olduğuna ve Abdülfettâh el-Kâdî'nin bu iddialara ne şekilde cevap verdiği incelenecektir.

2.3.2. Hadis Alanı İle İlgili Kaynaklar

1. *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*:¹³⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî. Abdülfettâh el-Kâdî, eserinde Nevevî'den bazen kitabının ismini zikrederek¹³⁷ "قال الإمام النووي في شرح مسلم" şeklinde, bazen de kitabının ismini zikretmeyerek¹³⁸ "قال الإمام النووي" şeklinde nakilde bulunmuştur. Bunun yanında el-Kâdî, Nevevî'den yapmış olduğu nakillerde bir değerlendirme yapmamış, sadece atıfta bulunmakla yetinmiştir.

2. *Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*: Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449)¹³⁹. el-Askalânî'nin *Sahîhi Buhârî* üzerine yazmış olduğu *Fethü'l-Bârî*, Abdülfettâh el-Kâdî'nin hadislerin şerhi noktasında faydalandığı eserler arasındadır. el-Kâdî, el-Akalânî'nin hem ismine hem de kitabına¹⁴⁰ "قال الحافظ في الفتح" şeklinde atıfta bulunmuştur. Bu konuda şu örneği zikredebiliriz: Hz. Ömer'in Hişâm'a kullanmış olduğu "كذبت" lafzıyla alakalı İbn Hacer el-Askalânî *Fethü'l-Bârî* isimli eserinde şu ifadelere yer vermiştir: "Hz. Ömer bu sözü kendi kanaatine göre söylemiştir. Veya "كذبت" lafzıyla hata ettin "أخطأت" manasını murad etmiştir. Çünkü Hicaz'lılar "أخطأ" fiilinin yerine "كذب" fiilini kullanmaktadırlar."¹⁴¹ el-Kâdî burada herhangi bir yorumda bulunmamış, sadece İbn Hacer'in görüşünü aktarmakla yetinmiştir.

¹³⁶ Müslim üzerine yapılan en önemli şerhlerden biri olarak kabul edilmektedir. Nevevî, Müslim'de geçen hadislerin râvilerini tanıtmış, metinlerde geçen yabancı kelimeleri açıklamış ve birbirine zıt gibi görünen tezatlıkları açıklamıştır. Ayrıntı için bkz: M. Yaşar Kandemir, *Nevevî*, Cilt 33, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 2007, 46.

¹³⁷ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 27, 30, 36.

¹³⁸ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 33.

¹³⁹ M. Yaşar Kandemir, *el-Câmiü's-Sahîh*, Cilt 7, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 1993, 119.

¹⁴⁰ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 28.

¹⁴¹ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 27-28.

3. Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö. 360/971):¹⁴² Abdülfettâh el-Kâdî, Hz. Ömer'in başından geçen hâdisleyle¹⁴³ alakalı et-Taberânî'ye atıfta bulunmuştur. el-Kâdî, bu müellifin tahricini¹⁴⁴ yapmış olduğu hadisi delil göstermiş ve sadece "أخرجه الطبراني" demek suretiyle müellifin ismini zikretmiş¹⁴⁵ hangi kitabı olduğunu açıklamamıştır. el-Kâdî, Taberânî'nin nakletmiş olduğu hadis hakkında yorum yapmamıştır.

4. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (ö. 671/1273):¹⁴⁶ Abdülfettâh el-Kâdî hadislerin şerhi sadedinde faydalandığı bir isim de el-Kurtubî'dir. Ubey b. Kâ'b'ın içine düşmüş olduğu durumla¹⁴⁷ ilgili el-Kurtubî'ye "قال الإمام القرطبي"¹⁴⁸ ve "قال القرطبي"¹⁴⁹ şeklinde sadece ismini zikrederek atıfta bulunmuştur. el-Kâdî, el-Kurtubî'nin hangi eseri olduğunu açıklamamıştır.

¹⁴² Mehmet Görmez, **Taberânî**, Cilt 39, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 2010, 310.

¹⁴³ "Kıraati kendi kıraatinden farklı olan bir adamı işiten Hz. Ömer Peygamber'in huzurunda tartıştılar. Adam Hz. Peygamber'e: 'Ya Rasulallah sen bana böyle öğretmedin mi?' dedi. Hz. Peygamber de: 'Evet', dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer'in gönlünde bir şüphe meydana geldi. Hz. Peygamber bu durumu Hz. Ömer'in yüzünden anladı. Hz. Peygamber, Hz. Ömer'in göğsüne vurdu ve şöyle dedi: 'Allah'ım şeytanı ondan uzaklaştır'. Sonra şöyle devam etti: 'Bu Kur'an yedi harf üzerine nazil oldu, hepsi şâfi (şifa kaynağı) ve kâfi'dir (yeterli)'. Bir rivayette de hepsi doğrudur, şeklinde gelmiştir. Bkz: el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 29.

¹⁴⁴ Tahrîc kelimesi hadis ilmine ait bir kavramdır. İstılahta tahrîc, bir hadisi isnadıyla birlikte nakletmek, belirli hadis kitaplarından seçilen hadislerle yeni bir kitap meydana getirme gibi manaları ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Ayrıntı için bkz: Mehmet Görmez, **Tahrîc**, Cilt 39, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 2010, 419-420.

¹⁴⁵ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 29.

¹⁴⁶ Tayyar Altıkulaç, **Muhammed b. Ahmed Kurtubî**, Cilt 26, TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı 2002, 455.

¹⁴⁷ "Mescitteydim, bir adam içeri girdi ve namaz kıldı. Namazda yadırgadığım bir kıraatle Kur'an okudu. Sonra bir başkası mescide girdi, o da bu defa ilk gelenin kıraatinden başka bir kıraatle okudu. Namazı kılınca birlikte Hz. Peygamber'in yanına vardık. Ben "Bu şahıs bilmediğim bir kıraatle Kur'an okudu, sonra diğeri geldi o da arkadaşımın kıraatinden başka bir kıraatle okudu" dedim. Bunun üzerine Hz. peygamber o ikisine okuttu ve yaptıklarını doğru ve iyi gördüğünü ifade etti. O vakit gönlüme yalanlama/tekzib vesvesesi düştü, hâlbuki Cahiliye döneminde de değildim. Hz. Peygamber beni kuşatan duyguları hissedince eliyle göğsüme vurdu. Ardından beni bir ter bastı. Sanki Allah'ı görüyormuşum gibi korkuyordum. Hz. peygamber bana dedi ki:

"Ey Übey! Rabbim bana Kur'an'ı bir harf ile okumam için (meleği) gönderdi. Ben "Ümmetime kolaylaştırdı" diye ona karşılık verdim. Bunun üzerine bana ikinci defa "İki harfe göre oku" diye karşılık verdi. Ben ümmetime kolaylaştırması için yeniden müracaatta bulundum. O da bana üçüncü kez karşılık verdi ve: "Kur'an'ı yedi harfe göre oku. Ayrıca, sana verdiğim her cevaba karşılık, benden istediğin bir dilekte bulunma hakkın vardır." buyurdu. Bunun üzerine ben: "Ey Allah'ım! Ümmetimi bağışla. Ey Allah'ım! Ümmetimi bağışla." dedim ve üçüncüsünü bütün insanların, hatta İbrahim (as) bile bana yönelip ihtiyacını arz edeceği vakte bıraktım." Bkz: el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 31.

¹⁴⁸ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 33, 80, 129, 151.

¹⁴⁹ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 131.

5. Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149):¹⁵⁰ Abdülfettâh el-Kâdî'nin görüşünü delil olarak kullandığı müelliflerden biri de Kâdî İyâz'dır. el-Kâdî, Kâdî İyâz'ın eserini zikretmeden sadece "قال القاضي عياض"¹⁵¹ diyerek ismini zikretmiştir. Ubey b. Ka'b'ın başına gelen durumla ilgili¹⁵² ve söz konusu rivayette geçen "الفرق" kelimesinin manası hakkında Kâdî İyâz'ın şöyle dediğini söylemiştir: Kâdî İyâz, "Hz. Peygamber, kınanan düşüncenin Ubey b. Ka'b'ı kapladığını görünce onu hakikat üzere sabit kılmak için göğsüne vurduğunu söylemiş devamında ise hadiste geçen "الْفَرْقُ" kelimesi fâ'nın (ف) ve râ'nın (ر) fethasıyla okunduğu zaman korku anlamındadır."¹⁵³ el-Kâdî, bu müellifin de sadece ismini vermekle yetinmiş, kitabı ve künyesiyle alakalı bir bilgi vermemiştir.

6. Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî (ö. 743/1343):¹⁵⁴ Abdülfettâh el-Kâdî, Ubey b. Ka'b'ın içine düşmüş olduğu sıkıntılı durumla alakalı et-Tîbî'nin bu konu hakkındaki düşüncesini "قال الطيبي"¹⁵⁵ şeklinde ismini zikrederek aktarmış, eserini zikretmemiştir.

Ubey yaşadığı olay sonucunda bir şüphe içerisine girmiş ve şeytan ona vesvese vermiştir. Bu konuda et-Tîbî: "Ubey iman bakımından en mükemmeli, kesin inanma bakımından da en kuvvetlisidir. Ubey b. Ka'b'ın yaşadığı ihtilaf sebebiyle şeytandan bir kışkırtma başına gelmiştir. Hz. Peygamber, mübarek eliyle onun göğsüne vurmasının bereketi Ubey b. Ka'b'a isabet edince bu kuruntu/vesvese terle beraber kendisinden gitmiştir. Bu sıkıntılı durumdan dolayı Allah'a korkarak ve utanarak

¹⁵⁰ M. Yaşar Kandemir, **Kâdî İyâz**, Cilt 24, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 2001, 116.

¹⁵¹ el-Kâdî, **fî Nazari'l-Müsteşrikîn**, 33.

¹⁵² Ubey b. Ka'b'dan rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber Gıfaroğullarına ait küçük bir su kuyusunun yanındayken Cebrail kendisine geldi ve "Allah sana, Kur'an'ı ümmetine bir harf üzere okutmanı emrediyor" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Allah'tan af ve mağfiret dilerim, ümmetimin gücü buna yetmez" buyurdu. Sonra Cebrail ikinci defa geldi ve "Allah sana, Kur'an'ı ümmetine iki harf üzere okutmanı emrediyor" dedi. Hz. Peygamber yine "Allah'tan af ve mağfiret dilerim, ümmetimin buna gücü yetmez" buyurdu. Sonra Cebrail üçüncü defa geldi ve "Allah sana, Kur'an'ı ümmetine üç harf üzere okutmanı emrediyor" dedi. Hz. Peygamber yine aynı şekilde karşılık verince Cebrail dördüncü kez geldi ve "Allah sana, Kur'an'ı ümmetine yedi harf üzere okutmanı emrediyor. Hangi harf ile okurlarsa doğru okumuş olurlar" dedi." Bkz: el-Kâdî, **fî Nazari'l-Müsteşrikîn**, 30.

¹⁵³ el-Kâdî, **fî Nazari'l-Müsteşrikîn**, 33.

¹⁵⁴ Halit Özkan, **Tîbî**, Cilt 41, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 2012, 125.

¹⁵⁵ el-Kâdî, **fî Nazari'l-Müsteşrikîn**, 33.

baktığını söylemiştir.”¹⁵⁶ el-Kâdî, burada et-Tîbî'nin isminden başka hiçbir ayrıntıya yer vermemiştir.

7. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö. 224/838):¹⁵⁷ Abdülfettâh el-Kâdî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'a “قال الإمام عبيد”¹⁵⁸ şeklinde atıfta bulunmuş, kitabını zikretmemiştir. Onun, “Kur'an yedi harf üzere indirildi” hadisi hakkında şu görüşünü aktarmıştır: Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, “Bize göre bu hadis te'vildeki ihtilaf değil de lafızdaki ihtilaftan dolayıdır. Biri bir kıraat üzere okumuş, diğeri de başka bir kıraate göre okumuş. İşte bu aynı kıraat değil farklı kıraatlerdir. Fakat her iki kıraat de Allah tarafından indirilmiştir. Bunlardan biri diğerinin kıraatini inkâr edecek olsa kendisini küfre götürmeyeceğinden emin olamaz. Çünkü böyle yapan bir kimse Allah'ın Hz. Peygamber'e indirmiş olduğu kıraati yok saymıştır.”¹⁵⁹ Burada Abdülfettâh el-Kâdî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın isminden başka bir şey zikretmemiş ve hangi kitabından aldığını da açıklamamıştır.

8. Müsnedü'l-Kebîr: Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsenâ et-Temîmî el-Mevsîlî (ö. 307/919):¹⁶⁰ Abdülfettâh el-Kâdî, el-Mevsîlî'nin hem ismini hem de kitabını zikrederek “أبو يعلى الموصلي في مسنده الكبير”¹⁶¹ şeklinde alıntı yapmıştır.

9. el-İtkân: Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî (ö. 911/1505):¹⁶² Abdülfettâh el-Kâdî, Süyûtî'nin hem ismini hem de eserini “قال الإمام السيوطي في الإتيان”¹⁶³ şeklinde zikretmiştir. Abdülfettâh el-Kâdî, “أنزل القرآن على سبعة أحرف” hadisinin tevâtür olduğu görüşünü ortaya koymuş, bu görüşünü delillendirme sadedinde Süyûtî'nin bu hadisi zikreden râvileri tek tek açıkladığını söylemiş ve sahabelerin isimlerini şu şekilde vermiştir: “Ubey b. Ka'b, Enes b. Mâlik, Huzeyfe b. Yemân, Zeyd b. Erkâm, Semûre b. Cündeb, Süleymân b. Sard, İbn Abbâs, İbn Mes'ûd, Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affân, Ömer b. Hattâb,

¹⁵⁶ el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 33-34.

¹⁵⁷ Zülfikar Tüccar, *Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm*, Cilt 10, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 1994, 244.

¹⁵⁸ el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 37.

¹⁵⁹ el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 37-38.

¹⁶⁰ Mücteba Uğur, *Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî*, Cilt 10, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 1994, 258.

¹⁶¹ el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 39.

¹⁶² Halit Özkan, *Süyûtî*, Cilt 38, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 2010, 188.

¹⁶³ el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 39.

Amr b. Ebî Seleme, Muâz b. Cebel, Hişâm b. Hakîm, Ebî Bekre, Ebî Cehm, Ebû Said el-Hudrî, Ebû Talhâ el-Ensârî, Ebû Hureyre, Ümmü Eyûb. Onların hepsi yirmi bir sahâbedir.¹⁶⁴

el-Kâdî, gerek “Kur’an yedi harf üzere indirildi” hadisi, gerekse de bazı sahâbelerin aralarında geçen tartışmalar çerçevesinde yukarıda zikri geçen muhaddislerin görüşlerinden çokça istifade etmiştir. Bu görüşlerden faydalanırken herhangi bir yorum yapmamış, sadece görüşü zikretmekle yetinmiştir. Bunun yanında bazı yerlerde atıf yaptığı sadece müellifin ismini zikrederken bazı yerlerde de müellifin ismiyle beraber kitabını zikretmiştir.

2.4. Abdülfettâh el-Kâdî’nin Goldziher’in İddialarına Verdiği Cevaplar

2.4.1. Goldziher’in Kur’an’da Çelişki Bulunduğu İddiası ve el-Kâdî’nin Cevapları

Goldziher, Kur’an’ın farklı kıraatler üzere okunması meselesini incelemeye almış, Kur’an’ın farklı okuyuşlar üzerinden sonraki nesillere aktarımında çelişkiler aramaya koyulmuştur. Neden özellikle bu meseleyi irdelediğini anlamaya çalıştığımız zaman şunları ifade edebiliriz: Bir müsteşrik olarak meseleyi, izahı zor, problematik olarak görmesinden dolayı bu meseleyi incelemiştir. Önceki semâvi kitaplardan hiçbirinin başına gelmeyen farklı okunma biçimlerinin Kur’an’ın başına gelmesiyle Kur’an’da bozulma meydana geldiğini, Hz. Peygamber’e indirilen ilahi kelimelerde tutarsızlık olduğunu ya da âyetler arasında tezatlar bulmak iddiasından dolayı böyle çaba içerisine girmiş olabileceğini düşünebiliriz.¹⁶⁵

Abdülfettâh el-Kâdî, bu iddiayı ayrıntılı olarak ele almış ve örnekler zikretmiştir. Ona göre, Kur’an’da tutarsızlık olması hiçbir şekilde düşünülemez. Zira ilahi kitabın korunmasını Allah bizzat kendi uhdesine almıştır. Böyle bir durum Kur’an’la uzaktan yakından ilişkili olamaz. Goldziher’in iddiada bulunmuş olduğu konu Kur’an’ın farklı kıraat vecihleriyle okunmasıdır. Bu da onun söylediği gibi bir zıtlık

¹⁶⁴ el-Kâdî, *fi Nazari’l-Müsteşrikîn*, 39-40.

¹⁶⁵ Ignaz Goldziher, *Die Richtungen Der İslâmischen Koranauslegung*, Abdü’l-Halîm en-Neccâr, (çev.), *Mezâhîhü’t-Tefsîrî’l-İslâmî*, Mısır: el-Mektebetü’l-Hancı, 1955, 4; el-Kâdî, *fi Nazari’l-Müsteşrikîn*, 11.

değildir. Çünkü Kur'an'ın vermek istediği mesaj aynı ilahi kaynaktan çıkmıştır ve mesajda bir ihtilaf asla söz konusu olamaz. Diğer taraftan kıraatlerin her biri diğerini desteklemektedir. el-Kâdî, kıraatlerin iki türlü olduğunu söylemiştir. Bunlar da; Kıraatin kelimedede farklı manada aynı olması, diğeri de farklı okuyuşların tamamen lehçe farklılığından kaynaklanması şeklinde bir ayırım yapmıştır.¹⁶⁶

Kıraatlerin kelimedede farklı manada aynı olarak bazı lehçesel seslendirme farklılıklarından kaynaklanan örnekleri için Abdülfettâh el-Kâdî'nin zikretmiş olduğu örneklerden bazılarını şöyle ifade edebiliriz: Fâtiha sûresi 6. âyette geçen “إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ” “Bizi *dosdoğru yola ilet,*” “الصِّرَاطَ” kelimesini İbn Kesîr'in râvîsi Kunbül (ö. 291/903) ve Ya'kûb'un râvîsi Ruveys (ö. 238/852) sin (س) ile “الصِّرَاطَ”¹⁶⁷ şeklinde okurken, kıraat imamlarının çoğu mushaf hattıyla örtüşen sad (ص) ile ve Kureyş lehçesine ait şekliyle “الصِّرَاطَ”¹⁶⁸ şeklinde okumuştur. Dikkat edilirse burada harfin seslendirilmesiyle ilgili bir farklılık meydana gelmektedir.

el-Kâdî'nin zikretmiş olduğu örneklerden biri de Nisa sûresi 37. âyette geçen وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ “...*insanlara da cimriliği tavsiye eden, Allah'ın kendilerine lütfundan verdiğini gizleyen kimselerdir,*” “البخل” kelimesi bâ'nin (ب) ve hâ'nın (ح) fethası ile “بُخْلَ” şeklinde Hamza, Kisâi ve Halef okumuş, diğerleri bâ'nın (ب) damme'si ve hâ'nın (ح) sükûnu ile “بُخْلُ” şeklinde okumuştur.¹⁶⁹ Burada bulunan kelimenin her ne kadar harekeleri farklı olsa da kelime olarak cömerdin zıttı olan cimriliği ifade etmektedir.¹⁷⁰

el-Kâdî'nin son olarak zikretmiş olduğu örnek “يحسب” kelimesidir. Bu kelimedede geçen sin (س) harfini fethayla “يَحْسَبُ” şeklinde, yine aynı kelimedeki sin (س) harfi

¹⁶⁶ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 11-12.

¹⁶⁷ Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib b. Muhtâr el-Kaysî, *el-Keşf an Vucûhi'l-Kırââti's-Seb'a ve İlelihâ ve Hucecihâ*, 5. Basım, 2 Cilt, thk. Muhyiddin Ramazan, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998, I, 34; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr*, 2 Cilt, thk. Ali Muhammed Dabbâ', Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiyye, ts, I, 271.

¹⁶⁸ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *et-Teyşîr fi'l-Kırââti's-Seb'a*, 3. Basım, thk. Otto Pretzl, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1404/1984, 19; ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 163.

¹⁶⁹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab*, 3. Basım, 15 Cilt, Beyrut: Dâru Sâdir, 1414, XI, 47; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 249; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Teyşîr*, 339.

¹⁷⁰ Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, 40 Cilt, Kuveyt: Vizâretü'l-İrşâd ve'l-Enbâ- el-Meclisu'l-Vatanî li's-Sikâfeti ve'l-Fünûn ve'l-Âdâb, 1422-1385/1965-2001, XXVIII, 62.

kesreyle “يُحْسِبُ” şeklinde okunmuştur.¹⁷¹ Bu da aynı kelimenin harekesinin değişik şekilde okunmasına örnektir.

Bu örnekler hakkında el-Kâdî, Kur’an’da bu şekilde farklı okumaların bulunmasındaki hikmetin farklı lehçeleri konuşanlara kolaylık olması için olduğunu söylemiştir. Ancak bu farklı okuyuşların hepsi lehçe farklılığından kaynaklanmadığını bilakis Arapçanın kendisinden kaynaklanmış olduğunu söylemiştir.¹⁷²

el-Kâdî’nin Arapçanın kendisinden kaynaklanmış olduğunu söylediği örneklerden birisi Şuarâ sûresi 193. âyette geçen “ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ ” “...açık bir Arapça ile Rûhulemîn indirmiştir,” “نَزَلَ” kelimesidir. Fiilde bulunan ze (ز) harfini Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, Hafs şeddesiz haliyle “نَزَلَ” şeklinde, ikinci kelime olan “الرُّوحُ” kelimesinde geçen hâ (ح) harfinin ve “الْأَمِينُ”de geçen nun (ن) harfini merfu ile okumuştur. Aynı şekilde “نَزَلَ”de geçen ze (ز) harfini Ya’kûb, İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Halef, Ebûbekir şeddeli haliyle “نَزَلَ” şeklinde, “الرُّوحُ”ta geçen hâ (ح) harfini ve “الْأَمِينُ”de geçen nun (ن) harfini fethayla “الرُّوحُ الْأَمِينُ” şeklinde okumuştur.¹⁷³ Bu örnekte fiilin babının sülâsî ve rubâî olarak değişmesi Arapçanın kendisinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca i’rab olarak fiil-fâil-mefûl ilişkisi içerisinde farklılık söz konusudur. Bu durum da Kur’an’a herhangi bir zarar vermemektedir. Âyetin mefhumunda bir tezatlık asla söz konusu değildir.

el-Kâdî’nin zikrettiği diğer bir örnek ise Zuhuf sûresi 18. âyette geçen “ أَوَمَنْ يُنَشِّئُوا فِي ” “الْجَلِيَّةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ ” “Mücadelede başarısız olarak ömrünü süslenmekle geçirecek olan kız çocuğu mu?” diye öfkeyle sorar,” “يُنَشِّئُوا” kelimesidir. Kıraat imamlarından Hamza, Kisâî, Halef ve Hafs yâ (ي) harfinin dammesiyle, nun’un (ن) fethası ve şin’in (ش) şeddesiyle “يُنَشِّئُوا” şeklinde okumuştur. Aynı şekilde kıraat imamlarından İbn Kesîr, Nâfi, Ebû Ca’fer, Ebûbekir, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ya’kûb yâ’nın (ي) fethasıyla, nun’un (ن) sükûnuyla ve şin (ش) harfinin şeddesiz haliyle “يُنَشِّئُوا”

¹⁷¹ ez-Zebîdî, **Tâcü’l-Arûs**, II, 277.

¹⁷² el-Kâdî, **fi Nazari’l-Müsteşrikîn**, 12-13.

¹⁷³ ed-Dânî, **et-Teysîr**, 166; İbn İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, II, 336; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî el-Yemenî, **Fethü’l-Kadîr**, 6 Cilt, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, Beyrut: Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, 1414, IV, 135.

şeklinde okumuşlardır.¹⁷⁴ Buradaki hareke değişiklikleri de Arapçada var olan bir durumdur. Sarfî olarak burada da sülâsî ve rubâî olarak fiilin okunuşunda değişiklik söz konusudur. Kişi anlatmak istediği şeyi birden fazla kelimeyle anlatabilir. Mana anlaşıldığı takdirde lafzın az veya çok olmasında herhangi bir sıkıntı yoktur.¹⁷⁵ Kur'an'ın tek bir harfi bile değiştirilmeden korunmuşken hiç kimse Kur'an'ın bir harfinin yerine başka bir harfi getirmeye, bir harekenin yerine başka bir harekeyle okuma hususunda değişiklik yapmaya yeltenemez ve güç yetiremez. Kaldı ki Kur'an'daki bu farklılıklar okuyucular için bir kolaylık sağlamak için müsaade edilmiştir.

el-Kâdî'ye göre, Kur'an'da var olan diğer bir okuyuş şekli de; her iki mana sahih olmakla beraber lafız ve mananın farklı olmasıdır. Bu durum Kur'an'da zıtlık olduğunu göstermez. Aksine iki manayı cem etmek mümkündür.

el-Kâdî bu konuda Bakara sûresi 259. âyetindeki “ وَأَنْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِرُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا ” “...ve kemiklere bak, onları nasıl düzeltiyor ve üzerini etle kaplıyoruz.” “نُنْشِرُهَا” kelimesini kıraat imamları farklı okumuştur. İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî ve Halefû'l-Âşir ze (ز) harfi ile “نُنْشِرُهَا” şeklinde, Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ca'fer ve Ya'kûb râ (ر) ile “نُنْشِرُهَا” şeklinde okumuştur.¹⁷⁶ Ze (ز) harfi ile okunduğunda “Biz insanın kemiklerinin bir kısmını diğerine ekleriz ta ki birbirine yapışır ve bir araya gelir,” manasına gelirken, râ (ر) harfi ile okunduğunda “Öldükten sonra hesap için diriltiriz” şeklinde olmaktadır.¹⁷⁷

el-Kâdî, “Burada iki farklı okuyuş ve iki farklı mana vardır. Fakat bu iki farklı okuyuşta ve iki farklı manada herhangi bir çelişki yoktur. Bilakis bu iki farklı mana bir noktada buluşmaktadır. Buluşmuş oldukları ortak nokta; Allah mahlûkatı yeniden

¹⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, II, 368; ed-Dânî, **et-Teysîr**, 196; Abdullatîf el-Hatîb, **Mu'cemü'l-Kırâât**, 11 Cilt, Dımaşk: Dâru Sadeddin, li't-Tabâati ve'n-Neşri ve't-Tevzî' ts., VIII, 355-356.

¹⁷⁵ el-Kâdî, **fi Nazari'l-Müsteşrikîn**, 13.

¹⁷⁶ el-Mekkî, **el-Keşf**, I, 310; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, II, 231; Abdulfettâf Pâluvî, **Zübdetü'l-İrfân**, el-Mektebetü'l-Hanefiyye, ts., 37; el-Hatîb, **Mu'cemü'l-Kırâât**, I, 371-372; el-Kâdî, **el-E'mâlû'l-Kâmile**, I, 152.

¹⁷⁷ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib El-Kaysî, **el-Keşf an Vücûhi'l-Kırâati's-Seb' ve 'İlelihâ ve Hücecihâ**, 3. Basım, thk. Muhyiddin Ramazan, Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1404/1984, 310; Ebû Muhammed Abdü'l-Hak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Temâm b. Atıyye, **el-Muharrarü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, thk. Abdü's-Selâm Abdü's-Şâfi Muhammed, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422, I, 350.

yaratmak istediğinde onların kemiklerini bir kısmını diğer kısmına ekler sonra onları ceza-mükâfat için diriltir,” şeklinde olduğunu söylemiştir.¹⁷⁸

el-Kâdî ikinci olarak Bakara sûresi 36.âyette geçen “فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ” “Şeytan oradan onların ayağını kaydırda da buldukları yerden onları çıkardı...,” “فَأَزَلَّهُمَا” kelimesini zikretmiştir. Hamza, ze (ز) harfinden sonra gelen elif (ل) harfini hafzetmeden “فَأَزَلَّهُمَا” şeklinde okumuş, diğerleri lam (ل) harfini şeddeli şekilde ve ze (ز) harfinden sonra gelen elif (ل) harfini hafzetmek suretiyle “فَأَزَلَّهُمَا” şeklinde okumuştur. “فَأَزَلَّهُمَا” şeklinde okunduğunda “Onları şeytandan uzaklaştırdı,” anlamında olurken, “فَأَزَلَّهُمَا” okunduğunda ise “Şeytan o ikisini hataya düşürdü” olmaktadır.¹⁷⁹

el-Kâdî, “zikredilen bu örnekte iki farklı mana olduğunu ancak iki manayı cem etmenin mümkün olduğunu söylemiştir. Onların hataya düşmesi cennetten uzaklaştırılmalarını gerektirdi. Ona göre, aslında bu iki mana arasında zorunlu bir ilişki vardır. Çünkü burada hataya düşmeleri sebep, cennetten uzaklaştırılmaları ise bir sonuç olmuştur. Bu bakımdan âyette bir zıtlıktan asla söz edilemez. İki okuyuştan hangisi tercih edilirse edilsin herhangi bir tezatlık söz konusu değildir. Sebep-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirildiğinde birbirini destekleyici mana ve mefhum ortaya çıkmaktadır. Bu da Kur’an’a zıtlık değil zenginlik katmaktadır.”¹⁸⁰

el-Kâdî yukarıdaki zikretmiş olduğu örneklerle alakalı özet olarak şöyle demiştir: “Kur’an’da bu şekilde farklı okumaların olması tenevvü¹⁸¹ farklılığıdır. Bu şekilde bir âyetin iki farklı manayı ifade etmesinin hikmeti iki âyet mesabesinde olmasından dolayıdır. Kur’an’da İki kıraatin manada zıtlık ve amaçta çelişkiyle beraber bu kıraatlerin lafzının ve manasının farklı olması noktasında bir okuyuş gerçekleşmemiştir. Bir insandan dahi beklenmeyen böyle bir durumun İlahî kelamda meydana gelmesi asla söz konusu olmamıştır. Bundan dolayı Kur’an metninde hiçbir

¹⁷⁸ el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 14.

¹⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 211; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Tahbîrü't-Teyşîr fi'l-Kirââtî'l-Aşr*, thk. Muhammed Müflih el-Kudât, Ürdün: Dârü'l-Furkan, 1421/2000, 285.

¹⁸⁰ el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 15.

¹⁸¹ Bir şeyin görünüş itibariyle birbirine zıt gibi görünmesine karşılık aslı itibariyle aynı şeyi farklı şekilde ifade etmek anlamındadır. Bkz: Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 4. Baskı, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay, 2015, 115-116.

çelişki ve zıtlık meydana gelmemiştir. Kaldı ki bu farklı okumalar mütevâtirdir. Hz. Peygamber'den bizzat alınmış ve okunmuştur. Kur'an'ı sahabe, Hz. Peygamber'den, tâbiûn sahabeden, etbâu tabiîn, tâbiûn'dan alınması şeklinde silsile yoluyla günümüze kadar mütevâtir olarak bize ulaştırmıştır.”¹⁸²

el-Kâdî'nin konuyla alakalı son olarak zikrettiği ve üzerinde durduğu örnek Rûm sûresi 1-4. âyetlerdir. “*Elif-lâm-mîm. Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Fakat onlar bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip gelecekler.*” Goldziher'e göre kıraatler, anlamın terkedilmesine ve zıt bir anlamın oraya konulmasına neden olabildiğini söylemiştir. Goldziher, Rûm suresindeki geçen âyetleri ele alarak müfessirlerin şöyle dediğini söylemiştir: “Mekkelilerin 616 yılında İranlıların zaferlerini öğrendiklerinde onlara yapılmış bir reddiye olduğunu söylemiştir. Müfessirler, müşriklerin Bizans'ın mağlubiyetine sevindiklerini, İran tarafına meylettiklerini fakat Hz. Peygamber tarafındaki Müslümanlar ehli kitaptan olan Bizanslıların mağlubiyetine üzüldüklerini, kısa bir zaman sonra durumun tam tersine döneceğini, bu defa da Bizans'ın galip geleceğini söylemişlerdir. Müslümanlar, Bizans'ın İran'a karşı 625'te zafer elde etmesiyle birlikte Hz. Peygamber'in peygamberliğine de bir delil olduğunu düşünmüşlerdir. Çünkü bu, gaybi bir haberdir. Biz tarihi olayları tam olarak bilemesek de gördüğümüz kadarıyla buradaki olay haber verme değil bir umuttur. Her ne kadar Bizans'lılar o gün mağlup olsalar da kısa bir zaman sonra galip geleceklerdir. Fakat bu âyetin kıraati hakkında kurrâ arasında farklı okuyuşlar mevcuttur.”¹⁸³

Birinci kıraatte; meçhul olan “*عَلَبَتْ*” malum olan “*عَلَبَتْ*” şeklinde, “*سَيَعْلَبُونَ*” kelimesini ise “*سَيَعْلَبُونَ*” şeklinde meçhul sigada okumuşlardır.¹⁸⁴ Bu kıraate göre, “*Bizans, Şam'da bazı Arap kabilelerine galip gelmiş,*” diğer kıraatte ise mana “*Bizans'lılar Suriye sınırında bulunan bazı Arap kabilelerine karşı zafer elde etmişlerdir,*”

¹⁸² el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 15-16.

¹⁸³ en-Neccâr, 30-31; el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 96-97; İslâmoğlu, 43-44.

¹⁸⁴ Ebü'l-Abbâs Şihâbü'd-Dîn Ahmed b. Yusuf b. Abdi'd-Dâim el-Ma'rûf bi's-Semîni'l-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn fi Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, 11 Cilt, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, ts, IX, 29.

şeklinde olmaktadır. Bu iki kıraat arasında manada bir çelişki olduğunu gösterir. Çünkü bir kıraatte galip olan taraf diğer kıraate göre mağlup olmaktadır.¹⁸⁵

el-Kâdî, ğayn (غ) harfinin dammesi ve lâm (ل) harfinin kesresiyle “غَلَبَتْ” şeklinde meçhul olarak, yâ (ي) harfinin fethası ve lâm (ل) harfinin kesresiyle “سَيُغْلَبُونَ” şeklinde malum olarak okunmuş, el-Kâdî, bu kıraatin mütevâtir olduğunu söylemiştir.¹⁸⁶

Ali b Ebî Tâlib ve Ebû Saîd el-Hudrî ise “غَلَبَتْ” ve “سَيُغْلَبُونَ” şeklinde okumuşlardır. Bu kıraate göre “غَلَبَتْ” değil “غَلَبَتْ” şeklinde okunduğunda Bizans yendi ama yenilecek şeklinde bir mana ortaya çıkmaktadır. Bu durumda; “غَلَبَ” fail mastara izafe edilmiştir. el-Kâdî, bu kıraat çelişkiye mahal veren bir durumda değildir. Çünkü bu ikinci kıraat, kıraat-i aşere olarak addettiğimiz kabul edilen kıraatlerden değildir. Hatta dört tane şâz olarak görülen kıraatlerden bile değildir. Ona göre, tartışmaya gerek duyulan bir kıraat değildir. Bir de bu kıraat; âyetin nüzûl sebebiyle, hadislerle ve tarihi olaylarla da uyuşmamaktadır. O zaman bu kıraat reddedilmeye ve atılmaya layık bir kıraattir.¹⁸⁷

el-Kâdî’ye göre, birinci durumda umut vardır denilmişti. Aksine burada umuda veya temenniye dair bir belirti yoktur. Âyette geçen ifade güvenilir ve inanılması gereken kesin bir haberdur. Haberin içeriğine bakıldığında ise kesin olarak meydana gelecek bir olayı haber vermektedir. Hatta Bizans’ın İran’lıları ne zaman yeneceğini de “يَضَعُ سِنِينَ” âyetiyle kesin zaman belirterek haber vermektedir. Bu, birkaç yıl içerisinde ifadesi; üç ila dokuz yıl arasında kısıtlı bir zaman dilimini ifade etmektedir.¹⁸⁸ Temennisi veya umudu olan bir kişi kesin bir zaman belirtmeyeceğinden dolayı bunun Allah katından olduğunu Hz. Peygamber’in, Allah adına haber verdiğini kesin bir şekilde bildirmektedir. Böylece şüphe ve umuda dair herhangi bir yer bırakmamaktadır. Bizans devleti güçsüzlük noktasında son hadde ulaşmış ve yakın bir yerde mağlup olacaktır. âyetin devamı olan “فِي أَدْنَى الْأَرْضِ” ifadesi de bu durumu açıkça ortaya koymaktadır: Hiç kimse kısa bir zaman içerisinde Bizans’ın İran’ı

¹⁸⁵ el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müsteşrikîn*, 97; İslâmoğlu, 44.

¹⁸⁶ el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müsteşrikîn*, 101.

¹⁸⁷ el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müsteşrikîn*, 105.

¹⁸⁸ Ebü’l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 3 cilt, nşr. Yusuf Ali Bedevî, Beyrut: Dârü’l-Kelimi’t-Tayyib 1419/1998, II, 113.

yenebileceğine ihtimal dahi vermiyorken âyetler bunu önceden zaman belirterek haber vermiştir. Bu gaybî haberler “وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٤﴾ بِبَصَرِ اللَّهِ” şeklinde üçüncü bir ibare daha kullanmıştır. Bu âyetlerin manası “O gün müminler Allah’ın yardımıyla sevinecektir.” şeklindedir. Bu da yardımın Bizans için olacağına ve mü’minlerin de Allah’ın yardımıyla aynı gün Bedir savaşında galip geleceğine dair bir işarettir.¹⁸⁹

Goldziher, Kur’ân’ın subûtiyetine gölge düşürmeye çalışmış ve herkesin dilediği şekilde Kur’an’ı okuduğunu söylemiştir. Goldziher’e göre sahabe tamamen kendi tercihlerine göre ve isteklerine göre Kur’an’ı okumuştur. Bu iddiayı da kıraat farklılıklarına dayandırmıştır. Çünkü gerek lafızda gerekse de manada meydana gelen değişiklikler sebebiyle tek bir okuyuş etrafında bir birliktelik olmadığını öne sürerek Kur’an’ın vahiy mahsulü olamayacağını iddia etmiştir. Goldziher, genel olarak iddialarını şâz kıraatlere dayandırmıştır. Yani üzerinde tartışmaya bile gerek duyulmayan ve okuyanı dahi bulunmayan kıraatlerdir. Sağlam bir temel üzerine oturtulmayan reddedilmesi elzem olan kıraatlerden öteye geçmemektedir.

el-Kâdî ise açıklamalarıyla ve zikretmiş olduğu örneklerle böyle bir durumun Kur’an’da meydana gelebileceğini delilleriyle ortaya koymuş ve mütevâtir kıraatlerin Kur’an için bir zenginlik olduğunu söylemiştir. Özellikle Kur’an’da var olan kıraat farklılıkları mütevâtir olarak bize kadar ulaşmıştır. Bu kıraatler bizzat Hz. Peygamber’den müşafehe yoluyla alınmış ve kalplere kazınmıştır. Bu da Allah’ın, Hz. Peygamber’in ümmetine lütfetmiş olduğu en kıymetli hasletlerden biri olmuştur. Aynı şekilde Allah, Kur’an’ın bir harfi dahi kıyamete kadar değişikliğe uğramayacağını ve koruyuculuğunu bizzat kendi uhdesine aldığını yine Kur’an’da bizlere bildirmiştir.

2.4.2. Goldziher’in Kur’an Metni Etrafında Birlikteliğin Olmadığı İddiası ve el-Kâdî’nin Cevapları

Goldziher, Kur’an’la alakalı Müslümanların tek bir metin üzerinde birleşemediği iddiasında bulunmuştur. Yani Kur’an’da bulunan farklı kıraatleri kast ederek tek bir

¹⁸⁹ el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müsteşrikîn*, 98-100.

vecih üzere okunmadığını söylemiş ve İslâm tarihinin hiçbir döneminde de Müslümanların tek bir okuyuş etrafında anlaşmaya varamadığını iddia etmiştir. Buradan hareketle Kur'an'ın değişikliğe ve tahrife uğramış olabileceği izlenimi vermeye çalışmıştır.¹⁹⁰

el-Kâdî, bu iddiaların delile dayanmadığını, asılsız ve temelsiz olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte Goldziher'in iddiasını çürütecek ve boşa çıkararak birçok delil olduğunu da eklemiştir. el- Kâdî'ye göre, Müslümanlar tarihin hiçbir döneminde ortak bir okuma etrafında birleşme gibi bir düşünceye girişmemiştir. Şayet böyle bir düşünce vaki olsaydı elbette bu bilginin bize ulaşması gerekirdi. Çünkü böyle önemli bir bilginin nakledilmesi kaçınılmazdır. Hz. Osman'ın yapmış olduğu; mushafları yazdırma, İslâm beldelerine gönderme ve insanları bu mushaflar üzerine yönlendirmesindeki asıl sebep; Hz. Peygamber'den mütevâir olarak nakledilen okuyuşları tespit ve tayin etmek, mütevâtir kıraatler dışındaki okuyuşları engellemek ve nesh olunan kıraatleri de ortaya çıkarmaktır.¹⁹¹ Çünkü bilindiği üzere o dönemde mushaflarda hareke ve noktanın olmaması birden fazla okuyuşa imkân vermektedir. Bundan dolayı Hz. Osman, Hz. Peygamber'den mütevâtir olarak nakledilen kıraatler etrafında Müslümanları birleştirmeye çalışmıştır. Şayet Hz. Osman, Kur'an metninin birliğini sağlamayı isteseydi mushafları tek bir şekil üzere yazdırır ve ayetlerde harekeleme ve noktalama işaretlerine yer verirdi. Böylece herhangi bir ihtilaf söz konusu olmazdı. Bu mushafların farklı şekillerde yazılması ve farklı özelliklere sahip olması Hz. Osman'ın metin birliğini sağlamaya çalışmadığını göstermektedir. Sadece Tevatür yoluyla sabit olmuş mütevâtir kıraatler¹⁹² etrafında Müslümanları birleştirmeyi amaçladığını göstermektedir.¹⁹³

Bu konuda Abdülfettâh el-Kâdî'nin görüşüne ilave olarak Goldziher'in iddiasını iki şekilde eleştiren Abdurrahman Çetin'in görüşü şöyledir:

Birincisi: “Kur'an, Hz. Osman zamanında yazıya geçirildiği iddiasıdır ki Kur'an Hz. Peygamber zamanında yazıya dökülmüştür. Kitap haline de Hz. Ebubekir zamanında

¹⁹⁰ en-Neccâr, 5; el-Kâdî, **fî Nazari'l-Müsteşrikîn**, 16-17; Selahattin Sönmezsoy, **Kur'ân ve Oryantalistler**, Ankara: Fecr Yayınevi, 1988, 204.

¹⁹¹ ez-Zürkânî, **Menâhilü'l-İrfân**, 169.

¹⁹² Abdullah Draz, **Kur'an'a Giriş**, Salih Akdemir (çev.), 6. Basım, Ankara: Otto Yay., 2016, 44-45.

¹⁹³ el-Kâdî, **fî Nazari'l-Müsteşrikîn**, 17-18.

getirilmiştir. Hz. Osman ise bu nüshayı çoğaltmak suretiyle belirli şehirlere Kur'an'ı göndermiştir.”

İkincisi: “Goldziher, Hz. Osman'ın kıraatleri teke düşürme gayesi içinde olduğunu söylemiştir. Fakat Hz. Osman'ın asıl gayesi sahih olmayan kıraatleri ortaya çıkarmak ve tefsir kabilinde eklenmiş rivayetleri bertaraf ederek Müslümanların ihtilafa düşmesini önlemektir. Bunu da başarmıştır. Demek ki Hz. Osman kıraatleri teke indirmeye çalışmamış aksine farklı okumalara uygun olan harflerle istinsah ettirmiştir. Dolayısıyla Goldziher'in iddia etmiş olduğu bir başarısızlık asla söz konusu olmamıştır.”¹⁹⁴

Bu değerlendirmeler ışığında Goldziher'in iddialarının gerçeği yansıtmadığını söyleyebiliriz. Zaten elimizde bu iddiayı doğrulayacak bir bilgi de bulunmamaktadır. Zira Hz. Osman'ın yapmış olduğu, Goldziher'in iddia ettiği gibi tektipleştirme düşüncesi değil aksine var olan mütedavil kıraatler içerisinde sahih ile sakîm olanını belirleme, tevatür seviyesine ulaşabilenleri tespit edebilme çabasıdır. Nitekim mushafın bu farklı okuyuşlara uygun olarak yazılması da aynı zamanda bu gerçeği ortaya koyar niteliktedir. Bu çerçevede söylenen sözleri Kur'an'ın mevsukiyetine hanel getirme, zihin bulanıklığı oluşturma, diğer kutsal kitapların başına gelenin Kur'an'ın da başına geldiğini isbat sadedinde girişimler olarak değerlendirmek gerekir. Kur'an'ın nazil olduğu dönemde Mekke müşriklerinin ürettikleri tezviratlar da buna benzer nitelikteydi. Onlar, “İstesek biz de Kur'an'ın aynısını söyleriz”¹⁹⁵ “Bu Kur'an Muhammed'in başkasına yazdırıp sabah akşam okuduğundan başka bir şey değil”¹⁹⁶ diyorlar ve inanarak bu iddialarının üzerlerinde duruyorlardı. Ancak Allah, bu iddialarında onları boşa çıkarmıştır.

¹⁹⁴ Abdurrahman Çetin, **Kur'an-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Yedi Kıraatler**, 3. Basım, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013, 341.

¹⁹⁵ Enfâl, 8/31. âyetin tam meali için bkz: Hayrettin Karaman vd., **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, II, 686-687.

¹⁹⁶ Furkân, 25/ 5

2.4.3. Goldziher'e Göre Kıraat Farklılıklarının Arap Hattından Kaynaklandığı İddiası ve el-Kâdî'nin Cevapları

Goldziher, farklı kıraatlerin meydana gelmesinin sebebi Arap hattı olduğunu söylemiştir. Ona göre, Arap yazısını birbirinden ayırt edecek noktalama ve harekeleme işaretleri mevcut değildir. Bu durum da bir kelimenin farklı şekillerde okunmasına sebebiyet vermekte ve bunun neticesinde de farklı kıraatler ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde farklı okumalar hem manaya hem de iraba etki etmekte ortak bir okuyuş ortaya konulamamaktadır.¹⁹⁷

Goldziher, kıraat farklılıklarının Arap hattından kaynaklandığı iddiasını delillendirmek için bazı örnekler zikretmiştir. Aşağıda zikredilecek örnekler mushaf sırasına göre değil de müellifin kitabında sırayla vermiş olduğu yöntem takip edilerek verilecektir.

2.4.3.1. Bakara 2/54'de Geçen “فَأَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ” İfadesi

“فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ”

“...Onun için yaratanaınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün.”¹⁹⁸

Goldziher Bakara sûresi 2/54. âyette geçen “فَأَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ” ibaresini kendi görüşüne göre Kur'an'ın kaynağı olarak kabul ettiği fasıl 27-32'de¹⁹⁹ geçen Tevrat'ın Çıkış kitabına²⁰⁰ uygun olduğunu söylemiştir. Bunun yanında bu iddianın doğruluğunu

¹⁹⁷ en-Neccâr, 8; el-Kâdî, fi Nazari'l-Müsteşrikîn, 18; İslâmoğlu, 23.

¹⁹⁸ Bakara, 2/54.

¹⁹⁹ Tevrat'ta geçen ifadeler şu şekildedir:

- 27- Musa şöyle dedi: “İsrail'in Tanrısı Rab diyor ki, 'Herkes kılıcını kuşansın. Ordugâhta kapı kapı dolaşarak kardeşini, komşusunu, yakınını öldürsün.’
- 28- Levililer Musa'nın buyruğunu yerine getirdiler. O gün halktan üç bine yakın adam öldürüldü.
- 29- Musa, “Bugün kendinizi RAB'be adanmış oldunuz” dedi, “Herkes öz oğluna, öz kardeşine düşman kesildiği için bugün RAB sizi kutsadı.”
- 30- Ertesi gün halka, “Korkunç bir günah işlediniz” dedi, “Şimdi RAB'bin huzuruna çıkacağım. Belki günahınızı bağışlayabilirim.”
- 31- Sonra RAB'be dönerek, “Çok yazık, bu halk korkunç bir günah işledi” dedi, “Kendilerine altın put yaptılar.
- 32- Lütfen günahlarınızı bağışla, yoksa yazdığım kitaptan adımlı sil.”

<https://kutsalkitap.info.tr/?q=%C3%87%C4%B1k.32> Erişim tarihi: 24.06.2023.

²⁰⁰ Goldziher her ne kadar bu âyetin Tevrat'a uygun olduğunu söylese de Kur'an onun bu iddiasını açıkça yalanlamaktadır. Ayrıntı için bkz: Zülfikar Durmuş, Yanlış Anlamdırma ve Değerlendirmelere Konu Olan Bakara 54. Âyetindeki Uktulû Enfusekum İfadesinin Çözümlemesi, EKEV Akademi Dergisi, 7, sy. 17, 2003, 3.

kanıtlamak için klasik müfessirlerden olan Katâde el-Basrî'nin (ö. 117) şöyle dediğini zikretmiştir: “*Kendinizi öldürün*” ya da “*puta tapanları öldürün*” ifadesini son derece şiddetli buldular ve işledikleri günaha karşı uygun bir ceza olarak görmediler. Bundan dolayı bu âyeti “*أَقْبِلُوا أَنْفُسَكُمْ*” şeklinde okudular. Bu şekilde okunduğunda “*İşlediğiniz hataya pişmanlık duyarak yaptığınız şeylerden geri durun*” şeklinde olmaktadır.²⁰¹

Goldziher, “*أَقْبِلُوا أَنْفُسَكُمْ*” şeklinde bir kıraatin varlığından bahsetmiştir. Fakat ne on kıraatte ne de şâz kıraatler arasında bu şekilde okuyan hiçbir kâri yoktur. Okuyanı dahi olmayan bir okuyuşu Kur'an'ın farklı okunuşları arasında olduğunu söylemiştir.²⁰²

Klasik müfessirlerin tefsirlerini incelediğimizde “*kendinizi öldürün*” ibaresini genelde hakiki mana olan öldürme eylemi olarak tefsir etmişlerdir. Fakat bu öldürmeden muradın kim ya da kimler olduğu veya kimin kimi öldüreceği hususunda müfessirler farklı şekilde görüş beyan etmişlerdir. Bu âyet hakkında tefsirinde görüş beyan eden Zemahşerî,²⁰³ Beyzâvî (ö. 685/1286),²⁰⁴ Neseî (ö. 710/1310)²⁰⁵ ve Âlûsî (ö.1270/1854)²⁰⁶ gibi âlimler puta tapanların kendi kendilerini öldürmeleri şeklinde tefsir etmişlerdir. Mâverdî (ö. 450/1058)²⁰⁷ ve Reşid Rıza (ö. 1354/1935)²⁰⁸ gibi âlimler buzağıya taptıktan sonra tövbe edenlerin birbirlerini öldürmelerini gerektiği şeklinde tefsir ederken, Neseî,²⁰⁹ Hâzin (ö. 741/1341),²¹⁰ Mahallî (ö. 864/1459)²¹¹

²⁰¹ en-Neccâr, 10-11; el-Kâdî, **fi Nazari'l-Müsteşrikîn**, 20.

²⁰² Çetin, 342-343.

²⁰³ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez- Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl**, 3. Basım, 4 cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütü-bi'l-Arabî, 1431, I, 140.

²⁰⁴ Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el- Beyzâvî, **Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl**, thk. Muhammed Abdurrahman Mar'aşlî, 5 cilt, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418, I, 81.

²⁰⁵ en-Neseî, **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, I, 89.

²⁰⁶ Şehâbeddîn Mahmûd el- Âlûsî, **Rûhü'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî**, thk. Ali Abdül-Bêrî Atıyye, 16 cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415, I, 261.

²⁰⁷ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, thk. Seyyid b. Abdî'l-Maksûd b. Abdurrahmân, 6 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1431, I, 122.

²⁰⁸ Muhammed Raşid b. Ali Rıza b. Muhammed, **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm**, 12 Cilt, el-Heyetü'l-Misriyyeti'l-Âmmeti li'l-Kitâb, 1990, I, 319.

²⁰⁹ en-Neseî, I, 89.

²¹⁰ Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Hâzin, **Lübâbü't-Te'vîl fi Me'âbi't-Tenzîl**, 4 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415, I, 46.

²¹¹ Celâleddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî-Celâleddîn Abdurrahmanb. Ebîbekr es-Suyûtî, **Tefsîrü'l-Celâleyn**, Kahire: Dârü'l-Hadîs, ts., 12.

ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi müfessirler ise buzağıya tapmayanların tapanları öldürmeleri gerektiği şeklinde tefsir etmişlerdir.

Abdülfettâh el-Kâdî, Bakara 2/54. ayetle ilgili Goldziher'in ortaya atmış olduğu görüşüne detaylı bir şekilde cevap vermiştir. Ona göre Müslüman olan ve Müslüman olmayan herkesin semavî kitapların hepsinin levh-i mahfuzda olduğu konusunda icma ettiğini söylemiştir. el-Kâdî, Goldziher'in kendisine dayanak olarak almış olduğu ve Katâde'nin tefsirinde var olduğunu iddia ettiği görüşünü üç şekilde çürütmüştür:

1. Kıraatlerin kaynağının nakil ve rivayet olduğunu, rey ve ihtiyara dair bir alan olmadığını ve Hz. Ebubekir zamanında mushaflar cem edilmeden önce ve Hz. Osman zamanında Kur'an tedvin edilmeden önce kıraatlerin ortaya çıktığını açık ve kesin delillerle açıkladık. Çünkü kıraat farklılıkları mushaflarda nokta ve hareke olmamasından ve yazının görüntüsünden neşet etmemiştir.
2. Katâde'nin “فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ۗ فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَىٰ حَنَافٍ مُّبِينَةٍ” kıraatini kurrâ'dan hiç kimse nakletmemiştir. Bu okunuşun itimad edilen bir senedi ve kendisine müracaat edilecek bir kaynağı da yoktur. Aynı zamanda Basralı Katâde (ö. 117/735) kurrâdan biri de değildir. Ona, hiç kimsenin okumadığı bu kıraat dışında herhangi bir kıraat nispet edilmemiştir.
3. Katâde'nin bizzat kendisinden nakledilmiştir ki aynı âyeti bu kıraatten farklı bir şekilde tefsir etmiştir. İbn Cerîr et-Taberî kendi tefsirinde Katâde'nin şöyle dediğini nakletmiştir: “فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ۗ فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَىٰ حَنَافٍ مُّبِينَةٍ”: iki saf olarak ayağa kalktılar ve kendilerine durun deyinceye kadar bir grup diğer grubu öldürdü..” Katâde şöyle demiştir: “Bu durum öldürülenler için şehitlik, yaşayanlar için tövbe olmaktadır.”²¹² İbn Kesîr (ö. 774/1373) de tefsirinde Katâde'nin şöyle dediğini aktarmıştır: “Kavme zor bir görev emredildi. Ayağa kalktılar ve bıçaklarla birbirini boğazlamaya başladılar. Allah'ın azabı kendilerine ulaşınca bıçaklar ellerinden düştü ve böylece Allah onlardan öldürmeyi

²¹² et-Taberî, **Câmiü'l-Beyân**, II, 76.

durdurdu. Bu durum yaşayanlar için tövbe, öldürülenler için ise şehitlik olmuştur.”²¹³

Görüldüğü üzere klasik müfessirlerin “فَأَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ” âyetini hakiki öldürme olarak tefsir ettiği gibi Katâde de hakiki öldürme olarak tefsir etmiştir. Zikri geçen kıraat sahih rivayete muhalefet eden mevzu bir kıraattir.²¹⁴ Bu durumda bu kıraatin Katâde’ye nispet edilmesi sahih değildir.²¹⁵

Goldziher yukarıda mezkûr iddiasını delillendirme sadedinde aynı durumun Fetih 48/8-9. âyetlerde de bulunduğunu söylemiştir.

“إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِداً وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا لِّتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا”

*“Kuşkusuz seni şahit, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik ki, (ey insanlar) Allah’a ve peygamberine iman edesiniz, O’nu destekleyip büyüklüğü karşısında eğilesiniz ve akşam sabah O’nu tenzih ederek anasınız.”*²¹⁶

Fetih sûresinde geçen “وَتُعَزِّرُوهُ” ibaresi râ (ر) harfiyle okunduğunda “yardım etmek” anlamına gelirken, ze (ز) harfiyle “تُعَزِّرُوهُ” şeklinde okunduğunda “saygı gösterin” manasındadır. Goldziher, ze (ز) harfiyle okunmasındaki asıl sebebin Allah’ın insanlardan yardım beklediği tasavvurundan korktukları için olduğunu söylemiştir.²¹⁷

Goldziher, hiçbir delil ve dayanağı olmayan bir okuyuştan bahsetmiştir ki ne on ne de on dört kıraatin içinde böyle bir okuyuş meydana gelmemiştir. Olmayan bir okuyuşla alakalı bu şekilde açıklamalar bir tutarlılık arz etmemektedir.²¹⁸

Goldziher, ze (ز) harfi ile “تُعَزِّرُوهُ” şeklinde okunan bir kıraatten bahsetmiştir. Fakat on kıraat imamından herhangi biri bu şekildeki bir okuyuşa itimat etmemiştir. Bu şekilde şâz kıraatler bile okumamıştır. Çünkü her ne kadar kıraatin manası sahih olsa ve mushaf hattına uygun olsa bile nakle ve rivayete dayanmamaktadır. Yazı,

²¹³ Ebü’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ İbn Kesîr, **Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm**, nşr. Sâmî b. Muhammed es-Sellâm, 8 cilt, Riyad: Dârü’t-Taybe, 1431, I, 262.

²¹⁴ Dini olarak hiçbir dayanağı olmayan tek kişiye nispet edilen kıraattir. Bkz: İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 16.

²¹⁵ el-Kâdî, **fi Nazari’l-Müsteşrikîn**, 86-90.

²¹⁶ Fetih, 48/8-9.

²¹⁷ en-Neccâr, 11; el-Kâdî, **fi Nazari’l-Müsteşrikîn**, 20-21.

²¹⁸ Çetin, 343.

kıraatlerin farklı olmasında gerçek sebeptir. Kıraatlerin farklı olmasındaki asıl sebep ise sahih nakil ve sağlam senedir.²¹⁹

Goldziher buraya kadar ortaya koymuş olduğu örnekler kıraat farklılıklarının Arap hattından kaynaklandığını delillendirmeye çalışmak olmuştur. Bundan sonra zikredilecek örnekler ise mushafta hareke bulunmamasından kaynaklandığını iddia ettiği şu örneklerdir:

2.4.3.2. Nisâ 4/94’de Geçen “فَتَّبِينُوا” Kelimesi

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَّبِينُوا”

“Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin”²²⁰

Goldziher bu âyette geçen “فَتَّبِينُوا” kelimesini kurrâdan bazılarının sâ (ث) harfi ile “فَتَّبِينُوا” şeklinde okuduğunu söylemiştir.²²¹ Nitekim yazının hattı yâ (ي) harfi ve se (ث) harfi ile okumaya uygundur. Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca’fer ve Ya’kûb yâ (ي) harfi ile “فَتَّبِينُوا” şeklinde okurken, Hamza, Kisâî ve Halef se (ث) ile “فَتَّبِينُوا” şeklinde okumuştur.²²² Bu kelime yâ (ي) harfi ile okunduğunda “iyice araştırın”, se (ث) harfi ile okunduğunda da “tedbirli davranın” manasındadır.²²³

Abdülfettâh el-Kâdî’ye göre bu iki okuyuş da tevâtür yoluyla sabit olmuş sahih kıraattir. Goldziher’in ortaya atmış olduğu bu iddiaya karşılık olarak da “Goldziher, - çok yalan söyleyen bazen doğru söyleyebilir- ‘yazının iskeleti iki okuyuşa da imkân vermektedir’ sözünde doğru söylediğini söylemiştir.”²²⁴ Yani aslında Goldziher, Kur’ân’a hâlel getirmek amacıyla bir iddia atmış olsa da; bu farklı iki okuyuş mütevâtir olarak sabit olmuştur. Kısacası var olan mütevâtir kıraatlerdendir. Bu durumun bir sonucu olarak el-Kâdî, Goldziher’in; Kur’an hakkında çokça yalan isnadda bulunmasına karşılık ilk defa doğru bir söz söylemiştir şeklinde iğneleyici bir söz kullanmayı tercih etmiştir.

²¹⁹ el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müsteşrikîn*, 92.

²²⁰ Nisâ, 4/94.

²²¹ en-Neccâr, 10; el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müsteşrikîn*, 19.

²²² Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğî’n-Nihâye*, II, 1432; İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teysîr*, 342; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 251; el-Kâdî, *el-Vâfi*, 399.

²²³ el-Halebî, *ed-Dürrü’l-Masûn*, IV, 74; Çetin, 342.

²²⁴ el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müsteşrikîn*, 86-87.

2.4.3.3. A'râf 7/48'de Geçen “تَسْتَكْبِرُونَ” Kelimesi

“وَنَادَى أَصْحَابُ الْأَعْرَابِ رَجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ قَالُوا مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ”

“A'râf ehli, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslenerek derler ki: Ne topladığınızı güç ne de taslamakta olduğunuz büyüklük size bir yarar sağladı.”²²⁵

Goldziher, A'râf sûresinde geçen “تَسْتَكْبِرُونَ” kelimesinde farklı okuyuşun olduğunu iddia etmiştir. Ona göre, kıraat imamlarından bir kısmı sâ (ث) harfiyle “تَسْتَكْبِرُونَ” şeklinde okumuştur.²²⁶ Her ne kadar mushaf hattı tâ (ت) ve sâ (ث) harfiyle okunmaya müsait olsa da böyle bir okuyuş on kıraat imamından vaki olmamıştır.²²⁷ Görüldüğü üzere Goldziher asılsız ve temelsiz bir iddiada bulunmuştur.

el-Kâdî'ye göre, “تَسْتَكْبِرُونَ” kelimesini on kıraat imamından ve bu on kıraat imamına ilave edilen dört kıraat imamından hiç kimse sâ (ث) harfiyle “تَسْتَكْبِرُونَ” şeklinde okumamıştır. Kaldı ki bu kıraat mütevâtir, meşhur, sahih ve şâz değildir. Aksine bu okuyuş, aslı olmayan merdûd bir kıraattir. Bundan dolayı kıraat âlimlerinden hiç kimse bu okuyuşa önem vermemiş ve meyletmemiştir. Bunun yanında kıraat öğreten hocalardan ve kıraat imamlarından da hiç kimse bu kıraate önem vermemiştir. Bu durum da kıraatlerin nakil ve senetle dikkate alındığı noktasında delillerin en önemli özelliğidir.²²⁸

2.4.3.4. A'râf 7/57'de Geçen “بُشْرًا” Kelimesi

“وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ”

“Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen O'dur.”²²⁹

Goldziher bu âyette geçen “بُشْرًا” kelimesinin bâ (ب) harfi yerine nun (ن) harfiyle de “نُشْرًا” şeklinde okunduğunu söylemiştir.²³⁰ Fakat Goldziher'in iddia etmiş olduğu

²²⁵ A'râf, 7/48.

²²⁶ en-Neccâr, 9; el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 19.

²²⁷ Muhammed Adnân Zerzûr, *Ulûmü'l-Kur'ân*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî 1981/1401, 181-182; Çetin, 342; Yakup Yüksel, Kıraatlerin Mâhiyeti ve Tarihi, *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 2021, 22; Alican Dağdeviren, Kıraatlerin Kur'âniyyeti ve Sayısına Yönelik Bir Değerlendirme, *EKEV Akademi Dergisi*, 68, 2016, 39.

²²⁸ el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 85.

²²⁹ A'râf, 7/57.

²³⁰ en-Neccâr, 9; el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 19.

okuyuşu Âsım²³¹ kıraati dışındaki kıraatler nun (ن) harfiyle okumuştur.²³² Bâ (ب) harfi ile okunduğunda “müjde”, nun (ن) harfi ile okunduğunda ise “yaymak” anlamına gelmektedir.²³³

el-Kâdî, zikri geçen kelimeyi hangi imamın nasıl okuduğunu şu şekilde açıklamıştır: “Âsım, bâ'nın (ب) dammesiyle ve şîn'in (ش) sükûnuyla “بُشْرًا” şeklinde okumuştur. İbn Âmir nun'un (ن) dammesi ve şîn'in (ش) sükûnuyla “تُشْرًا” şeklinde okurken, Hamza, Kisâ ve Halef nun'un (ن) fethası ve şîn'in (ش) sükûnuyla “تُشْرًا” okumuştur. Diğerleri ise nun'un (ن) ve şîn'in (ش) dammesiyle “تُشْرًا” şeklinde okumuştur. Bu farklı okuyuşların tamamı tevâtür yoluyla sabit olmuştur.”²³⁴

2.4.3.5. Tevbe 9/114'de Geçen “إِيَّاهُ” Kelimesi

“وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَّهَا إِيَّاهُ”

“İbrâhim'in, babasının bağışlanması için yaptığı dua ise sırf ona verdiği bir sözden ötüriydü.”²³⁵

Goldziher bu âyetteki “إِيَّاهُ” kelimesi hakkında iddiada bulunmuştur. Ona göre, kurrâ'dan bir kısmı “إِيَّاهُ” kelimesini şeddeli yâ (ي) harfinin yerine hemzenin (إ) fethasıyla ve bâ (ب) harfiyle “أِيَّاهُ” şeklinde okumuştur.²³⁶ Mushaf hattı Goldziher'in iddia etmiş olduğu iki okumaya da imkân verdiği halde kurrâ'dan hiç kimse iddia edildiği gibi “أِيَّاهُ” şeklinde okumamıştır. Bu durum da kıraatlerin kaynağının yazı olmadığını, bilakis nakil olduğunu ortaya koymaktadır.²³⁷

Abdülfettâh el-Kâdî, “إِيَّاهُ” kelimesini hemzenin (إ) kesresi ve yâ (ي) harfinin şeddeli olarak okunmasının mütevâtir olduğunu söylemiştir. Goldziher'in kıraat olarak kabul ettiği “أِيَّاهُ” şeklinde okuyuşun şâz olduğunu söylemiş ve her ne kadar manaya ve

²³¹ Zikri geçen geçen kelimeyi Âsım, Furkan ve Neml sûresinde de aynı şekilde “bâ” harfi ile okumuştur. Bkz: İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, II, 269.

²³² ed-Dânî, **et-Teyşir**, 110; el-Halebî, **ed-Dürrü'l-Masûn**, V, 346-350.

²³³ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hamûş b. Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî el-Kayravânî, **el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye fi İlmi me'âni'l-Kur'ân ve Tefsîrihi ve Ahkâmihî ve Cümelin min Fünûni Ulûmih**, 12 Cilt, thk. Komisyon, Câmi'atü Şârîka: Mecmû'atü Buhûsi'l-Kitâbi ve's-Sünneti, 1429/2008, IV, 2409; Çetin, 342.

²³⁴ İbnü'l-Cezerî, **Tahbîrû't-Teyşir**, 372; el-Kâdî, **fi Nazari'l-Müsteşrikîn**, 85-86.

²³⁵ Tevbe, 9/114.

²³⁶ en-Neccâr, 9; el-Kâdî, **fi Nazari'l-Müsteşrikîn**, 19.

²³⁷ Çetin, 342, Yüksel, 148.

mushaf hattına uygun olsa bile kıraatine güvenilen ve kıraati kabul edilen sika imamlardan hiç kimsenin bu şekilde bir okuyuşunun olmadığını söylemiştir. Bundan dolayı bu kıraat üzerinde icma meydana gelmemiş ve hiç kimse bu okuyuşa meyletmemiştir. Son olarak kıraatlerin yazıdan değil rivayet ve seneden kaynaklandığını söylemiştir.²³⁸

2.4.3.6. Ra'd 13/43'de Geçen “وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ” İfadesi

“وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ”

“...kitap bilgisine sahip olanlar.”²³⁹

Goldziher'e göre “وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ” âyeti bu şekilde okunduğunda “*Kitap bilgisine sahip olanlar*”, *vemin indihî ilmül kitâb* “وَمِنْ عِنْدِهِ عِلْمُ الْكِتَابِ” şeklinde okunduğunda “*Kitabın bilgisi onun katındadır*”, *vemin indihî ulimel kitâb* “وَمِنْ عِنْدِهِ عِلْمُ الْكِتَابِ” okunduğunda ise “*Kitap onun tarafından bilinir*” şeklinde farklı manalara gelmektedir.²⁴⁰ Goldziher'in iddia etmiş olduğu farklı iki okuyuş on kıraat arasında ve şâz kıraatlerde dahi bulunmamaktadır.²⁴¹

Abdülfeţâh el-Kâdî, “وَمِنْ عِنْدِهِ عِلْمُ الْكِتَابِ” bu kıraatin şâz olduğunu; “وَمِنْ عِنْدِهِ عِلْمُ الْكِتَابِ” bu kıraatin önceki kıraatten daha şâz olduğunu ve Goldziher'in iddiasına ilave olarak (عِلْمٌ) şeklinde şeddeli olarak okunan bir kıraatten bahseder ki mezkûr iki şâz kıraatin en şâz olanı olduğunu söylemiştir. el-Kâdî'ye göre, mushaf hattı bu kıraatlerin hepsine uygundur. Fakat bu kıraatlerden sadece birincisi sahih olmuştur. Kıraatlerin kaynağının haber ve nakil olduğunu, yazı ve hat olmadığını ve her bir kıraatin kaynağının müşâfehe, telakki, nakil ve semâ olduğunu delil olarak yeteceğini söylemiştir.²⁴²

²³⁸ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 86.

²³⁹ Ra'd, 13/43.

²⁴⁰ en-Neccâr, 14; el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 21-22.

²⁴¹ el-Hatîb, *Mu'cemü'l-Kırâât*, IV, 539; Çetin, 350.

²⁴² el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 94-95.

2.4.3.7. Hicr 15/8’de Geçen “نُنزَلُ” Kelimesi

“مَا نُنزَلُ الْمَلَكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا إِذَا مُنْظَرِينَ”

“Biz melekleri ancak açık gerçeyle indiririz, o zaman da onlara artık süre tanınmaz.”²⁴³

Kurrâ, “نُنزَلُ” kelimesini “نُنزَلُ, نُنزَلُ, نُنزَلُ” şeklinde farklı okumuşlardır. Goldziher bu okuyuşlardan her birinin kendine uygun bir manasının olduğunu söylemiştir. Hamza, Kisâi, Halef ve Hafs nun (ن) harfi ile “نُنزَلُ” şeklinde, Ebûbekir “نُنزَلُ” okurken, Goldziher’in iddia ettiği “نُنزَلُ” ve “نُنزَلُ” şeklinde bir okuyuş değil de “نُنزَلُ” olarak diğer imamlar okumuştur.²⁴⁴ “نُنزَلُ” okunduğunda “Melekleri biz indiririz” “نُنزَلُ” “نُنزَلُ” veya “الملائكة تنزل” şeklinde okunmuştur.²⁴⁵

Abdülfeât el-Kâdî, “نُنزَلُ”, “نُنزَلُ”, “نُنزَلُ” şeklinde farklı kıraatlerin olduğunu söylemiştir. Ona göre, Goldziher’in zikretmiş olduğu “نُنزَلُ” ve “نُنزَلُ” kıraati mütevâtir, sahih ve şâz kıraatlerden değildir. Bundan dolayı zikredilen bu iki kıraat Goldziher’in uydurması ve icat etmesidir. Aynı zamanda el-Kâdî, bu iki kıraatin reddedilmeye ve inkâr edilmeye de layık olduğunu söylemiştir. el-Kâdî görüşünü dellilendirmek için kurrâ’nın Hicr sûresi 8. âyette geçen “نُنزَلُ” lafzını farklı okuduğunu ancak aynı sûrenin 21. âyetinde geçen “نُنزَلُ” kelimesinin okunuşunda ittifak ettiğini söylemiştir. Kurrâ, bu âyette geçen iki nun’dan (ن) birincisini dammeli, ikincisini fethalı ve ze (ز) harfinin kesresiyle şeddeli olarak “نُنزَلُ” şeklinde okumuştur.²⁴⁶

2.4.4. Goldziher’in Kıraat Farklılıklarının Sebepleriyle İlgili İddiaları ve el-Kâdî’nin Cevapları

Goldziher, kıraatlerdeki ihtilafların ve çeşitliliğinin farklı olmasının sebebini Hz. Osman Mushafi’nin kendisiyle yazıldığı Arap yazısının özelliğine bağlamıştır. Burada Goldziher’in özellik ile kastettiği şey, harflerin kendisine delalet ettiği

²⁴³ Hicr, 15/8.

²⁴⁴ İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, II, 301; İbnü’l-Cezerî, **et-Teyşîr**, 427; Çetin, 350.

²⁴⁵ en-Neccâr, 13; el-Kâdî, **fi Nazari’l-Müştârikîn**, 21.

²⁴⁶ el-Kâdî, **fi Nazari’l-Müştârikîn**, 93-94.

noktaların ve hareketlerin bulunmaması, kelimenin cümledeki konumunu gösteren son harfinin harekesinin belli olmamasıdır. Zira Kur'an kelimeleri, mushaflarda, harfin kendisine delalet eden noktalar ve kelimenin i'rab açısından konumunu gösteren hareketler olmadan yazılınca farklı okuyuş imkânlarını içinde barındırır hale gelmiştir. Bu durumda okuyucu da haliyle bu kıraat ve vecihlerden kendi okuyuşuna uygun olan birini seçmek durumunda kalacaktır. Goldziher'in kıraatlerin kaynağına dair bu açıklaması, hem okuyuş biçimini hem de bu okuyuş biçiminin delillendirilmesini Arap yazısının kendi özelliği içinde arayan bir hüviyet arz etmektedir²⁴⁷

Abdülfettâh el-Kâdî, Goldziherin bu iddiasını görüş itibarıyla hatalı, bakış açısı açısından da reddedilmesi gereken batıl bir iddia ve çirkin bir iftira olarak değerlendirmiştir. Zira ona göre Goldziher, Müslümanların akidesini sarsacak ve Müslümanların kutsal kabul ettiği Kur'an'a iftira atma hususunda cüretkâr davranmış ve Allah'ın kitabının lafızlarında, okunmasında ve rivayetinde verilmesi gereken titizliğin verilmediğini iddia ederek Müslümanları yanlış bir düşünceye sevk etmeye çalışmıştır. Ona göre bu iddia, akli delillerle çelişmekte ve mantık kurallarıyla uyuşmamaktadır. Sağlıklı ve olgun düşünce bu görüşe izin vermez. el-Kâdî, Goldziher'in bu görüşünü çürüten tarihi ve nakli delillerin olduğunu söylemiş ve bu konudaki delillerini şu başlıklar içerisinde delillendirerek sıralamıştır:

2.4.4.1. Kıraatlerin Çeşitlenmesinde Arap Hattının Belirleyiciliği İddiası ve el-Kâdî'nin Cevabı

Abdülfettâh el-Kâdî tarihen sabit ve nakli delillerden biri olarak öncelikle Kur'an'ın Hz. Osman zamanında mushaflara yazılmadan önce tümüyle Hz. Peygamber'in sahabesinin gönüllerinde ezberlenmiş olmasını sebep olarak dile getirmiştir. Hatta Hz. Ebubekir zamanında Kur'an mushafta cem edilmeden önce de durumun böyle olduğunu söylemiştir. Kur'an kıraatlerinin ve rivayetlerinin herkesçe bilindiğine, kıraatlerle ilgili haberlerin insanlar arasında yayıldığına ve insanların da Hz. Peygamber zamanında kıraatleri dilden dile dolaştırdığına tarihi veriler de şahitlik etmektedir. Bunun yanında senetlerinde hiçbir eleştiri noktası ve zayıflık

²⁴⁷ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 23.

bulunmayan doğru haberler ve sahih rivayetler de bunu açıkça ortaya koymaktadır. Kıraatler hususunda hiç bir beşerin müdahalesi olmamıştır. Goldziher'in iddia ettiği gibi mushafların kendisiyle yazıldığı Arap hattının özelliği kıraatlerin çeşitlenmesinde ve kurrâ'nın farklı okumasında belirleyici faktör değildir.²⁴⁸

2.4.4.2. Şehirlere Sadece Mushafların Gönderildiği İddiası ve el-Kadi'nin Cevabı

Abdülfettâh el-Kâdî, bir başka gerekçe olarak da mushafların yazılınca bu yazılan nüshaların şehirlere gönderildiğini söylemiştir. Hatta Hz. Osman Mushafları tek başına şehirlere göndermekle kalmamış aynı zamanda mushafla beraber Kur'an'ı Müslümanlara öğretecek ve o mushafın gerektirdiklerini bilen kâriyi de göndermiştir. Bu kâriyelerden her biri mushaf hattına uygun olarak Hz. Peygamber'den tevâtür yoluyla sabit olan kıraatleri gönderildiği şehirde okutmuştur. Mushaf hattına uygun olsa bile âhad ve mensûh kıraatleri asla okutmamıştır. Hz. Osman'ın mushafla beraber kâriyi göndermesindeki amaç ise okunan kıraatleri tevâtür yoluyla nakledilen kıraatlerle sınırlamaktır. Eğer kıraatlerin hepsi Goldziher'in iddiasında olduğu gibi sadece mushaf hattından kaynaklanmış olsaydı, bu durumda mushaf hattına uygun olan bütün okuyuşlar tevâtür ifade edeceği için âhad, mensûh ve hiçbir senedi olmayan kıraatler dahi herkes tarafından bağlayıcı ve okunabilir hale gelecekti. Dolayısıyla mushafla birlikte kâri gönderilmesine de zaten gerek kalmayacaktı.²⁴⁹

2.4.4.3. Mushaf Hattına Uygun Kıraatlerin Kur'an Sayıldığı İddiası ve el-Kâdî'nin Cevabı

Abdülfettâh el-Kâdî, kıraat farklılıklarının sebeplerine dair açıklamalarında mushaflarda hareke ve noktaların bulunmaması farklı kıraatlerin oluşmasına sebep olsaydı mushaf hattına uygun bütün kıraatlerin Kur'an kabul edilmesi gerekirdi ki Kur'an'da böyle bir durumun gerçekleşmediğini dile getirmiştir.²⁵⁰ Bu görüşünü delillendirmek için de Kur'an'dan birçok örnek zikretmiştir. Bu konuda zikretmiş olduğu örneklerden bazıları şu şekildedir:

²⁴⁸ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 24-25.

²⁴⁹ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 42-43.

²⁵⁰ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 43.

1. “مالك” Kelimesi

“مالك” kelimesi Kur’an’da üç sûrede sıfat veya sıfat hükmünde zikredilmiştir.²⁵¹ Bu üç sûrede de mîm harfinden sonra elif (ل) harfinin hazfedilmesiyle “مَلِكٌ” şeklinde yazılmıştır. Aynı şekilde yazılmasına rağmen kurrâ sadece Fâtiha sûresinde geçen “مالك” kelimesini farklı okumuştur.²⁵² Ya’kûb, Kisâi ve Âsım elif’in (ل) ispatıyla “مالك” şeklinde okurken diğer kâriiler elif’i (ل) hazfetmek sûretiyle “مَلِكٌ” şeklinde okumuştur.²⁵³ Âl-i İmrân sûresinde elif (ل) harfinin ispatıyla “مالك” şeklinde okunması konusunda kurrâ ittifak etmiştir. Eğer bu kelime bütün yerlerde elif (ل) harfinin hazfiyle okunsaydı bu durum dil ve mana bakımından uygun olurdu. Fakat burada elif (ل) harfinin hazfedilmesi rivayeti sabit olmadığından dolayı ispatıyla okunmuştur. Nâs sûresinde ise kurrâ elif (ل) harfini hazfetmek suretiyle “مَلِكٌ” şeklinde okunmasında ittifak etmiştir. Kaldı ki eğer bu kelime bütün yerlerde elif (ل) harfinin ispatıyla okunsaydı bu durum dil ve mana bakımından uygun olurdu. Fakat Nâs sûresinde elif’in (ل) ispatıyla okunmamıştır.²⁵⁴

Abdülfettâh el-Kâdî’ye göre şayet kıraat farklılıkları mushaf hattından kaynaklansaydı kurrâ’nın farklı okuması Fâtiha sûresinde geçen “مالك” kelimesi ile sınırlı kalmazdı. Aksine Âl-i İmrân ve Nâs sûrelerinde de aynı ihtilaf söz konusu olurdu. Fakat kurrâ sadece Fâtiha sûresini farklı okumuş diğer iki sûrede ise ittifak etmiştir. Bu durum da kıraatlerin çeşitliliği mushafın hattından kaynaklanmadığına delalet etmektedir. Kıraatlerin çeşitliliği sened, rivayet ve nakle dayanmaktadır.²⁵⁵

2. “غشَاوَةٌ” Kelimesi

“غشَاوَةٌ” kelimesi Kur’an’da iki sûrede vârid olmuştur.²⁵⁶ Abdülfettâh el-Kâdî, Osman Mushafının hepsinde şin (ش) harfinden sonra elif (ل) harfinin hazfiyle “غشوة” şeklinde yazıldığını söylemiştir. Bununla beraber kurrâ, Bakara sûresinde geçen “غشَاوَةٌ” kelimesini ğayn (غ) harfinin kesresiyle, şin (ش) harfinin fethasıyla ve şin (ش)

²⁵¹ Fatiha, 1/4; Âli İmrân, 3/26; Nâs, 114/2.

²⁵² el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 46-47.

²⁵³ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî, *Kitâbü'Seb'a fi'l-Kırâât*, 2. Basım, thk. Şevki Dayf, Mısır: Dâru'l-Meârif, 1400, 104; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 271.

²⁵⁴ el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 47.

²⁵⁵ el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 47.

²⁵⁶ Bakara, 2/7; Câsiye, 45/23.

harfinden sonraki elif (ل) harfinin ispatıyla “عَشَاوَةٌ” okunması hususunda ittifak etmiştir. Kurrâ arasındaki farklı okuma Câsiye sûresinde meydana gelmiştir. Hamza, Kisâi ve Halef ğayn (غ) harfinin fethası ve şîn (ش) harfinin sükûnuyla “عَشَاوَةٌ” şeklinde okumuştur. Diğerleri ise ğayn (غ) harfinin kesresiyle, şîn (ش) harfinin fethasıyla ve şîn (ش) harfinden sonraki elif (ل) harfinin ispatıyla “عَشَاوَةٌ” şeklinde okumuştur.²⁵⁷ Bakara sûresinde geçen “عَشَاوَةٌ” kelimesi “عَشَاوَةٌ” şeklinde okunsaydı bu kıraat dil ve mana bakımından sahîh olurdu. Fakat Bakara sûresinde geçen kelimeyi hiç kimse bu şekilde okumamıştır. Zaten bu şekilde bir okuyuş sabit olmamıştır. Bu da kıraatin, Mushaf’ın hattından kaynaklanmadığına delalet etmektedir.²⁵⁸

3. “الصَّاعِقَةُ” Kelimesi

“الصَّاعِقَةُ” kelimesi Kur’an’da marife ve nekre olarak altı sûrede geçmektedir.²⁵⁹ Abdülfettâh el-Kâdî, Osman Mushafı’nın tamamında sâd (ص) harfinden sonra elif (ل) olmadan yazıldığını söylemiştir. Fakat kurrâ zikredilen ilk beş sûrede²⁶⁰ ayn’ın (ع) kesresiyle beraber sâd (ص) harfinden sonra elif’in (ل) ispatıyla okuma hususunda ittifak etmiştir. Kurrâ’nın farklı okuması Zâriyet sûresinde geçen “الصَّاعِقَةُ” kelimesinde olmuştur. Kisâi, ayn’ın (ع) sükûnuyla beraber elif’i (ل) hafzetmek sûretiyle “صَعِقَةٌ” şeklinde okumuştur. Diğerleri, ayn’ın (ع) kesresiyle beraber sâd (ص) harfinden sonra elif’in (ل) ispatıyla okumuştur.²⁶¹ Bu iki kıraatin de manası aynıdır.²⁶² Kıraat çeşitliliği mushafın hattına tabi olarak meydana gelseydi kurrâ’nın altıncı yerde farklı okuduğu gibi ilk beş yerde de farklı okuması gerekirdi. Fakat ilk beş yerde ittifak edip sadece altıncı yerde farklı okumuşlardır.²⁶³

²⁵⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’Seb’a*, 595; ed-Dânî, *et-Teyâsîr*, 555; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 372.

²⁵⁸ el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müsteşrikîn*, 48.

²⁵⁹ Bakara, 2/55; Nisa, 4/153; Fussilet, 41/13 (bu âyette iki defa geçmektedir); Fussilet, 41/17; Zâriyet, 51/44.

²⁶⁰ Bakara, 2/55; Nisa, 4/153; Fussilet, 41/13 (bu âyette iki defa geçmektedir); Fussilet, 41/17.

²⁶¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’Seb’a*, 609; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, II, 288; el-Halebî, *ed-Dürrü’l-Masûn*, X, 56; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 377.

²⁶² Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, II, 288; Ebû Ca’fer en-Nehhâs Ahmed b. Muhammed b. İsmâil b. Yûnus, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 5 Cilt, Beyrut: Dârü’l-Küttübi’l-İlmiyye, 1421, IV, 165; Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh, *el-Hücce fi’l-Kırââti’s-Seb’a*, 4. Basım, thk. Abdülâl Sâlim Mekrem, Beyrut: Dârü’ş-Şürûk, 1401, 332.

²⁶³ el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müsteşrikîn*, 49.

4. “ضَرَأٌ” Kelimesi

“ضَرَأٌ” kelimesi Kur’an’da sekiz sûrede²⁶⁴ zikredilmiştir. Kurrâ Fetih sûresi dışında bütün yerlerde dâd (ض) harfinin fethasıyla okunması hususunda ittifak etmiştir. Hamza, Kisâi ve Halef dâd (ض) harfinin dammesiyle okurken diğerleri dâd (ض) harfinin fethasıyla okumuştur.²⁶⁵ “ضَرَأٌ” ve “ضُرَأٌ” iki lehçe olup aynı manadadır. Manası da faydanın zıddı olan zarar anlamındadır.²⁶⁶ Bu, aynı zamanda kıraatlerin kaynağının ihtiyar ve içtihad olmadığına, senede tabi olduğunun delillerindedir.²⁶⁷

5. “نَسَقِي” Kelimesi

“نَسَقِي” kelimesi Kur’an’da dört sûrede²⁶⁸ geçmektedir. Bu kelimeyi kurrâ Nahl ve Mü’minûn sûrelerinde farklı okurken, Furkân ve Kasas sûrelerinde ittifak etmiştir. Nahl sûresindeki kelimeyi Nâfi, İbn Âmir, Ebûbekir ve Ya’kûb, nûn (ن) harfinin fethasıyla “نَسَقِي”, Ebû Ca’fer, tâ (ت) harfinin fethasıyla “تَسَقِي”, diğerleri de nûn (ن) harfinin dammesiyle “نُسَقِي” şeklinde okumuşlardır.²⁶⁹ Mü’minûn sûresindeki kelimeyi İbn Kesîr, Ebû Amr, Hafs, Hamza ve Kisâi nûn (ن) harfinin dammesiyle “نُسَقِيكُمْ”, Nâfi, İbn Âmir ve Ebûbekir, nûn (ن) harfinin fethasıyla “نَسَقِيكُمْ” şeklinde okumuşlardır.²⁷⁰ Abdülfettâh el-Kâdî, mushaftaki yazılışı noktasız ve harekesiz yazılmakla beraber üç kıraate göre okumaya uygun olan bu kelime Furkân sûresindeki “وَنُسَقِيئُهُ” kelime nûn (ن) harfinin dammesiyle okunmasında ittifak ettiğini söylemiştir. Zaten “وَنُسَقِيئُهُ” kelimesinin fethalı tâ (ت) ile okunması âyetin nazmına uygun olmadığını ve aynı zamanda âyetin manasıyla ve siyâkıyla da uyuşmayacağını ifade etmiştir. Her ne kadar yazı tâ (ت) şeklinde okumaya uygun olsa bile tâ (ت) harfi ile hiç kimse okumamıştır. Ona göre, Hz. Peygamber’den tâ (ت) şeklinde bir kıraat nakledilmemiş, bundan dolayı da hiç kimse bu şekilde okumamıştır.²⁷¹

²⁶⁴ Mâide, 5/76; A’raf, 7/188; Yûnus, 10/49; Tâhâ, 20/89; Furkan, 25/3; Sebe, 34/32; Fetih, 48/11; Cin, 72/21.

²⁶⁵ İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrü’t-Teysîr*, 560; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 375; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 330.

²⁶⁶ el-Halebî, *ed-Dürrü’l-Masûn*, IX, 712.

²⁶⁷ el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müsteşrikîn*, 56-57.

²⁶⁸ Nahl, 16/66; Mü’minûn, 23/21; Furkan, 25/49; Kasas, 28/23.

²⁶⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 304; İbn Mücâhid, *Kitâbü’Seb’a*, 374; el-Halebî, *ed-Dürrü’l-Masûn*, VII, 251.

²⁷⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü’Seb’a*, 445.

²⁷¹ el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müsteşrikîn*, 59-60.

6. “كِسْفًا” Kelimesi

“كِسْفًا” kelimesi Kur’an’da beş sûrede zikredilmiştir.²⁷² Abdülfettâh el-Kâdî, kurrâ’nın bu sûrelerden ilk dördünü farklı okuduğunu söylemiştir. Hamza, Kisâî, Ebû Amr ve İbn Kesîr, bu kelimenin geçtiği her yeri sîn’in (س) sükûnuyla “كِسْفًا” şeklinde okumuşlardır. Fakat farklı okudukları tek istisna Rûm sûresi 48. âyettir. İbn Âmir, Nâfi ve Ebubekir Âsım’dan rivayetle sîn’in (س) fethasıyla “كِسْفًا”, Hafis ise Âsım’dan rivayet ederek sîn’in (س) sükûnuyla “كِسْفًا” şeklinde okumuşlardır. Âsım da bu kelimenin geçtiği her yeri “كِسْفًا” şeklinde sîn’in (س) sükûnuyla okumuştur.²⁷³ Ancak beşinci sûrede Kurrâ ittifak ederek sîn’in (س) sükûnuyla “كِسْفًا” şeklinde okumuşlardır. Aynı şekilde bu beşinci yerde de sîn’in (س) fethasıyla okunmasına dil uygun olup âyetin manası da bu okuyuşu reddetmemektedir. Eğer kıraatlerin farklı olmasının sebebi mushaflarda harflerin harekelerinin bulunmaması olsaydı tıpkı daha önceki geçen dört sûrede ihtilaf ettiği gibi kurrâ beşinci sûrede de ihtilaf ederdi. Kurrâ’nın ilk dört yerde ihtilaf edip beşinci yerde ittifak etmesi, kıraatlerin farklı olmasındaki ana unsur; sened, rivayet ve haber olduğunun, mushaf hattı olmadığıdır.²⁷⁴ el-Kâdî, yukarıda zikretmiş olduğumuz örnekler dışında daha pek çok örnek vermiştir.²⁷⁵

2.4.4.4. Aynı Şekilde Yazılan Bütün Kelimelerin Farklı Okumaya İmkân Tanıdığı İddiası ve el-Kâdî’nin Cevabı

Abdülfettâh el-Kâdî, Kur’an’da noktasız ve harekesiz olarak yazılmış birçok kelimenin olduğunu söylemiştir. Daha önce zikrettiğimiz örneklerde olduğu gibi aynı şekilde yazılan kelimelerin hattı birçok okuyuşa uygundur. Kaldı ki Arap dili de bu okuyuşlara cevaz vermektedir. Fakat kurrâ bu kelimeleri farklı okumamıştır. Bilakis tek bir okuyuş üzerinde ittifak etmiştir. Çünkü bu gibi yerlerde farklı okuyuşlara imkân veren sened, haber ve güvenilir bir nakil gelmemiş, sadece tek bir okuyuş üzere sabit olmuştur. el-Kâdî’nin bu konuda zikretmiş olduğu örneklerden bazıları şu şekildedir:

²⁷² İsrâ, 17/92; Şuarâ, 26/187; Rûm, 30/48, Sebe’, 34/9; Tûr, 52/44.

²⁷³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’Seb’a*, 385; el-Halebî, *ed-Dürrü’l-Masûn*, VII, 409.

²⁷⁴ el-Kâdî, *fi Nazari’l-Müsteşrikîn*, 62.

²⁷⁵ Abdülfettâh el-Kâdî’nin vermiş olduğu tüm örnekler için bkz: el-Kâdî, *fi Nazari’l-Müsteşrikîn*, 44-70.

1. “مُكْتَبٌ” Kelimesi

“مُكْتَبٌ” kelimesi Kur’an’da tek yerde zikredilmiştir.²⁷⁶ Abdülfettâh el-Kâdî, dil ve kelimenin hattı burada mîm (م) harfinin üç harekesiyle okumaya uygun olduğunu söylemiştir. Fakat kurrâ burada mîm’in (م) dammesiyle “مُكْتَبٌ” şeklinde okunuşunda ittifak ettiğini söylemiştir.²⁷⁷ el-Kâdî’nin aksine “مُكْتَبٌ” kelimesi mîm (م) harfinin fethasıyla da okunduğunu ve dammeli ve fethalı olarak iki lehçe olduğu söylenmiştir. Hatta az dahi olsa mîm (م) harfinin kesresiyle de okunmuştur.²⁷⁸

2. “الرِّضَاعَةُ” Kelimesi

“الرِّضَاعَةُ” kelimesi Kur’an’da iki sûrede geçmektedir.²⁷⁹ Abdülfettâh el-Kâdî, bu kelimenin râ (ر) harfi fethalı ve kesreli olarak iki lehçe olduğunu fakat kurrâ’nın fethalı okuyuş üzerinde ittifak ettiğini söylemiştir.²⁸⁰

2.4.4.5. Mushaf’ta Aynı Hatla Yazılan Kelimelerle İlgili İddiaya el-Kâdî’nin Cevabı

Abdülfettâh el-Kâdî, mushaf hattında noktasız ve harekesiz olarak yazılmasına rağmen, üzerinde ittifak edilen ve kıraat farklılığı olmayan bu örneklerden sonra mushaf hattının tamamında aynı hat üzerine yazılmasına rağmen farklı harflerle okunan âyetleri örnek vermiştir:

1. “لَا هَبَّ لَكَ” İfadesi

Meryem sûresinde zikredilen “لَا هَبَّ” kelimesi mushaf hattında lam (ل) harfinden sonra elif (ا) harfiyle yazılmıştır. Fakat Nâfi ve Ebû Amr nakle tabi olarak lam (ل) harfinden sonra yâ (ي) harfi ile “لِيَهَبَّ” okurken, diğerleri ise “لَا هَبَّ” şeklinde okumuştur.²⁸¹

²⁷⁶ İsrâ, 17/106.

²⁷⁷ el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müsteşrikîn*, 65-66.

²⁷⁸ el-Hatîb, *Mu‘cemü’l-Kırâât*, V, 124; el-Halebî, *ed-Dürrü’l-Masûn*, VII, 427.

²⁷⁹ Bakara, 2/233; Nisa, 4/23.

²⁸⁰ el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müsteşrikîn*, 66.

²⁸¹ el-Halebî, *ed-Dürrü’l-Masûn*, VII, 577-578.

2. “إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ” İfadesi

Tevbe 9/110. âyette geçen “إِلَّا” kelimesi mushafta bu şekilde yazılmış ve istisna edatı olarak amel edilmiştir.²⁸² Ya‘kûb ise “الى” şeklinde telakki ile amel ederek harfi cer şeklinde okurken diğerleri istisna edatı olan “إِلَّا” şeklinde okumuştur.²⁸³

3. “الْأَيْكَةَ” Kelimesi

“الْأَيْكَةَ” kelimesi Kur’an’da iki sûrede zikredilmiştir.²⁸⁴ mushafta geçtiği her yerde lam (ل) harfinden önce elif (ا) harfinin hazfiyle “لَيْكَةً” şeklinde yazılmıştır. İbn Kesîr, Nâfi ve İbn Âmir, lam (ل) harfinin fethasıyla beraber lm (ل) harfinden önce vasl hemzesinin hazfiyle, te (ت) harfinin fethasıyla ve ye (ي) harfinin sükûnuyla “لَيْكَةَ” şeklinde okumuştur.²⁸⁵ Bu kıraat mushaf hattına uygundur. Diğerleri ise lam (ل) harfinin sükûnuyla, vasl hemzesiyle ve te (ت) harfinin kesresiyle beraber ye (ي) harfinin sükûnuyla ve lam (ل) harfinden sonra fethalı hemzeyle (ا) “الْأَيْكَةَ” şeklinde okumuştur.²⁸⁶ Bu şekilde okuyuş da mushaf hattının tamamına muhalefet etmektedir. Birinci kıraatin tevâtür yoluyla sabit olduğu gibi bu ikinci kıraat de tevâtür yoluyla sabit olmuştur.²⁸⁷

Abdülfettâh el-Kâdî, yukarıda yapmış olduğu açıklamalardan ve vermiş olduğu örneklerden sonra özetle şöyle demiştir: “Kıraatlerin farklılığında Kur’an kelimelerinde nokta ve harekelerin olmamasının bir etkisi yoktur. Eğer kıraat farklılığı nokta ve harekelerden kaynaklansaydı mushaf hattının ve dilin imkân verdiği bütün okuyuşlar sahih olurdu. Fakat durum böyle olmamıştır. Mushafın hattı birden fazla okumaya imkân veren kelimelerin fazlalığı nokta ve hareke bulunmayan kelimelerin okunuşundan daha çoktur. Fakat daha önceki örneklerde de görüldüğü sadece tek vecih ile okuyuş sahih olmuştur. O zaman kıraatlerin kaynağı mütevâtir rivayetler, sahih haberler ve sika râvilerden rivayet edilen güçlü senedler olmuştur.

²⁸² el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 70.

²⁸³ Nasr b. Ali b. Muhammed Ebî Abdillâh b. Ebî Meryem, *el-Mûdah fi Vücûhi'l-Kirââtî ve 'İlelihâ*, 3 Cilt, thk. Ömer Hamdan el-Kubeysi, Mekke: yy., 1414/1993, III, 607; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 281.

²⁸⁴ Şuarâ, 26/176; Sâd, 38/13.

²⁸⁵ İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, III, 944.

²⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 336.

²⁸⁷ el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 70.

Farklı okuyuşlarda mushaf hattının mutlak olarak hiçbir etkisinin olmadığı açıkça ortaya çıkmıştır.²⁸⁸

2.4.5. Goldziher'e Göre Kıraat Farklılıklarının Kurrâ'nın Kendi Tercihine Dayandığı İddiası ve el-Kâdî'nin Cevapları

Goldziher, kıraat farklılıkları tamamen kurrânın hevâ ve hevesine, görüş ve tercihine dayanmaktadır. Aynı şekilde bu farklı okuyuşlar ne senede ne de rivayete dayanmaktadır, şeklinde iddia etmektedir.²⁸⁹ Goldziher'e göre Kur'an; sahih olanla sahih olmayan, vahiy mahsulü olanla vahiy mahsulü olmayan, mütevâtir olanla mütevâtir olmayan kıraatlerle okunmuştur. Abdülfettâh el-Kâdî ise bütün bu iddiaların bâtil olduğunun aklen kendiliğinden ortada olduğunu söyleyerek cevap vermiştir. el-Kâdî'ye göre her kâri kendi tercihiyle Kur'an'ı okuyacak olsa ve mushaf hattı da bu farklı okuyuşlara uygun olmakla beraber Hz. Peygamber'in ağzından alınmamış olsa Kur'an bir beşer sözünden ibaret olurdu. Durum bu şekilde vaki olsaydı Kur'an'ın tamamı Allah tarafından indirilmiş olmazdı ve Kur'an'ın en büyük özelliği kaybolup giderdi ki bu özellik de önceki semâvî kitaplardan Kur'an'ı ayıran i'caz'dır. Arabın Kur'an'a karşı koymadaki aczinin bir sırrı olmazdı. Aynı şekilde Kur'an'a iman edilmesi ve okunmasıyla sevap kazanılması aslı itibariyle uygun olmazdı. Fakat Allah bize Kur'an'a iman etmeyi ve tilavetiyle ibadet etmeyi emretti. Allah, Araplara Kur'an'la meydan okumuştur. Araplar, Kur'an'a karşı koymaktan ve sûrelerden en kısa sûrenin dahi benzerini getirmekten aciz kalmışlardır. Bundan dolayı i'caz özelliği Kur'an için kendisinden ayrılması düşünülemeyen lazımi bir sıfat olmaktadır. Bu durumda Kur'an'ın bir kısmı beşer sözü değil, bilakis hepsi Allah'ın kelimidir.²⁹⁰

Abdülfettâh el-Kâdî'ye göre, sahabenin din konusunda son derece titiz davrandığını bilen birisi, Kur'an'ın Allah tarafından olduğunu ve beşerden hiç kimsenin bir etkisinin olmadığını da anlar. Eğer onlar Kur'an'da herhangi bir beşerin gerek ekleme yaparak veya eksiltme yaparak, bir kelimenin yerine başka bir kelimeyi

²⁸⁸ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müştirikîn*, 71.

²⁸⁹ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müştirikîn*, 23.

²⁹⁰ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müştirikîn*, 72-73.

koyarak veya bir harfin yerine başka bir harfi getirmek sûretiyle bir dahlinin olduğunu hissetseydi birbirinden uzak farklı görüşlere düşmelerine sebep olurdu.²⁹¹

el-Kâdî, sahabenin kıraatleri bizzat Hz. Peygamber'den aldığını, eda yoluyla kendilerinden sonrakilere güvenilir ve sağlam bir şekilde öğrettiğini söylemiştir. Ona göre, Sahabe Kur'an'dan hiçbir cümleyi zayi etmemiştir. Hatta Kur'an'dan hiçbir sükûn, hareke, harf ya da kelimeyi dahi ihmal etmemişlerdir. Sahabenin bir kelimeyi başka bir kelimeyle, bir harfi başka bir harfle değiştirdiğine dahi hiç bir zaman şahit olunmamıştır.²⁹²

el-Kâdî, Kur'an'ın bizzat Hz. Peygamber'den alındığını delillendirme sadedinde birçok hadis zikretmiştir. Konunun anlaşılması için biz burada bazı hadisleri zikretmek istiyoruz. Çünkü sahabenin kıraati müşafehe yoluyla doğrudan Hz. Peygamber'den aldıkları ve Kur'an konusunda ne kadar titiz davrandıkları bu şekilde daha iyi anlaşılacaktır. Burada zikredeceğimiz hadisler aynı zamanda "*Kur'an yedi harf üzere indirildi*" şeklindeki hadislerin farklı varyantlarını da içermektedir. Yani sahabenin Kur'an'ı farklı kıraatlerde okumasının sebebi de bu hadislerde bize açıkça gözükmektedir. Konuya ilişkin hadislerde zikredilen bazı hadiseleri konunun daha iyi anlaşılması için ifade edebiliriz: Bunlardan birisi Hz. Ömer ve Hişam b. Hakîm arasındaki geçen tartışmadır. Sahabenin Kur'an'ı farklı kıraatlerde okumasının sebebini açıklama noktasında Hz. Ömer'den rivayet edilen şu hadis oldukça önemlidir: "Hz. Peygamber hayatta iken bir gün Hişam b. Hakîm namazda Furkân sûresini okudu. Ben de onu dinledim. Bir gördüm ki Hz. Peygamber'in bana okutmadığı birçok harf üzere okuyor. Nerede ise namazda iken ona saldırıyordum. Namazını bitirinceye kadar sabretmeye çalıştım. Namazını bitirince yakasına yapıştım, ona okuduğun bu sûreyi sana kim okuttu? dedim. Hişam da "Hz. Peygamber okuttu" dedi. Ona yalan söylüyorsun. Çünkü Hz. Peygamber senin okumadığın bir şekilde bana okuttu dedim ve onu yakasından tutarak Rasulullah'ın yanına götürdüm. "Ya Rasulallah! Bana okutmadığın bir şekilde bunun Furkân sûresini okuduğunu duydum" dedim. Rasulullah bana "Onu bırak!", Hişam'a da "oku!" dedi. O, daha önce işittiğim kıraatiyle okudu. Hz. Peygamber, "bu âyet böyle

²⁹¹ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 76.

²⁹² el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 84.

indirildi” buyurdu. Sonra “Ya Ömer sen oku!” dedi. Ben de Rasulüllah’ın bana okuttuğu şekliyle okudum. Hz. Peygamber: “Böyle nazil oldu, bu Kur’an yedi harf üzere indi. Siz kolay olanını okuyunuz buyurdu.”²⁹³ Ubey b. Ka’b’dan rivayet edilen bu hadis Kur’an’ın yedi harfle okunmasındaki sebebi açıklama noktasında son derece önemlidir. Ayrıca Ubey b. Ka’b’dan konuya dair bir başka rivayet daha vardır: “Hz. Peygamber Gıfaroğullarına ait küçük bir su kuyusunun yanındayken Cebrail kendisine geldi ve ‘Allah sana, Kur’an’ı ümmetine bir harf üzere okutmanı emrediyor dedi.’ Bunun üzerine Hz. Peygamber: ‘Allah’tan af ve mağfiret dilerim, ümmetimin gücü buna yetmez buyurdu.’ Sonra Cebrail ikinci defa geldi ve ‘Allah sana, Kur’an’ı ümmetine iki harf üzere okutmanı emrediyor dedi.’ Hz. Peygamber yine ‘Allah’tan af ve mağfiret dilerim, ümmetimin buna gücü yetmez buyurdu.’ Sonra Cebrail üçüncü defa geldi ve ‘Allah sana, Kur’an’ı ümmetine üç harf üzere okutmanı emrediyor dedi.’ Hz. Peygamber yine aynı şekilde karşılık verince Cebrail dördüncü kez geldi ve ‘Allah sana, Kur’an’ı ümmetine yedi harf üzere okutmanı emrediyor. Hangi harf ile okurlarsa doğru okumuş olurlar, dedi.’²⁹⁴

Ubey b. Ka’b’dan şöyle bir rivayet daha zikredilmiştir: "Mescitteydim, bir adam içeri girdi ve namaz kıldı. Namazda bilmediğim (yadırgadığım) bir kıraatle Kur’an okudu. Sonra bir başkası mescide girdi, o da bu defa ilk gelenin kıraatinden başka bir kıraatle okudu. Namazı kılınca birlikte Hz. Peygamber’in yanına vardık. Ben "Bu şahıs bilmediğim bir kıraatle Kur’an okudu, sonra diğeri geldi o da arkadaşının kıraatinden başka bir kıraatle okudu, dedim." Bunun üzerine Hz. peygamber o ikisine okuttu ve yaptıklarını doğru ve iyi gördüğünü ifade etti. O vakit gönlüme yalanlama/tekzib vesvesesi düştü, hâlbuki Cahiliye döneminde de değildim. Hz. Peygamber beni kuşatan duyguları hissedince eliyle göğsüme vurdu. Ardından beni bir ter bastı. Sanki Allah’ı görüyormuş gibi korkuyordum. Hz. peygamber bana dedi ki: "Ey Ubey! Rabbim bana Kur’an’ı bir harf ile okumam için (meleği) gönderdi.

²⁹³ Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, **Sahîhu'l-Buhârî**, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ Dimaşk: Dâru İbn Kesîr; Dârü'l-Yemâme, 1414, Tevhîd 53, Kitâbü İstîtâbeti'l-Mürteddîn ve Kitâlihîm 8, Fedâilul-Kur'an 5; Ebü'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri Müslim, **Sahîhu Müslim**, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1374, Salatü'l-Müsafirîn 48, h.no: 818.

²⁹⁴ Müslim, **Sahih-i Müslim**, Salatü'l-Müsafirîn 48, h.no: 821; Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, **Sünenü Ebî Dâvûd**, thk. Şuayb el-Arnaût Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009, Fedâilü'l-Kur'ân, 356, h.no:1479; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horâsânî en-Nesâî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, thk. Hâsen Abdülmünîm, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421, Mesâcîd, h.no: 1013.

Ben "Ümmetime kolaylaştır" diye ona karşılık verdim. Bunun üzerine bana ikinci defa "İki harfe göre oku" diye karşılık verdi. Ben ümmetime kolaylaştırması için yeniden müracaatta bulundum. O da bana üçüncü kez karşılık verdi ve: "Kur'an'ı yedi harfe göre oku. Ayrıca, sana verdiğim her cevaba karşılık, benden istediğin bir dilekte bulunma hakkın vardır." buyurdu. Bunun üzerine ben: "Ey Allah'ım! Ümmetimi bağışla. Ey Allah'ım! Ümmetimi bağışla." dedim ve üçüncüsünü bütün insanların, hatta İbrahim'in (as) bile bana yönelip ihtiyacını arz edeceği vakte bıraktım."²⁹⁵

Ubey b. Ka'b'dan Kur'an'ın yedi harf üzere indirildiğine dair şöyle bir rivayet de söz konusudur: "Hz. Peygamber, Cebrail'e "Ey Cibril ben ümmî bir topluma gönderildim. Onların içinde yaşlı kadınlar, ihtiyar erkekler, köle ve cariyeler ve hiç kitap okumamış kimseler var dedi." Cebrâil de Hz. Peygamber'e "Kur'an yedi harf üzere indirildi, dedi."²⁹⁶

Abdulfettâh el-Kâdî'nin yukarıda getirdiği hadisler, Goldziher'in, kıraatler kurrâ'nın kendi tercihiyle dayandığı iddiasına cevap vermek maksadıyla zikretmiş olduğu örneklerdir. Rivayetler dikkatle incelendiği zaman Kur'an konusunda sahabenin ne kadar titiz olduğu anlaşılacaktır. Çünkü her sahabe kendi kıraatinden farklı bir kıraat duyduğu zaman hemen savunmaya geçmiş ve "Hz. Peygamber bu şekilde okutmadı" şeklinde sözler sarf etmişlerdir. Bunun yanında vahyin canlı şahidi Hz. Peygamber'in yanına gitmişler ve başlarından geçen hadiseyi anlatmışlardır. Hz. Peygamber'in cevabından sonra olayın iç yüzü anlaşılmalı, bu sayede kalpleri yatışmıştır. Yoksa Goldziher'in ileri sürdüğü gibi her bir sahabe kendi hevasına ve ihtiyarına göre Kur'an'ı okumamıştır. Zikri geçen hadisler ortaya koymuştur ki hiç kimse kendi tercihiyle Kur'an'ı okumamıştır. Hz. Peygamber'den nasıl duyduysa o şekilde kıraat etmiştir. Bununla birlikte kendi kıraatine muhalif bir kıraat işittiğinde hemen karşı çıkmıştır. Bundan dolayı herkes Kur'an'ı öğrendiği şekilde okumuştur. Kur'an'ın farklı kıraatlerde okunmasının sebebinin nakil ve rivayet olduğu hususu delilleriyle ortaya konulmuştur.

²⁹⁵ Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, **Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel**, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Murşid v.dğr, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421, 35/102, 111, 112; Müslim, **Sahih-i Müslim**, Salatü'l-M, safirîn, 48, h.no: 820.

²⁹⁶ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, **el-Câmi'ül-Kebîr (Süneni't-Tirmizî)**, thk. Beşşâr Avvâd Marûf, Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998, Kirâatu an Resulillâh 9, h. no: 2944.

2.4.6. Goldziher'e Göre Kıraatlerin Hz. Peygamber'e ve Vahye Dayanmadığı İddiası ve el-Kâdî'nin Cevapları

Goldziher farklı kıraatlerin Hz. Peygamber'e ve dolayısıyla vahye dayanmadığını iddia etmiştir.²⁹⁷ Abdülfettâh el-Kâdî buna şöyle cevap vermektedir: “Kur'an, Hz. Peygamber'in Kur'an'ın bir kelimesini başka bir kelimeyle veya bir harfini başka bir harfle değiştiremeyeceğini kaydetmiştir. Kur'an, Hz. Peygamber'in bu şekilde yapacağı bir değişikliğin ahirette üzerine şiddetli bir azabın terettüp ettireceğine işaret etmiştir.” Yunus sûresinde “*Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunup anlatılınca bize geleceklerine inanmayanlar, “Bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir” dediler. Onlara şöyle de: “Onu kendiliğimden değiştirmeye hak ve yetkim yoktur, ben ancak bana vahyedilene uyuyorum. Eğer rabbime itaatsizlik edersem şüphesiz dehşetli bir günün azabından korkarım.*”²⁹⁸ Aynı şekilde Hâkka sûresinde “*Eğer peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, Elbette onu kısıvrak yakalardık. Sonra onun can damarını koparırdık.*²⁹⁹

el-Kâdî, bu mütevâtir kıraatlerin kaynağının Allah olduğuna, Hz. Peygamber'den sahih bir nakille geldiğine ve sonrakilerin öncekilerden aldığına, kendisine uyulan bir sünnet olduğuna, halefin seleften, seleftin Hz. Peygamber'den, Hz. Peygamber'in Cebrail'den, Cebrail'in de Allah'tan aldığına delalet ettiğini söylemiştir.³⁰⁰

2.4.7. Goldziher'e Göre Kıraat Farklılıklarının Tenzih ve Ta'zim Amaçlı Olduğu İddiası ve el-Kâdî'nin Cevapları

Goldziher, bazı âyetlerin farklı okunma sebeplerini Allah'ın şanına yakışmayan şeylerin O'na nispet edilme korkusundan, Hz. Peygamber'in bulunmuş olduğu Peygamberlik konumuna uymayan vasıfların ona nispet edilme endişesinden dolayı kıraatlerde değişikliğe gidildiği iddiasında bulunmuştur. Goldziher'e göre kurrâ, Allah'ın ulûhiyetine, Hz. Peygamber'in makamına ve derecesine yakışmayan veya bazı şahsiyetlerin konumlarına yakışmayan şeylerden tenzih etmek için bazı âyetleri

²⁹⁷ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 23; Sönmezsoy, 146-147.

²⁹⁸ Yunus, 10/15.

²⁹⁹ Hâkka, 69/44-46.

³⁰⁰ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 24.

değiştirmişlerdir. Bu iddiasını da temellendirmek için bazı örnekler zikretmiştir. Aşağıda zikredilecek örnekler mushaf sırasına göre değil de müellifin kitabında sırayla vermiş olduğu yöntem takip edilerek verilecektir.

2.4.7.1. Âl-i İmrân 3/18’de Geçen “شُهَدَاءُ” Kelimesi

Goldziher’in kıraat farklılıklarının tenzih ve ta’zim amaçlı olduğuna dair getirdiği örneklerin ilki Âl-i İmrân 3/18’de geçen “شُهَدَاءُ” kelimesidir. Bu kelime, aslında Kur’an’da “شَهِدَ” şeklinde yer alırken Goldziher “شُهَدَاءُ” lafzıyla değiştirildiğini ve niçin böyle yapıldığını da şu cümlelerle açıklamıştır: “Allah’ın şahit olmasından sonra meleklerin ve ilim sahibinin Allah’a şahitlik etmesinin hiçbir manası yoktur. Ona göre, kurrâ bu düşüncenin önüne geçmek için “شَهِدَ” fiilinin yerine çoğul sığa olan “شُهَدَاءُ” ile değiştirmiştir. Böylece “شَهِدَ اللَّهُ” âyetini “شُهَدَاءُ اللَّهُ” şeklinde okumuşlardır. Bu şekilde “شَهِدَ” fiilini çoğul yaparak bir önceki âyete bağlamışlardır. Çünkü önceki âyet “الصَّابِرِينَ”, “الصَّادِقِينَ”, “وَالْقَائِمِينَ” şeklinde çoğul olarak gelmiştir.” Goldziher, Nisâ 4/166. âyette aynı kelimenin geçtiği “يَشْهَدُ” kelimesinde bir değişikliğe gidilmediğini, çünkü Nisâ sûresindeki kelimenin değiştirilmesinin çok zor olduğundan bahsetmektedir.³⁰¹

el-Kâdî, Kur’an indirildiği günden bugüne kadar herhangi bir okuyucu “شَهِدَ” fiilini “شُهَدَاءُ” lafzı ile değiştirmemiştir. Az çok mürekkep yalamış ve ilimden nasibi olan herhangi bir kimse, Allah’ın kendi nefesine şahitlik etmesiyle, melekler ve ilim sahibinin kendisine şahitlik etmesinin Allah’ın ulûhiyetine zarar vermeyeceğini bilir. Goldziher, Nisâ 4/166. âyeti delil getirerek kendi kendisine cevap vermiş ve bu şekilde kendisini yalanlamıştır. Âl-i İmrân sûresindeki “شَهِدَ اللَّهُ” âyeti neyi ifade ediyorsa Nisâ sûresindeki “لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ” âyeti de onu ifade etmektedir. Hiçbir şekilde Âl-i İmrân sûresindeki âyete zıt değildir. Goldziher bu iddiasını şâz kıraatlerden getirmiştir. Bu âyeti kendisine delil olarak getirdiği halde aslında kendi kendisine reddiyedir. Çünkü “شَهِدَ اللَّهُ” âyetini “شُهَدَاءُ” olarak değiştiren bir kıraat olsaydı “لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ” âyetini de “لَكِنَّ اللَّهَ شُهَدَاءُ” şeklinde değiştirmesi gerekirdi.³⁰²

³⁰¹ el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müsteşrikîn*, 106-107.

³⁰² el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müsteşrikîn*, 107.

2.4.7.2. Saffât 37/12’de Geçen “عَجِبْتُ” Kelimesi

Goldziher’in kıraat farklılıklarının tenzih ve ta’zim amaçlı olduğuna dair getirdiği örneklerden bir diğeri de Saffât 37/12. âyette yer alan “عَجِبْتُ” kelimesinin okunuşu ile ilgilidir. Âyetin bağlamı şöyledir: Mekke’li müşrikler ölümden sonra dirilmeyi ve imtihandan sonra toplanmayı inkâr etmekteydiler. Bundan dolayı Allah, müşrikleri ölümden sonra dirilmeyi inkâr etmeleri ve Allah’a iman etmeye davet eden kişilerle dalga geçmeleri sebebiyle eleştirmiştir. Allah, bunu yaparken de onların bakış açılarını kâinatın yaratılış alametlerine çevirmiş, bu alametler Allah’ın kudretine ve sonsuzluğuna delil olduğundan dolayı Allah’ın ölümden sonra diriltmeyi nasıl yaptığını müşriklere ispatlayarak bu âyetle cevap vermiştir:

“فَاسْتَفْتِهِمْ أَهُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ مَنْ خَلَقْنَا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ (۱۱) بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ (۱۲)“

“Şimdi o inkârcılardan şu sorunun cevabını iste: Kendilerini yaratmak mı daha zor, yoksa başka yarattıklarımızı mı? Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık. Doğrusu sen şaşırıydın, onlarsa alay etmektedirler.”³⁰³

Goldziher, kurrâ’nın mezkûr âyette geçen “عَجِبْتُ” kelimesinin okunuşunda ihtilaf edildiğini söylemiştir. Kûfe, Basra ve Medine’deki kâriiler ve İbn Mesûd “عَجِبْتُ” şeklinde dammeli okurken, Kûfe ehlinde bazı kâriiler de “عَجِبْتُ” olarak fethalı okumuşlardır. Âyetteki “بَلْ عَجِبْتَ” ifadesi hareke değişikliğinden dolayı mana da değişmekte şaşırmanın Allah mı yoksa peygamber mi olduğu değişmektedir. Şayet kelimenin sonu fethalı okunursa; şaşırın Hz. Peygamber, dammeli okunursa; şaşırın Allah olmaktadır. Müfessirler şaşırmayı şöyle tefsir etmişler: “عَجِبْتُ” kelimesi Allah’a isnad edilecek olursa farklı şekillerde tevil edilmiş olacaktır. “عَجِبْتُ” şeklinde olursa “Sen şaşırıyorsun ey nebi” şeklinde Hz. Peygamber’e isnad edilecektir.

Goldziher’e göre, eğer âyet “عَجِبْتُ” şeklinde dammeli okunursa “ben şaşırıdım” şeklinde bir mana ortaya çıkacaktır. Allah şaşırmayacağına göre “عَجِبْتُ” yerine kurrâ’nın “عَجِبْتُ” şeklinde okuduğunu söylemiştir. Bu durumda mana: “Ey Muhammed sen müşriklerin Kur’an ile dalga geçmesine şaşırıyorsun” şeklinde olacaktır. Goldziher iddiasına göre, “عَجِبْتُ” şeklindeki dammeli okuyuş yanlıştır.

³⁰³ Saffât, 37/11-12.

Allah, *ben şaşırđım* diyecek olursa, zaten “عَجِبْتُ” şeklinde olur ki bu asıl kıraattir. “عَجِبْتُ” şeklindeki kıraat ise ferî kıraattir.³⁰⁴

el-Kâdî, Taberî’yi kaynak göstererek, bu âyeti kurrâ’nın farklı okuduğunu söylemiştir. Kûfe’li kurrâ’nın çoğu “عَجِبْتُ” şeklinde; Basra, Medine ve bazı Kûfe’li kârilere ise “عَجِبْتُ” fethalı okumuşlardır. Bu farklı iki kıraat de şehirlerde okunan meşhur kıraatlerdir. Bundan dolayı ister fethalı ister dammeli okunsun ikisi de doğrudur.³⁰⁵

Goldziher, tâbiînin önde gelen fakihlerinden Şureyh el-Kâdî’nin (ö. 80/699 [?]) “عَجِبْتُ” şeklinde okuduğunu söylemiştir.³⁰⁶ Goldziher, İbrahim en-Nehaî’nin Şureyh hakkında şöyle bir değerlendirmesine yer vermektedir: “Allah’ın bilmesi onu şaşırtıyor, Şureyh’in bilgisi kendisini şımartmış ve kendisini âlim zannetmiştir. Abdullah b. Mes’ûd ise Şureyh’ten daha âlimdir. O zaman Abdullah İbn Mes’ûd daha âlim ise “عَجِبْتُ” şeklinde dammeli okumuştur.”³⁰⁷

el-Kâdî, Goldziher’in, Medine ve Basra karilerinin “عَجِبْتُ” âyetini dammeyle okuduğu iddiası, sadece bir yalan ve uydurmadır. Medine’den; Ebû Ca’fer, Şeybe ve Nafi, Basra’dan; Ebû Amr, Ya’kûb ve diğerleri “عَجِبْتُ” şeklinde fethalı okumuştur. Hamza, Kisâi ve Halef “عَجِبْتُ” şeklinde dammeli okumuşlardır, şeklinde cevap vermiştir.³⁰⁸

Abdülfettâh el-Kâdî, “عَجِبْتُ” kıraati de muteber kıraatlerden olduğu için müfessirler, Allah’a isnad edilen bu şaşırmayı te’vil etmekte herhangi bir zorluk çekmemişlerdir diye cevabına devam etmektedir. Allah’ın yüceliği ve Allah’ın kendi nefsinin yüceltmesi şeklinde herhangi bir te’vil yoluna da gitmemişlerdir. Kaldı ki bunların te’vil edilmesi uzak bir görüştür. Zaten bu âlimlerin böyle bir te’vil yapmaları mümkün değildir. “عَجِبْتُ” kelimesini damme ile okumak tevâtür olarak geldiği için bunlardan yüz çevirerek bunları zikretmemesi de mümkün değildir. Onlar, biz,

³⁰⁴ en-Neccâr, 33-34; el-Kâdî, **fi Nazari’l-Müsteşrikîn**, 108-109.

³⁰⁵ et-Taberî, **Câmiü’l-Beyân**, XIX, 513-514.

³⁰⁶ Şureyh “عَجِبْتُ” şeklinde hitap zamiriyle okumayı tercih etmiştir. Fakat bu tercih kendi ihtiyarı ile olmamıştır. Yani burada bir keyfiyette söz edilemez. en-Neccâr, 34.

³⁰⁷ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, IV, 38.

³⁰⁸ ed-Dânî, **et-Teyşîr**, 186; İbnü’l-Cezerî, **Tahbîrü’t-Teyşîr**, 528.

“عَجِبْتُ” dersek bu, Allah’ın yüceliğine sığmaz. Bundan dolayı “عَجِبْتُ” şeklinde te’vil edelim demek onlara yakışmaz.³⁰⁹

Goldziher’in iddiasına göre, kıraatlerin değiştirilmesi mananın değiştirildiğine işaret ettiğini söyleyecek olursa; manayı değiştiren birçok âyet vardır.³¹⁰ Kurrâ, Allah’ın kullarına benzemediği ve sonradan yaratılmışların özelliklerini üzerinde taşıdığı âyetleri te’vil etmemişler ve kıraat farklılığına gitmemişlerdir.³¹¹

Goldziher’in, “عَجِبْتُ” lafzını “عَجِبْتُ” şeklinde okumak daha doğrudur” iddiasına el-Kâdî, “Damme ile okunan kıraatin aslî kıraat olduğu bilgisi nereden geldi, dayanağın nedir? şeklinde sorular yöneltmiştir.” el-Kâdî’ye göre, her iki kıraat de sabit, mütevâtir ve kesin bir bilgiyle gelmiş kıraatlerdir. Herhangi bir kıraatin aslî, diğerinin fer’î kıraat olduğunu delilsiz bir şekilde iddia etmek batıl bir iddiadır. Mademki bir kıraati asıl diğerini fer’î olarak değerlendireceksek niçin fetha ile okunan kıraat seçilmiyor! Böylelikle şüpheler de ortadan kaldırılmış olur. Kendisine güvenilen bütün kıraatlerin tamamı da eşittir. Bize nakledilmesi ise; sened yolu ve rivayet yöntemleri ile hepsi birbirine denktir. Bundan dolayı herhangi bir kıraat diğerine tercih edilemez.³¹²

2.4.7.3. Mâide 5/112’de Geçen “هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ” İfadesi

Goldziher, kıraat farklılıklarının tenzih ve ta’zim amaçlı olduğuna dair getirdiği örneklerden birisi de Mâide 5/112. âyette geçen “هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ” ifadesidir. Goldziher’in iddiasına göre, Havârîler, Allah’a ve Hz. Îsâ’ya iman ettikten sonra Hz. Îsâ’ya, “*Rabbin bize gökten bir sofrayı indirebilir mi?*” diye sordular. Ona göre bu isteğin Havârî’lerden meydana gelmesi mümkün değildir. Bundan dolayı bazıları bu âyeti “هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبُّكَ” şeklinde “ربك” kelimesindeki bâ (ب) harfinin nasbı ve tâ (ت)

³⁰⁹ el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müsteşrikîn*, 109-110.

³¹⁰ Fetih, 48/10; Kamer, 54/14; Rahman, 55/27; Zuhur, 43/55; en-Neml, 27/50.

³¹¹ el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müsteşrikîn*, 110.

³¹² el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müsteşrikîn*, 111-112.

harfinin hitabı şeklinde okumuşlardır.³¹³ “هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبُّكَ” okunduğunda “*Sen Rabbinden isteyebilir misin?*” olmaktadır.³¹⁴

Goldziher’in “هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ” âyetiyle alakalı; yâ (ي) harfinin gaib siğasıyla ve bâ (ب) harfinin merfû okunması Havârî’lerin dilinden meydana gelmesi mümkün değildir” sözüne karşılık Abdülfettâh el-Kâdî, bu kıraat, Medine, Mekke, Şam, Basra ve Kûfe kurrâ’sının kıraati olmasına rağmen bu kıraati inkâr etmek ve yok saymak demektir. Ona göre, bu kıraat kesinlik ve yakîn ifade eden tevâtür yoluyla sabit olmuştur. Bu kıraati inkâr etmeye ve sübutu hakkında tereddüt etmeye mahal yoktur. Çünkü imanla beraber Allah’ın kudreti hakkında şüphe tasavvur edilmez. Allah’a inanmış, Allah’ın herşeye gücünün yettiğini bilmiş ve onun güvenilir doğru elçisini tasdik etmiş bir kimseden nasıl olur da Allah’ın kudreti hakkında şüpheye delalet eden bir cümle sâdır olur.³¹⁵

el-Kâdî, kıraatin zâhiri, Havârî’lerin imanını reddediyor gibi görünse de bu kıraat hakkında çok güzel açıklamalar olduğunu ve Havârî’lerin imanına uygun, dilin desteklediği uyumlu güçlü görüşler olduğunu söylemiştir. Bu konu hakkında en önemli görüşler şunlardır:

1. Âyette geçen “استطاع” fiilindeki sîn (س) ve tâ (ت) harfi zâiddir. Arapların dillerinde, üslûplarında, yazı ve şiirlerinde bu zâid olan sîn (س) ve tâ (ت) kullanılmaktadır. Bunlardan, “أجاب” fiilinin “استجاب” şeklinde kullanılması ve “أطاع” fiilinin “استطاع” şeklinde kullanılmasıdır. Bunun üzerine mana “*İstediğimiz zaman Rabbin gökten bir sofraya indirmeye karşılık verir mi?*” şeklindedir.³¹⁶
2. Âyette geçen “هَلْ يَسْتَطِيعُ” ifadesinden maksat: “*Bunu yapar mı, gerçekleştirir mi?*” olmaktadır. Bu ifade, senin bir adama: Falan kimsenin gelebileceğini ve buna gücünün yetebileceğini bildiğin halde ona “*Falan kimse gelmeye güç yetirebilir mi?*” demen gibidir. Yani bu fiili yapabilir mi, bu konuda bana

³¹³ Bu âyeti “هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبُّكَ” şeklinde Kisâî okurken diğerleri “هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ” şeklinde okumuştur. Hz. Âişe, Havârî’lerin, Allah’ın gökten bir sofraya indirmesinden şüphe etmediklerini söylemiştir. Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğî’n-Nihâye*, III, 1930; İbnü’l-Cezerî, *Tahbîrû’t-Teyssîr*, 351.

³¹⁴ en-Neccâr, 36-37; el-Kâdî, *fi Nazari’l-Müsteşrikîn*, 115; İslâmoğlu, 49-50; Çetin, 360.

³¹⁵ el-Kâdî, *fi Nazari’l-Müsteşrikîn*, 115-116.

³¹⁶ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l Kur’ân*, 20 cilt, nşr. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim Atfîş, Mısır: Dârü’l-Kütübî’l-Mısriyye, 1432, VI, 364.

icabet eder mi? Bu ifade mecâzı mürseldir. Bir şeyin yerine onun varlığına sebep olan şeyin söylenmesi³¹⁷ anlamında kullanılmıştır. Mecaz tüm kısımlarıyla Arabların şiirlerinde, düz yazılarında ve bütün konuşmalarında kullandıkları etkili bir üslûptur. Çünkü bir şeyi açıkça istemek mesabesindedir. Âyetteki bu ifade, senin bir şahsa onun buna gücünün yeteceğini bildiğin halde “*Benimle beraber kalkabilir misin?*” demen gibidir.³¹⁸ Aynı şekilde Tâbiîn’in bir sahâbe’ye yapabileceğini bildiği halde “*Rasûlullâh’ın nasıl abdest aldığı bana gösterebilir misin?*” demesi gibidir. Bu şekilde “*Bunu yapar mısın?*”, “*İsteğimi gerçekleştirir misin?*” şeklinde bir mana ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde düşünüldüğünde âyetin manası da “*Senin istemenle Allah gökten bir sofrayı indirir mi? Eğer böyle olursa bizim için o sofrayı indirmesini iste*” şeklindedir.

el-Kâdî, Ebû Hayyân’dan bu hususu şöyle aktarmıştır: Ebû Hayyân *el-Bahrü’l-Muhît* isimli eserinde “Bu durumun Allah tarafından yerine getireleceğinin son derece açık ikrarıdır. Bu söz, zayıf ve yoksul bir kişinin, Padişah’ın elinden tutup “*Acaba padişahımız bu fakirin karnını doyurmaya gücü yeter mi?*”, demesi gibidir. Padişah’ın bu yoksulun karnını doyurması son derece açık ve kolay bir durumdur. Dolayısıyla akıl sahibi bir kimsenin burada geçen istifhamın, istifham değil de istifham takrir olduğunu anlamasında sıkıntı olmayacaktır” diye belirtmiştir.³¹⁹

el-Kâdî, el-Kurtubî’den de naklederek bu hususu şöyle aktarmıştır: el-Kurtubî’ye göre ise sofrayı isteyen kavim, Allah’ın kudretinden şüphe etmemiştir. Çünkü onlar, Allah’ın hem bu mucizeye hem de diğer bütün mucizelere gücünün yettiğine iman etmişler ve ilmi delalet, haber ve nazar –kâinatın müşahadesiyle- Allah’ın gücünün yeteceğini çok iyi bilmişlerdir. Tıpkı, Hz. İbrahim’in “*وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى*”³²⁰ sözünde olduğu gibi ilme’l-yakîn yoluyla da bu bilgiye sahip olmak istemişlerdir. Hz. İbrahim aslında bunu, hem haberî hem de nazarî bilgi yoluyla öğrenmiştir. Fakat Hz. İbrahim bunu aynî’l-yakîn olarak da görmek istemiştir.

³¹⁷ Ahmed b. İbrâhim b. Mustafa el-Hâşimî, *Cevâhirü’l-Belâğa fi’l-Meânî ve’l-Beyân ve’l-Bedi’*, Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1431, 252.

³¹⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûği’n-Nihâye*, III, 1929.

³¹⁹ Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü’l-Muhît*, 10 cilt. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1431, IV, 409.

³²⁰ “*İbrâhim “Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster!”* Bakara, 2/260.

Çünkü görme yoluyla veya duyma yoluyla alınan bilgiler bazen şüpheyeye mahal verebilir ve bazen de itirazlara maruz kalabilir. Ama ilme'l-muâyene yani ayne'l-yakîn olarak elde edilen bir bilgiye hiçbir şey müdahale edemez. Bundan dolayı Havârî'ler, “وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُنَا”³²¹ “*Şu gökyüzünden sofrayı indir ki kalplerimiz yatışsın*” dediler. Bu da aynı Hz. İbrahim'in “وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنُّ قَلْبِي”³²² sözü gibi olmuştur.³²³

Abdülfettâh el-Kâdî, Ebû Hayyân ve el-Kurtubî'nin görüşlerini aktardıktan sonra bu konuda kendi görüşünü şu şekilde açıklamıştır: Bu durumda onların soruları tamamen mutmain olmak ve sebat etmek için olmuştur. Buna göre âyetin sonundaki “إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ” ifadesi; zaten ifade edilen manaya göre olmuştur. Allah'ın, eğer ihlas ve imanda kâmil iseniz size bu sofrayı indireyim demesi; aslında onların tamamen mutmain olmak veya sebat etmek için istediğini göstermektedir. el-Kâdî, aynı âyetteki “وَنَعْلَمُ أَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا” ifadesi, “*Bize sadık olduğunu bizâtihi ilme'l-yakîn yoluyla bilelim*” ve kesin inanma yoluyla bildikten sonra bir de “*ayne'l-yakîn olarak bilelim*”, anlamına geldiğini ifade etmiştir. el-Kâdî, bu âyetler için yapılan yorumların; âyetin ruhuna, anlamına, sırrına, maksadına ve gayesine uygun olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda yapılan yorumlar, âyetlerin siyak ve sibakını, Arap üsluplarını ve belâgî görüşlerini desteklediği görüşündedir. Ona göre, Arap dilinin desteklediği bu yorumlara ve açıklamalara rağmen bu kıraatin inkâr edilmesi, yadırganması ve bir kenara atılması caiz değildir. Aksine bu âyetin kabulü, itmi'nânı ve savunulması gerekir. Tüm bunların üstünde bu kıraatin sübûtu katî ve yakînî bir yolla bize gelmiştir ki o da tevâtürdür. Dolayısıyla bu kıraatten ve kıraatin tarîkenden yüz çevirmek için bir zemin oluşamaz veya sübûtu hakkında tereddüt etmeye ve itiraz etmeye yer yoktur.³²⁴

2.4.7.4. Bakara 2/106'da Geçen “نُنْسِيهَا” Kelimesi

Goldziher, kıraat farklılıklarının tenzih ve ta'zim amaçlı olduğuna dair getirdiği örneklerden birisi de Bakara 2/106. âyetinde geçen “نُنْسِيهَا” kelimesindedir.

³²¹ “*Kalplerimiz yatışsın.*” Mâide, 5/113.

³²² “*Fakat kalbim tam kanaat getirsin diye.*” Bakara, 2/260.

³²³ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l Kur'ân*, VI, 364-365.

³²⁴ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 119.

Goldziher, “nisyân” kökünden türeyen “نُتْسِيهَا” lafzını mütevâtir kıraat olarak kabul etmiş ve bu kelimeyle alakalı üç başka kıraat daha zikretmiştir.³²⁵

1. Goldziher, tâ (ت) harfinin fethasıyla, nûn (ن) harfinin sükûnuyla, sîn (س) harfinin fethasıyla ve sîn (س) harfinden sonra elîf (ا) harfiyle “نُتْسَاهَا” şeklinde bir kıraat olduğunu söylemiştir. Abdülfettâh el-Kâdî’ye göre bu kıraat böyle gelmez. Eğer gelecekse sîn (س) harfinden sonraki elif (ا) harfinin hazfiyle “نُتْسِيهَا” şeklinde gelmelidir. Kural gereği öncesindeki “نُتْسَخْ” kelimesi meczûma matuf olduğu için “نُتْسَاهَا” olarak değil de “نُتْسِيهَا” şeklinde olması gerekir. Sika kurrâ’dan ve kıraat-i aşeradan hiç kimse bu şekilde okumamıştır. Dolayısıyla “نُتْسِيهَا” kıraatine itibar edilmez.³²⁶ Çünkü mütevâtir derecesine ulaşamadığından dolayı şâz bir kıraattir.³²⁷
2. Goldziher, nûn’un (ن) fethası, ikinci nûn’un (ن) sâkiniyle, sîn’in (س) fethasıyla ve hemze’nin (ا) sükûnuyla “نُتْسَاهَا” şeklindeki kıraatin “أَنْسَاء” kökünden “Erteleme ve geciktirme” anlamında olduğunu söylemiştir. Abdülfettâh el-Kâdî, “نُتْسِيهَا” kıraatinin mütevâtir bir kıraat olduğu gibi “نُتْسَاهَا”³²⁸ kıraatinin de mütevâtir olduğunu söylemiştir.³²⁹
3. Goldziher’in zikretmiş olduğu kıraat Saîd b. Müseyyeb’e (ö. 94/713) nispet edilen “ننساها” kıraatidir. Goldziher, te’hir ve ircâ anlamında olduğunu ve bir önceki kıraatten farkı ise hemzesinin tahfif için elif’e (ا) çevrildiğini söylemiştir.

Abdülfettâh el-Kâdî’ye göre Goldziher’in, nisyân’ı Allah’a isnad etmesi fahiş bir hatadır. Eğer bu kelime nisyândan olsaydı elif (ا) harfinin hazfiyle kendinden önceki meczûm fiile atfedilerek “نُتْسِيهَا” şeklinde olması gerekirdi. Oysaki sahih, mütevâtir ve şâz kıraatlerde “نُتْسِيهَا” şeklinde bir kıraat yoktur. Sa’d b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675) “نُتْسَاهَا” kıraatini reddetmiştir. Çünkü Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın bu kıraati reddetmesinin gerekçesi; Saîd b. Müseyyeb’e nispet edilen kıraat hakkında “Kur’an sadece

³²⁵ en-Neccâr, 37-38; el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müştşrikîn*, 122.

³²⁶ el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müştşrikîn*, 122-123.

³²⁷ Şaban Muhammed İsmail, *el-Kirâât Ahkâmuhâ ve Masdaruhâ*, Cidde, Silsiletu Da’veti’l-Hakk, 1982, 132.

³²⁸ İbn Kesîr ve Ebû Amr “نُتْسَاهَا” şeklinde okurken diğerleri “نُتْسِيهَا” şeklinde okumuştur. Bkz: ed-Dânî, *et-Teyşîr*, 76.

³²⁹ el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müştşrikîn*, 123.

Müseyyeb veya Müseyyeb ailesine inmemiştir. Ben bundan dolayı kabul etmiyorum” demiştir. Âyetin manasındaki uygunsuzluktan değil, bilakis kıraatin sübûtundan yana bir eleştirisi olduğu anlamındadır. Dolayısıyla yine Goldziher’in iddia ettiği gibi bu kıraatten de ona, Allah’a nisyanı isnad etme iddiası için bir delil çıkmamaktadır.³³⁰

Goldziher’in tenzih ve ta’zîm amaçlı kıraatlerle alakalı değinmiş olduğu sûre ve âyetlerden bunlardan ibaret değildir. el-Kâdî, kitabında bu konuda on üç madde zikretmiştir.³³¹ Burada dört tane örneği sunulmaya çalışılmıştır. Şimdi de Goldziher’in nâsîh ve kâtip hatasından kaynaklandığını iddia ettiği âyetleri ele alınacaktır.

2.4.8. Goldziher’e Göre Kıraat Farklılıklarının Kâtip ve Müstensih Hatasından Kaynaklandığı İddiası ve el-Kâdî’nin Cevapları

Goldziher’e göre Kur’an’daki bazı metinler müstensih’in ihmaline, hatasına ve dikkatsizliğine dayanmaktadır. İlk dönem âlimleri bu metinleri düzeltme yoluna gitmemişler bilakis kaynaklarda geldiği hal üzere bırakmayı tercih etmişlerdir. Goldziher daha sonra bu hatalara delalet ettiğini iddia ettiği bazı rivayetler getirmiştir. Bu rivayetler şu şekildedir:

2.4.8.1. Nisâ 4/162’de Geçen “وَالْمُقِيمِينَ” Kelimesi

Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656), Ebân b. Osman b. Affân’a (ö. 105/723) Nisâ 4/162. âyet hakkında soru sormuştur. Âyetin ilgili bölümü şöyledir:

“لَكِنَّ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ”

“Onlar arasından ilimde derinleşmiş olanlarla müminler -ki bunlar sana indirilene ve senden önce indirilmiş olana iman ederler- namazı kılanlar...”³³²

Söz konusu âyette atfedilen “وَالْمُقِيمِينَ” kelimesi atfedildiği yere uygunluk göstermemektedir. Ebân, Zübeyr’e “Bu mushaf yazarların hatasıdır,” demiştir. Aynı

³³⁰ el-Kâdî, **fi Nazari’l-Müsteşrikîn**, 123.

³³¹ Abdülfettâh el-Kâdî’nin zikretmiş olduğu tüm örnekler için bkz: el-Kâdî, **fi Nazari’l-Müsteşrikîn**, 106-145.

³³² Nisâ, 4/162.

şekilde Urve b. Zübeyr'den (ö. 94/713) rivayet edildiğine göre Zübeyr, teyzesi Hz. Aişe'ye aynı yeri sormuş ve Hz. Aişe de ona "Ey kız kardeşimin oğlu bu yazanların hatasıdır, yazıda hata etmişlerdir," demiştir.³³³

İbn Cerîr et-Taberî "وَالْمُقِيمِينَ" kıraatinin mansup okunmasını gerekçelendirerek şöyle demiştir: "Bazı âlimler –Kûfe ve Basra dilcilerinden bazılarının sözüdür- "وَالْمُقِيمِينَ" وَاَلْمُقِيمِينَ" lafzı "الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ" âyetinin sıfatıdır. Kelam "الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ" ile "وَالْمُقِيمِينَ" arasına girip neticede söz uzayınca "وَالْمُقِيمِينَ" kelimesi medh amacıyla nasp edilmiştir. Arap, söz uzadığı zaman medh veya zem ile bir şeyin vasfında ve niteliğinde bunu uygulamaktadır. Böyle olunca zaman zaman kelamın başının ve ortasının i'rabını farklı getirmişlerdir. Kelamın sonuna geldikleri zamanda öncekinin i'rabına dönmüşlerdir. Bazen sondaki i'rabı ortadaki i'rab üzerine icra ettirirler. Bazen de bunu tek bir i'rab üzerinde yapabilirler. Bu husuta Bakara 2/177 âyetini istişhad olarak getirmişlerdir: "وَالْمُؤْمِنُونَ بَعْدَهُمْ إِذَا غَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ" "وَالْبَأْسِطِ" "Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler."³³⁴ Taberî sonra şöyle devam etmiştir: "وَالْمُقِيمِينَ" âyetinin bu şekilde mansup olarak yazılması bir yazım hatası olsaydı Kur'an kendisinden ahz edilen Hz. Peygamber'in sahabeti, bu kıraati müslümanlara öğretirken hata üzere öğretmezler bilakis dilleriyle sözlü olarak o hatayı düzeltirlerdi. Doğru olan okuyuşu ümmete talim etmek suretiyle telkin ederlerdi. Bütün müslümanlar'ın bu kıraati mushaf hattında yazıldığı şekliyle nakletmesinde bu kıraatin sıhhatinin doğru olması ve kâtibin hiçbir etkisinin olmaması en güzel delildir.³³⁵

Zemahşerî *el-Keşşâf* isimli eserinde "وَالْمُقِيمِينَ" âyetinin namazın faziletini beyan etmek için medh yapmak üzere nasp şeklinde okunmasını gerekçelendirerek şöyle izah etmiştir: Bu, Arapçada geniş bir kullanımdır. Sîbeveyhi (ö. 180/796) bunun örneklerini ve benzerlerini kitabında zikretmiştir. Mushaf hattında hata olduğunu iddia eden kimseye iltifat edilmez. Böyle söyleyen bir kimse Arapların kullanımlarını ve âyetin nasb halinde okunmasının sanat yapmak amacıyla yapıldığını

³³³ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l Kur'ân*, VI, 14; en-Neccâr, 46-47; el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 147; İslâmoğlu, 59.

³³⁴ Bakara, 2/177.

³³⁵ et-Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, IX, 395-396.

bilmemektedir. İlk Müslüman nesil İslâm'ı her türlü eksik vasıflandırmalara karşı savunma, Kur'an'a dil uzatanlara en güzel cevabı verme ve Allah'ın kitabında açıklaması yapılmadık bir husus bırakmama konusunda son derece gayretliydi. Biz Kur'an hakkında böyle noksanlığı tasdik etmeyen kimseleriz. Kur'an öyle bir kitaptır ki batıl ona ne önünden, ne ardından, hiç bir taraftan yol bulamaz.³³⁶ Hz. Osman'ın mushafı olan İmam Mushafın iki kapağı arasında sabit olduğu halde bu durum nasıl gizli kalabilir. Çünkü Allah'ın dini konusunda ihtiyatlı ve gözetici olan ve Kur'an'ın inceliklerine karşı özellikle de başvuru kaynağı olan Kur'an'dan ve kendisi üzerine bina edilen kaidelerden gafil davranmayan kimselerin elinde bu Mushaf dolaşıp duruyordu. Vallahi bu, içinde şüphe barındıran bir iftiradır.³³⁷

en-Neccâr'a göre, Goldziher'in Ebân b. Osman b. Affân, Hz. Aişe ve İbn Abbâs ve başkalarından nakletmiş olduğu rivayetler asla sahih değildir. en-Neccâr, Nahvî ve lügavî olarak bu kıraatin sıhhatinin sabit olduğunu söylemiştir.³³⁸

2.4.8.2. Nûr 24/27'de Geçen “حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا” İfadesi

Goldziher'in, kıraat farklılıklarının kâtip ve müstensih hatasından kaynaklandığını iddia ettiği âyetlerden birisi de Nûr 24/27'de geçen “حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا” ifadesidir. Bu iddiasını dellilendirme sadedinde şu rivayeti zikretmiştir: Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), İbn Abbâs'a (ö. 68/687-88) Nûr sûresi 27. âyette geçen “حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا” “*geldiğinizi fark ettirmeden*”³³⁹ ibaresi hakkında sormuştur. İbn Abbâs, “Bu, müstensih'lerin gafletindedir,” demiş ve bu âyeti “حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا” şeklinde okumuştur.³⁴⁰

Kurtubî, Bu görüşün İbn Abbâs'tan rivayeti sahih değildir, demiştir. İslâm'ın bütün Mushaflarında “حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا” şeklinde olduğu sabit olmuştur. Hz. Osman'ın zamanından beri de icma bu şekilde gerçekleşmiştir. Bu da muhalefet edilmesi caiz olmayan bir durumdur. Sahabenin üzerinde icma ettiği bir lafız hakkında hatanın ve yanılığın kâtip hakkında ve İbn Abbâs hakkında kullanılması doğru olmayan bir sözdür. Bu durumun Kur'an'da gerçekleşmeyeceği Hicr sûresinde şu şekilde dile

³³⁶ Fussilet 41/42.

³³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 590.

³³⁸ en-Neccâr, 47.

³³⁹ Nûr, 24/27.

³⁴⁰ en-Neccâr, 47; el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 148; İslâmoğlu, 59.

getirilmiştir: “إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ” “Kesin olarak bilirsiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz.”³⁴¹ “تَسْتَأْنِسُوا” lafzı Arap kelimasında gayet açıktır.³⁴²

Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît* isimli eserinde İbn Abbâs'tan rivayetle şöyle demiştir: “تَسْتَأْنِسُوا” lafzı “تَسْتَأْذِنُوا” manasındadır. Bir kimse İbn Abbâs'tan “تَسْتَأْنِسُوا” âyeti hakkında kâtip hatası ve yanlışlığı şeklinde bir sözü naklederse ve İbn Abbâs'ın âyeti “حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا” şeklinde okuduğunu rivayet ederse bu kimse İslâm'a dil uzatmakta, dini inkâr etmektedir. Doğru olan İbn Abbas'ın kendisine isnad edilen bu türlü saçmalamalardan berî olduğudur.³⁴³

el-Kâdî'ye göre, Goldziher'in iddialarına delil olarak getirdiği örnekler genellikle batıl, reddedilmiş ve mesnedi olmayan rivayetlerden seçilmektedir. Şu ana kadar hiçbir müslüman âlim bu rivayetlere meyletmemiş ve bu rivayetleri dikkate almamıştır. Bu rivayetlerin Mushafın mütevâtirliği önünde hiçbir ağırlığı ve itibarı yoktur. Bu rivayetler, Müslümanlar'ın icma ve kabul ile karşıladığı rivayetler karşısında direnme noktasında son derece zayıftır. Günümüze kadar nesilden nesile tevâtür yoluyla sabit olan kıraat rivayetlerine karşı adalet ve insaf sahibi hiç kimsenin bu batıl rivayetler ve değersiz haberlere karşı çıkması münkün değildir. Mütevâtir olduğu kesin olan bir rivayetin muarızı değersiz kabul edilmiş ve reddedilmiş demektir. Ona göre bazı âlimler incelemeyen ve dikkat etmeden iyi niyetle bu rivayetleri kitaplarında zikretmişlerdir. İslâm düşmanları Kur'an'a ve İslâm'a dil uzatmak ve Rab'lerinin kitabına olan güveni zayıf göstermek için bu rivayetleri vesile edinmişlerdir. Hz. Osman Mushafının tamamı “وَالْمُقِيمِينَ” ve “حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا” âyetleri üzerine ittifak etmişlerdir. Sahabe'ye arz edildikten sonra sahabenin kitapta bir yanlışlık bulması ve o yanlışlığı düzeltmeksizin aynı şekilde bırakmaları hiç düşünülebilir mi? Kur'an onların yanında kutsal kabul edilen şeylerin en kutsalıdır.³⁴⁴

³⁴¹ Hicr, 15/9.

³⁴² el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l Kur'ân*, XII, 214.

³⁴³ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, VIII, 30-31.

³⁴⁴ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 148-149.

2.4.9. Goldziher'e Göre Hz. Osman'ın İstinsah Ettirdiği Mushaflarda Bir Lafzın Eş Anamlı Başka Lafızlarla Değiştirildiği İddiası ve el-Kâdî'nin Cevapları

Goldziher'in kıraatler hakkında başka bir iddiası da Hz. Osman Mushafi'nı yazan komisyonun, halifenin emri ile sabit olan metinden farklı olarak bir takım kıraatleri metne ilave ederek yazdığı şeklindedir.³⁴⁵

el-Kâdî, Goldziher burada Hz. Osman Mushafi'nın oluşturduğu komisyonda görev alan kişiyi kastetmiştir ki o da Zeyd b. Sâbit'tir demektir. Zeyd b. Sâbit de Allah'ın Yûnus 10/22. âyetinde “هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ” *“Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur”*³⁴⁶ geçen “يُسَيِّرُكُمْ” lafzını “النَّشْرُ” kelimesinden yâ (ي) harfini fetha, nûnu (ن) sakın ve şîn (ش) harfini de dammeli olarak “يُنَشِّرُكُمْ” şeklinde okumuştur.³⁴⁷ “النَّشْرُ” dağıtmak ve ayırmak anlamındadır.³⁴⁸ Bu durumda âyetin manası “sizi karada ve denizde ayırıyor, dağıtıyor” anlamındadır. el-Kâdî'ye göre bu kıraati “فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ” *“yeryüzüne dağılın”*³⁴⁹ ve “ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ” *“sonra bir de baktınız ki, yeryüzüne dağılmış beşer topluluğusunuz”*³⁵⁰ âyetleri de desteklemektedir. Cum'a sûresi ve Rûm sûresindeki okuyuşlar kıraat literatüründe şüphe edilmeye yer olmayacak şekilde mütevâtirdir. Kur'an'ın ilk hali “يُسَيِّرُكُمْ” okuyuşuna ihtimal vermektedir. Çünkü Kur'an ilk yazıldığı anda nokta ve harekeler mevcut değildi. Goldziher kendi sözüne muhalif durumuna düşmektedir. Bu ise yaman bir çelişkiyi içinde barındırmanın ötesinde yalan ve iftiraya kadar uzanmaktadır. Çünkü kıraatin yazılış şekli asıl itibariyle daha önce de ifade ettiğimiz gibi farklı yazılış ve okunuşları da ihtimal dâhilinde bulunduruyordu. Yani nasıl ki *sizi yürütüyor* “يُسَيِّرُكُمْ” okunuş ve anlamına ihtimal veriyor ise *sizi yeryüzüne dağıtıp yayıyor* “يُنَشِّرُكُمْ” kıraat ve anlamına da eşit bir şekilde ihtimal vermektedir. Bu

³⁴⁵ en-Neccâr, 49; el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 157; İslâmoğlu, 61.

³⁴⁶ Yûnus, 10/22.

³⁴⁷ İbn Âmir ve Ebû Ca'fer sülâsi en-neşr “النَّشْرُ” kökünden “يُنَشِّرُكُمْ” şeklinde okurken kıraat imamları rubâi et-teysîr “التيسير” kökünden “يُسَيِّرُكُمْ” kıraatiyle okumuştur. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-Teyşîr*, 398.

³⁴⁸ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l Kur'ân*, VIII, 324.

³⁴⁹ Cuma, 62/10.

³⁵⁰ Rûm, 30/20.

okuyuşların herhangi bir tanesinde de âyete muhalif olarak rivayet edilen bir zıtlık bulunmamaktadır.³⁵¹

Goldziher'in başka bir iddiası da kıraatte dayanak, nassın taşıdığı mana olup belli bir kıraati ifade eden lafız değildir. Ona göre metin her ne kadar harfiyyen uymasa da anlama uygun herhangi bir lafızla okunması caizdir. Abdullah b. Mes'ûd'un Fâtiha sûresinde “أرشدنا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ”³⁵² âyetinin yerine “أرشدنا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ”³⁵³ kıraati buna delalet etmektedir.³⁵⁴

Abdülfettâh el-Kâdî bu iddiaya da “Abdullah b. Mes'ûd'un Fâtiha sûresindeki “أرشدنا”³⁵⁵ âyetinin yerine “أرشدنا” okuyuşu hakkında “Bu bir kıraat değil tefsirdir. “أرشدنا” kelimesini “*Bizi irşâd et*” olarak tefsir ettiğini söylemiştir,” ifadesiyle cevap vermiştir.³⁵⁶

Goldziher, bizzat Abdullah b. Mes'ûd'a delaleti esas olan şu şözü delil olarak almakta ve iddialarını ispat sadedinde kullanmaktadır: “*Ben kurrâ'nın kıraatini duydum ve Onların birbirlerine yakın olduklarını gördüm. Madem öyle bildiğiniz gibi okuyun. Bu, ancak sizden birinizin “gel” manasında “هلم” ya da “تعال” demesi gibidir.*”³⁵⁷

İbn Mes'ûd'un bu sözü Abdülfettâh el-Kâdî'ye göre Goldziher'in lehine değil aleyhine bir delil olmaktadır. Çünkü İbn Mes'ûd'un sözü; ayn'ın (ع) dammesi lam'ın (ل) şeddesi ile “*size öğretildiği gibi*” anlamında “عَلَّمَ” şeklinde meçhul formunda okunmalıdır. Goldziher'in okuyup anladığı gibi ayn'ın (ع) fethası ve lam'ın (ل) tahfifi ile “*bildiğiniz gibi*” anlamında “عَلَّمَ” şeklinde malum fiil formunda değildir. İbn Mes'ûd'un “*Ben kurrâ'nın kıraatini duydum ve Onların birbirlerine yakın olduklarını gördüm. . Madem öyle bildiğiniz gibi okuyun. Bu, ancak sizden birinizin “gel” manasında “هلم” ya da “تعال” şeklindeki ifadesine gelince; el-Kâdî'ye göre bu söz Abdullah b. Mes'ûd tarafından söylenmiş doğru bir sözdür. Çünkü kıraatlerin*

³⁵¹ el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 157-158.

³⁵² Fâtiha, 1/6.

³⁵³ Abdullah “أرشدنا” şeklinde okumuştur. Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 15.

³⁵⁴ en-Neccâr, 49-50; el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 158.

³⁵⁵ Fâtiha, 1/6.

³⁵⁶ el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 159.

³⁵⁷ en-Neccâr, 50; el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 158.

birçoğu birbirine anlam bakımından yakındır. Tıpkı “فَتَّبِينَا”³⁵⁸ ve “فَتَّبَتُوا” şeklindeki iki kıraat bu şekildedir. Her ne kadar lafız bakımından farklı olsa da bilakis kıraatlerin çoğu anlam bakımından aynıdır. Aynı durum “وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ” “mü’minleri müjdelere”³⁵⁹, “وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ” “mü’minleri müjdelere”³⁶⁰, “تَعْفُونَ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ” “sizin hatalarınızı bağışlayalım”³⁶¹, “يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَفْصَلُ بَيْنَكُمْ” “Kıyamet gününde Allah aranızda hükmünü verecek”³⁶², “تُظَاهِرُونَ” “zihar yapanlar”³⁶³, “يُظَاهِرُونَ” “zihar yapanlar”³⁶⁴ âyetlerin kıraatlerinde de meydana gelmiştir.³⁶⁵

Netice itibariyle Abdülfettâh el-Kâdî, Goldziher’in bütün bu iddialarının asılsız olduğunu söylemiş ve gerekçelerini özetle ve daha açık bir şekilde şöylece dile getirmiştir:

1. Âlimler, Kur’an’a dayandırılan temel nokta olarak lafız ve mananın beraberliği konusunda ittifak etmişlerdir. Mana, kendisi ile amel etmek için; lafız, okuyuşuyla ibadet etmek içindir.
2. Eğer herhangi bir kişiye anlamı ifade eden bir lafız seçmek caiz olsaydı Kur’an’ın i’câz noktalarından önemli bir yönü ortadan kaybolurdu. Bu durumda meydan okuyacak bir alan da kalmayacaktı.
3. Eğer Goldziher’in söyledikleri doğru olsaydı Kur’an ile hadis-i kudsi arasında bir fark kalmayacaktı. Hâlbuki âlimlerin icmâsı ile bu ikisi arasında ciddi farklılıklar vardır. Bu farklılıkların en önemlisi; Kur’an, Allah tarafından ilahî bir vahiy ile indirilmiş lafız ve mana olarak hepsi Allah’a ait bir kelimedir. Kudsi hadis böyle değildir. Kudsi hadiste mana Allah’tan, lafız ise Hz. Peygamber’in seçimine bırakılmıştır.
4. Eğer Goldziher’in dediği doğru olsaydı; Hz. Osman’ın yapmış olduğu; Hz. Osman Mushaflarının yazdırılmasının ve diğer Mushafların yakılmasının geçerli bir nedeni kalmayacaktı³⁶⁶

³⁵⁸ Hucurât, 49/6.

³⁵⁹ İsrâ, 17/9.

³⁶⁰ Kehf, 18/2.

³⁶¹ Bakara, 2/58.

³⁶² Mümtehine, 60/3.

³⁶³ Ahzâb, 33/4.

³⁶⁴ Mücadele, 58/2.

³⁶⁵ el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müsteşrikîn*, 160.

³⁶⁶ el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müsteşrikîn*, 158-159.

2.4.10. Goldziher'e Göre Farklı Kıraatlerin Varlığının Hz. Peygamber'den Kaynaklandığı İddiası ve el-Kâdî'nin Cevapları

Goldziher, kıraat özgürlüğü Hz. Peygamber'in bizzat kendisinden nakledilmiştir ki meşhur naslara muhalif birçok kıraat vardır. Bu kıraatlerin Peygamber'in kıraatleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu sözler; Allah'ın sözünü Peygamber'in bildirmediği bir şekilde okumanın bir sorun olmayacağını ifade etmektedir. Goldziher daha sonra bu iddiasına dayanak olarak iki örnek zikretmiştir:

Bu örneklerden birincisi, Tevbe 9/128. âyetindeki “أَنْفُسِكُمْ مِنْ رَسُولٍ جَاءَكُمْ لَقَدْ” “*Andolsun ki içinizden bir peygamber gelmiştir,*” “أَنْفُسِكُمْ” kelimesindedir. Goldziher hâlihazırda okunan kıraatler içerisinde kelimedeki geçen fâ (ف) harfinin dammeli okunduğu bilgisini aktardıktan sonra bir de fâ (ف) harfinin fethasıyla okunan (أَنْفُسِكُمْ) kıraatinden bahsetmekte ve bu kıraati Hz. Peygamber'e, Hz. Fatimâ'ya ve Hz. Âişe'ye dayandırmaktadır.³⁶⁷

el-Kâdî bu ifadeye şöyle cevap vermiştir: Fâ (ف) harfinin fethası ile okunan “أَنْفُسِكُمْ” kıraati her ne kadar anlamı sahih olsa da tevatür ya da meşhur, âhad yollarından birisi ile sabit olmamıştır.³⁶⁸ Bu cevap, kıraatlerle ilgili verdiği örneklerde Goldziher'in seçici davranmadığını, iddiasına delil oluşturan ya da güçlendiren her bir okuyuşu değerlendirmeye aldığını, söyler niteliktedir. Hâlbuki kıraat geleneğinde birçok rivayet tevâtür şartlarını taşımaması nedeniyle sübût bulamamış her ne kadar kaynaklarda adına kıraat denilse de tefsir müktesebatı içerisinde değerlendirilmiştir.

Goldziher'in verdiği örneklerden ikincisi ise Hz. Osman'ın sütkardeşi olan Abdullah b. Ebî Serh'in (ö. 36/656-57) rivayetidir. Abdullah b. Ebî Serh, Hz. Peygamber'in vahiy kâtiplerindedir. Abdullah b. Ebî Serh, “Hz. Peygamber dilediği gibi değiştiriyordu” demiştir. Örneğin bana “عزیز” yaz diyordu. Ben de “عليم” şeklinde yazayım mı dediğimde, Hz. Peygamber; “Evet hepsi doğrudur,” diyordu.³⁶⁹

³⁶⁷ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 161-162.

³⁶⁸ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 163.

³⁶⁹ en-Neccâr, 50-51; el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 161-162.

el-Kâdî, Abdullah b. Ebî Serh'in rivayetini reddetmek, kabul etmemek ve bir mürtedin rivayeti olması ve önemsenmeyecek olması yeterlidir, demiştir. el-Kâdî'ye göre hiçbir ölçü ve değerlendirme onun rivayetine uymamaktadır.³⁷⁰

el-Kâdî cevabına şöyle devam etmektedir: Hz. Peygamber, Kur'an'ın kıraati konusunda hiçbir zaman özgür olmamıştır. Allah'tan Cebrail aracılığıyla aldığı bir kıraatte kendi nefsinden seçtiği bir kıraate yönelmemiştir. Çünkü onun görevi, kendisine vahyedildiği gibi tebliğ etmektir. O, eksiltip fazlalaştırarak ya da zerre kadar dahi değiştirecek değildir. Allah bu gerçeği Yûnus sûresinde Hz. Peygamber'in dilinden şöyle tescil etmektedir: “قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تَلْفَافٍ نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ”³⁷¹ “Onlara şöyle de Ey Peygamber: “Onu kendiliğinden değiştirmeye hak ve yetkim yoktur, ben ancak bana vahyedilene uyuyorum.”³⁷¹ Kıraatlerin tümü Hz. Peygamber'e nispet edilmiş ve ondan alınmıştır. Belli bir kıraatin sadece Hz. Peygamber'e, Hz Âişe'ye ya da başkasına isnadı sahih olamaz.³⁷²

2.4.11. Goldziher'in “Kur'an Yedi Harf Üzere İndirildi” Hadisi Hakkındaki İddiaları ve el-Kâdî'nin Cevapları

Goldziher'e göre, İslâm âlimleri “Kur'an yedi harf üzere nazil oldu” hadisinin sıhhatiyle ilgili net bir kanaat belirtmemişlerdir. Dolayısıyla bu hadisin kıraatlerin ihtilafıyla ilgili delil olarak kullanılması doğru değildir. Çünkü ona göre bu hadisin kıraatlerin ihtilafıyla alakası yoktur.³⁷³

el-Kâdî bu iddiaya şöyle cevap vermektedir: Bir kimse, “Kur'an yedi harf üzere nazil oldu hadisinin kıraat ihtilaflarında delil olarak gösterilecek bir yanı yoktur.” ifadesini duyarsa kesinlikle dehşete kapılmasın ve asla kalbine bir şüphe düşmesin. Zira Kur'an'ın farklı kıraatler üzere indirilmesini açıklamak bakımından bu hadis asıl sayılır. Bu, aynı zamanda İslâm âlimlerinin de icmâsıdır. Onlar arasında bu konuda hiçbir ihtilaf vuku bulmamıştır. Dolayısıyla kıraat farklılıklarında bu hadisin

³⁷⁰ el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 163.

³⁷¹ Yûnus, 10/15.

³⁷² el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 162-163.

³⁷³ en-Neccâr, 53; el-Kâdî, *fi Nazari'l-Müsteşrikîn*, 165.

alakasının olmaması imkânsızdır.³⁷⁴ Ayrıca el-Kâdî'ye göre Goldziher'in "kıraatlerin ihtilafında bu hadisin asıl olmasında kesinlikle hiçbir alakası yoktur" sözü, kitabında zikrettiği "Gerçekten bu hadis, gelişen kıraat ilmine gereken önemin verilmesi anlamında başlangıç noktası ve mihenk taşı olmuştur" sözüyle de çelişmektedir. Nitekim sözlerinden birisi bu hadisin kıraat ilmine gereken önemin verilmesi, başlangıç noktası ve mihenk taşı olması gerektiği, Kur'an metninin kıraatlerinde farklılıklar Hz. Peygamber'e arz edilince esas kuralı Hz. Peygamber'in "*Kur'an yedi harf üzere indirildi*" hadisiyle ortaya koyduğunu ifade ederken diğeri bu hadisin kıraatlerle alakasının olmadığından bahsetmektedir. Bu durumda iki ayrı yerde bahsettiği sözleri birbiyle çelişki arz etmiş olmaktadır ki bu da bu görüşünün herhangi bir tutarlılığının olmadığını göstermeye yetmektedir.³⁷⁵

Goldziher; "Kendisine itimad edilen sahih hadis kitaplarında nakledilen bu hadiste rivayet edilen yedi sayısından anlaşılması gereken, en azından bilinebildiği kadarıyla kıraatleri sayı bakımından sınırlamakla ilgili bir varsayım olmadığıdır. Zira Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) gibi sikâ bir kişiye göre bu hadis referans alınmaması gereken şâz bir haberden ibaret olduğunu söylemiştir", diye iddia etmektedir.³⁷⁶ el-Kâdî'ye göre Goldziher'in bu sözü iki iddiayı barındırmaktadır.

Birinci İddia: Hadiste sayı ile kastedilen, hakikî anlamı değildir. Buradaki sayı, sadece çokluk anlamını ifade etmektedir. Buna göre, "Kur'an, yedi harf üzere indirildi," hadisi pek çok vecih ve farklı kıraatler üzere indirilmiştir, anlamına gelmektedir. Bu anlam, bazı âlimler tarafından daha önce de dile getirilmiştir. Dolayısıyla yeni bir iddia değildir. *en-Neşr* isimli eserde İbnü'l-Cezerî şöyle demektedir: "Yedi ile kastedilenin eksiksiz fazlasız hakikî anlamıyla sayı olmadığı söylenmiştir. Burada yedi ile kastedilen, genişlik, kolaylık ve Arap lehçelerinden herhangi biriyle kıraat edilmesinde sakınca olmamasıdır. Allah Teâlâ bu konuda Müslümanlar'a müsaade etmiştir. Araplar, yedi, yetmiş ve yedi yüz sayılarını eksiksiz fazlasız hakikî olarak sayı anlamını kastetmeksizin kullanmaktadırlar. Bu kullanımla hasr anlamı olmaksızın çokluk ve mübalağa anlamını kastederler. Şayet hadis reddetmeseydi bu anlam kabul edilebilir görünmektedir. Nitekim hadiste şöyle

³⁷⁴ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 165.

³⁷⁵ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 166-167.

³⁷⁶ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 167.

varid olmuştur: “Cebrâil Kur’an’ı bir harf ile indirince Mikâil Cebrâil’e Allah’tan ümmetine kolaylık sağlamasını isteyerek ‘artır’ dedi. Daha sonra Cebrâil iki harf üzere indirdi. Mikâil Allah’tan kolaylık isteyerek tekrar artırmamasını istedi. Daha sonra Cebrail üç harf ile indirdi. Yedi harf üzere indirinceye kadar bu şekilde devam etmiştir.”³⁷⁷

Abdülfettâh el-Kâdî, bu iddiası çerçevesinde Goldziher’in belirttiği kanaatinin aslında ilk defa ortaya konmuş bir şey olmadığını dile getirmektedir. Selef âlimlerince geçmişte bu ve buna benzer birçok görüşün dile getirildiğini ancak bu tür görüşlerin sahih hadisler ve kuvvetli haberler tarafından reddedildiğini de aktarmaktadır.³⁷⁸

İkinci İddia: Goldziher, “Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, rivayetinin dayanaksız ve şâz olduğunu ifade etmiştir.” Bu, batıl bir iddia ve açık bir iftiradır. Zira Ebû Ubeyd, bu hadisin sadece sıhhatini ve şöhretini ifade etmekle kalmamış mütevâtir olduğunu açıkça belirtmiştir.³⁷⁹

2.4.12. Goldziher’in Dil-Kıraat İlişkisinde Dilcilerin Konumu ile İlgili İddiaları ve el-Kâdî’nin Cevapları

Goldziher’in kıraatler konusundaki iddialarından birisi de dil kıraat ilişkisinde dilcilerin konumuna yönelik olanlardır. Goldziher’e göre âlimler, Kur’an metninin Arapça ilimlere karıştırılmasından rahatsızlık hissetmektedirler. Buna rağmen nahiv âlimleri Kur’an’ın lügavî sorunlarına çözüm üretmek için büyük çaba sarf etmişlerdir. Bunu da nakledilen metinde hiçbir değişikliğe gitmeden ele almışlardır. Şu kadar var ki kurrânın kendine has metodunda uyguladıkları gibi onlar, genel olarak Kur’an metnini incelemede kendi görüşlerine göre müsamahakâr davranmamışlardır. Bu konuda Hucurât 49/9. âyeti örnektir: “وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ إِقْتَتَلُوا” “Eğer müminlerden iki grup birbiriyle savaşırlarsa,” âyette geçen “اِقْتَتَلُوا” fiilindeki cemi müzekker zamiri olan vav (و), “طَائِفَتَانِ” kelimesindeki tesniye

³⁷⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 25-26.

³⁷⁸ el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müsteşrikîn*, 167.

³⁷⁹ el-Kâdî, *fî Nazari’l-Müsteşrikîn*, 166-168.

müennes zamir üzerine dönmektedir. Kurrâdan bir kısmı çoğulun çoğula tesniyenin de tesniyeye atfı kuralı gereğince âyetin lafzının nahiv kurallarına uygun olmasını istemiştir. Bundan dolayı İbn Ebî Able'nin (ö. 152/769) de içinde bulunduğu bir kısım kurrâ fiili “اقتلتنا” şeklinde tesniye müennes okurken, Ubeyd b. Umeyr (ö. 73-74/691-693) “اقتتلا” şeklinde tesniye müzekker kıraatiyle yetinmiştir.

Goldziher, bu âyetin açıkça ince nahiv kurallarına muhalefet ettiğini ifade etmektedir. Çünkü “اقتتلوا” âyetinde vâv (و), cemi müzekker gaib, müsenna olan “طَائِفَتَانِ” âyetine dönmektedir. Oysa kıraat nahiv kurallarına uyacaksa fiilin, tesniye zamirine isnad edilerek “اقتلتنا” şeklinde okunması gerekirdi. Tesniye zamiri müsennaya dönmesi için ki o da “طَائِفَتَانِ” kelimesidir. Ya da “اقتتلا” şeklinde okunması gerekirdi. Zaruretten dolayı Kur'an sigaları ve nahiv kuralları arasında uygunluğun gerçekleşeceği bir kıraat icat ettiler. İbn Ebî Able “طَائِفَتَانِ” lafzındaki kıraati gözeterek “اقتلتنا” kıraatini icat etti. Zeyd b. Ali ve Ubeyd b. Umeyr, “طَائِفَتَانِ” manasını bu kıraatte gözeterek “اقتتلا” kıraatini icat etmişlerdir. Çünkü “طَائِفَةٌ” lafzından maksat bir gruptur. Sanki “وَإِنْ فَرِيقَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اِقْتَتَلَا” şeklinde okunmuştur.³⁸⁰

el-Kâdî, kıraatin nahiv kurallarına değil de nahiv kurallarının kıraate tabi olması gerektiğini defalarca vurguladığını söylemiştir. Çünkü Kur'an, kıraatlerin ve rivayetlerin tamamıyla Arab'ın en fasih diliyle ve en yaygın kullanımıyla inmiştir. Nahiv kuralları nesir ve nazım olarak Arap kelimelerinden, Kur'an'dan ve Hz. Peygamber'in sünnetinden alınmıştır. Bu kaidelerin kaynağı Kur'an ve sünnettir. Bundan dolayı bu kaynaklar asıl, Arap kelamı ise fer'dir. Bu durumda fer', asıl üzerine arz olunmaz.

el-Kâdî, âyet üslupların ve terkiplerin en güzeliyle nâzil olmuştur. Âyette geçen “طَائِفَتَانِ” lafzı “طَائِفَةٌ” kelimesinin tesniyesidir. Bir taifenin birçok ferdini içine aldığı açıktır. O zaman “طَائِفَتَانِ” lafzı topluluk ve insanlar manasındadır. Yine âyette geçen “اقتتلوا” lafzı “طَائِفَتَانِ” kelimesindeki manaya itibar ederek vâv (و) çoğul olarak gelmiştir. Bununla beraber Kur'an “طَائِفَتَانِ” manasını gözeterek “اقتتلوا” âyetini çoğul vâv (و) ile getirmiştir. Burada lafız gözetilmiş bundan dolayı âyetin devamında

³⁸⁰ en-Neccâr, 65-66; el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 168-170.

tesniye elifi (l) “فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا” “o grubun arasını düzeltin” şeklinde getirilmiştir.³⁸¹ el-Kâdî, birincide mananın gözetilip de ikincisinde lafzın gözetilmesinin şu şekilde açıklamıştır: “Çünkü iki topluluk savaş esnasında bir grup diğer gruba karışmaktadır. Savaş ortamında birini diğerinden ayırmak zorlaşır. Ancak barış ortamında her grup ayrı ayrı durur. Bunun için savaş halinde çoğul zamiri kullanılmış, barış anında ise tesniye zamiri kullanılmıştır.” Görüldüğü üzere Kur’an; en güzel üslûbu, terkîbi ve manayı yerli yerinde kullanmıştır.

³⁸¹ el-Kâdî, *fî Nazari'l-Müsteşrikîn*, 170-171.

SONUÇ

Bu çalışmada Abdülfettâh el-Kâdî'nin *el-Kırâât fi Nazari'l-Müsteşrikîn ve'l-Mülhidîn* isimli eserinde Goldziher'in kıraatler hakkında ortaya attığı iddiaları ve el-Kâdî'nin bu iddialara verdiği cevaplar incelenmiştir.

el-Kâdî'nin bu kitabında üslup bakımından açık ve sade bir dil kullanması ve konuyu bir bütünlük içinde zikretmesi ifade gücünü ön plana çıkarmıştır. Yazarın kitabındaki en belirgin özelliği ise ele almış olduğu konuları herhangi bir açıklamaya ihtiyaç bırakmadan iddialara tek tek cevap vererek ortaya koymasındır.

el-Kâdî kitabında uzmanlık alanına giren bütün konuları ihtiva edecek şekilde uzun uzadıya yazma cihetine gitmemiştir. Bilakis kitabın mukaddimesinde de belirttiği üzere kitap, iddialar etrafında dönmüş ve zikredilen iddialar dışına çıkmamıştır. Bunun yanında iddianın çürütülmesi noktasında konuyla alakalı çokça örnek zikrederek konunun daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir.

el-Kâdî, Goldziher'in kitabını Arapçaya tercüme eden en-Neccâr'ın kitabından faydalanırken ibareleri birebir almamış, aksine kendi cümleleriyle "Goldziher'in söylediklerinin özeti şu şekildedir" diyerek izahta bulunmuştur. el-Kâdî'nin kitabında faydalandığı kaynaklar, konusuna göre değişkenlik göstermektedir. Hadis, tefsir ve kıraat konularında farklı âlimlerin bazı yerlerde isimlerine bazı yerlerde de eserlerine atıfta bulunmuştur.

Klasik tefsirlerden fazlasıyla faydalanan el-Kâdî, herhangi bir müfessire atıfta bulunurken ya ismini zikretmiş ya da kitabını zikretmiştir. Zaman zaman da ismiyle beraber kitabını zikretmiştir. Bu durum bizim, kaynaklara ulaşmamızda zorluk teşkil etmiştir. Kaynakların yerlerini tespit etmek suretiyle dipnotta tek tek zikrettik. Bununla birlikte el-Kâdî, kıraat farklılığı ile ilgili âyetleri zikrederken hangi kıraat

imamının nasıl okuduğunu zikretmeden açıklamalarını yapmaktadır. Biz de bu zorluğu gidermek adına söz konusu edilen kıraat imamlarını tespit ederek hangi kıraat imamının nasıl okuduğunu tek tek açıklamaya çalıştık ve bunları dipnotlarda belirttik.

Goldziher'in kıraat farklılıklarında kendine dayanak olarak aldığı rivayetler genellikle şâz kıraatlerdir. Şâz kıraatler yanında okuyanı dahi bulunmayan tek bir kişiye atfedilen okuyuşlardan da bahsetmiştir. Kendisine kaynak olarak aldığı tefsirlerde zikredilen rivayetler çoğu zaman kıraat değil, aksine tefsir kabilinden açıklamalar olduğunu söyleyebiliriz. Fakat Goldziher bu açıklamaları kıraat olarak değerlendirmiş ve iddialarına temel oluşturmaya çalışmıştır. Tüm bunların yanında mütevâtir kıraatleri eleştirmiştir. Goldziher, Kur'an'ın ilahî bir kitap ve onun metni üzerinde tek okuma olmadığını iddia etmiştir. el-Kâdî ise tüm bunları tek tek irdelemiş, iddia edilen kıraatin çerçevesini kaynaklarla belirtmiş ve o kıraat hakkında bir sonuca ulaşmaya çalışmıştır.

Kıraatlerin içtihat ve ihtiyar ile olmadığını söyleyen el-Kâdî'ye göre kıraat farklılıklarının umdesi hat/yazı ve şekil itibariyle meydana gelmemiştir. Bilakis kıraatlerin ana kaynağı Hz. Peygamber, rivayet ve nakildir. Goldziher'in kıraatlerle alakalı ortaya atmış olduğu iddialar Abdülfettâh el-Kâdî'ye göre tamamen iftira ve yalandan ibarettir. Bu iftiraları el-Kâdî, kaynaklarıyla ve örnekleriyle ortaya koymaya çalışmıştır.

Hâsıl-ı kelâm, Abdülfettâh el-Kâdî'nin *el-Kırâât fî Nazari'l-Müsteşrikîn ve'l-Mülhidîn* isimli eseri, hem müellifi hem de iddialara cevap verdiği Goldziher açısından büyük bir öneme sahiptir. Çünkü Goldziher'in kıraatler hakkındaki iddialarına baştan sona cevap veren ve bu alanda bir boşluğu dolduran orijinal bir eserdir. Abdülfettâh el-Kâdî'nin bu eseriyle birlikte diğer eserlerinin kıraat alanında çalışma yapacak olanların istifade etmesi açısından Türkçeye tercüme edilmesi, el-Kâdî hakkında daha kapsamlı başka çalışmaların da yapılması ve hakettiği değeri bulması açısından önem arz etmektedir.

Gayret bizden başarı Allah'tandır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Murşid v.dğr. 50 Cilt. (Beyrut: Mu'essesetü'r-Risâle, 1421).
- Altıkulaç T (2009) *Alemüddin Sehâvî* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul).
- Altıkulaç T (1994) *Ebû Şâme el-Makdisî* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul).
- Altıkulaç T (1999) *İbnü'l-Cezerî* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul).
- Altıkulaç T (2002) *Muhammed b. Ahmed Kurtubî* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Ankara).
- Atıyye, Ebû Muhammed Abdu'l-Hak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Temâm. *el-Muharrarü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdü's-Selâm Abdu's-Şâfi Muhammed. (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye), 1422.
- Aydınlı A (2020) *Muallak* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Ankara).
- Çelik A (2008) *Rûhü'l-Meânî* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul).
- Çetin A (2013) *Kur'an-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Yedi Kıraatler* (Ensar Neşriyat, İstanbul).
- Çetin A, Topuzoğlu T R (1995) *Fâsıla* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul).
- Çetiner B (1999) *İbn Atıyye ed-Dımaşkî* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul).
- Dağdeviren A (2016) Kıraatlerin Kur'âniyeti ve Sayısına Yönelik Bir Değerlendirme, EKEV Akademi Dergisi, 68: 35-52.
- Demirci M (2015) *Kur'an Tarihi* (İFAV Yayınları, İstanbul).
- Demirci M (2015) *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul).
- Draz A (2016) *Kur'an'a Giriş* Salih Akdemir (çev.) (Otto Yayınları, Ankara).
- Durmuş Z (2003) Yanlış Anlamdırma ve Değerlendirmelere Konu Olan Bakara 54. Âyetindeki Uktulû Enfusekum İfadesinin Çözümlemesi, EKEV Akademi Dergisi, 7(17): 29-48.

- Ebü'l-Ayneyn, Vefâ binti Muhammed Mansûr. *eş-Şeyh el-Allâme Abdu'l-Fettâh b. Abdu'l-Ğanî el-Kâdî ve Cehduhû fi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye: Dirâsetun Târîhiyyetun Tahlîliyye*. (Medine: İslâm Üniversitesi), Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- ed-Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *et-Teyisîr fi'l-Kırâati's-Seb'a*. thk. Otto Pretzl. 3. Baskı. (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî), 1404/1984.
- el-Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd. *Rûhü'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*. thk. Ali Abdu'l-Bêrî Atıyye, 16 Cilt. (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye), 1415.
- el-Ammâr, Hassa binti Suûd b. Abdi'l-Azîz. *eş-Şeyh Abdu'l-Fettâh el-Kâdî Menhecühû ve Cühûdühû ve Ârâuhu fi'l-Kırâati ve Ulûmi'l-Kur'ân*. (Riyad: Câmiatu İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye), Yüksek Lisans Tezi, 1432/1433.
- el-Bennâ, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî. *İthâfu Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kırâati'l-Erbaate Aşer*. thk. Enes Mihre. 3. Baskı. (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye), 1427/2006.
- el-Bermâvî, Süleyman. *İmtinâü'l-Fudalâ Biterâcimi'l-Kurrâ. -Hicri Sekizinci Asırdan Sonra-*. (Medine: Dârü'n-Nedveti'l-Âlemiyyeti), ts.
- el-Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı. 5 Cilt. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi), 1418.
- el-Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî. *Sahîhü'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. 5. Baskı (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr; Dârü'l-Yemâme), 1414/1993.
- el-Cârullah, Abdullah Muhammed Süleyman. *Kurrâü'l-Asri Sîretün Atiretün ve Târîhü'n-Mecîd*. (Riyad: Yayın evi yok), 1435.
- el-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*. thk. Ali Muhammed Dabbâ. 2 Cilt. (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiyye), ts.
- el-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Tahbîrü't-Teyisîr fi'l-Kırâati'l-Aşr*. thk. Muhammed Müflih el-Kudât, (Ürdün: Dârü'l-Furkân), 1421/2000.
- el-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Müncidü'l-Mukriîn ve Murşidü't-Tâlibîn*. (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye), 1999/1420.
- el-Ebyârî, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Hilâlî. *Minhatü Müli'l-Birri fîmâ Zâdehû Kitâbü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr ale's-Şâtibiyyeti ve'd-Dürre*. (Kahire: Mektebetü's-Sünne), 1423/2002.
- el-Endelûsî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân Ebû Hayyân. *el-Bahrü'l-Muhîd*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 10 cilt. (Beyrut: Dârü'l-Fikr), 1431.
- el-Ferâhîdî, Halil b. Ahmed. *Kitabü'l-Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. (Dârü'n ve Mektebetü'l-Hilâl), 1431.

- el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbü'd-Dîn Ahmed b. Yusuf b. Abdi'd-Dâim el-Ma'rûf bi's-Semîni. *ed-Dürrü'l-Masûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. 11 Cilt. (Dimaşk: Dârü'l-Kalem), ts.
- el-Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed. *el-Hücce fî'l-Kırâati's-Seb'a*. thk. Abdülâl Sâlim Mekrem. 4. Baskı. (Beyrut: Dârü's-Şurûk), 1401.
- el-Hâşimî, Ahmed b. İbrâhim b. Mustafa. *Cevâhirü'l-Belâğa fî'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedi'*. (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye), 1431.
- el-Hatîb, Abdullatîf. *Mu'cemü'l-Kırâât*. 11 Cilt. (Dimaşk: Dâru Sadeddin li't-Tabâati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'), ts.
- el-Hâzin, Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim. *Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*, 4 Cilt. (Beyrut: Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye), 1415.
- el-İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed er-Râğîb. *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan ed-Dâvudî. (Dimaşk: Dârü'l-Kalem), 1412.
- el-Kâdî, Abdülfettâh. *el-E'mâlû'l-Kâmile, el-Budûru'z-Zâhire fî'l-Kırâati'l-Aşri'l-Mütevâtirati min Tariki's-Şâtibiyye ve'd-Dürre*. thk. Abdulaziz Abdülfettâh el-Kâri. 7 Cilt (Cidde: Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ulûmâtî'l-Kur'âniyye bi Ma'hedi'l-İmami's-Şâtibiyye), 2014.
- el-Kâdî, Abdülfettâh. *el-Ferâidü'l-Hisân fî Addi Âyi'l-Kur'ân*, thk. Ali b. Saîd el-Ğâmidî. (Mekke: Dâru Tayyibeti'l-Hadrâ), 1431.
- el-Kâdî, Abdülfettâh. *el-İdâh li-Metni'd-Dürre fî'l-Kırâati's-Selâsi'l-Mütemmîme li'l-Kırâati'l-Aşr li'l-İmam İbn Cezerî*. thk. Abdü'l-Kayyûm b. Abdulğâfûr es-Sindî. 3. Baskı. (Mekke: el-Mektebetü'l-Esediyye), 1434/2013.
- el-Kâdî, Abdülfettâh. *el-Kırâât fî Nazari'l-Müsteşrikîn ve'l-Mulhidîn*. (Kahire: Dârü's-Selâm li't-Tevzî' ve'n-Neşri ve't-Tevzî' ve't-Tercümeti), 1426/2005.
- el-Kâdî, Abdülfettâh. *el-Kırâatü's-Şâzze ve Tevcîhühê min Lüğati'l-Arab*. (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî), 1401/1981.
- el-Kâdî, Abdülfettâh. *el-Vâfi fî Şerhi's-Şâtibiyye fî'l-Kırâati's-Seb'a*, 5. Baskı. (Kahire: Mektebetü's-Sevâdî li't-Tevzî'), 1420/1990.
- el-Kâdî, Abdülfettâh. *Esbânü'n-Nüzûl ani's-Sahâbe ve'l-Müfessirîn*. Salih Akdemir, (çev.). *Esbâb-ı Nüzûl – Sahabe ve Muhaddislere Göre-*. 5. Baskı. (Ankara: Fecr Yayınevi), 2016.
- el-Kâdî, Abdülfettâh. *Şerhu Minha Mûli'l-Birr*. (Kahire: Dârü's-Selâm li't-Tevzî' ve'n-Neşri ve't-Tevzî' ve't-Tercüme), 2008.
- el-Kâdî, Abdülfettâh. *Şerhu Nazmi'l-Câmi' li-Kırâati İmam Nâfi*. tsh. Seyyid Ahmed Mansûr. (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Türâs), 1433.
- el-Kâdî, Abdülfettâh. *Târihü'l-Kurrâi'l-Aşera ve Ruvâtühüm ve Tevâtürü Kırâatihim ve Menhecü Küllin fî'l-Kırâât*. thk: Safvet Cevdet Ahmed. (Kahire: Mektebetü'l-Kahire), 1419/1998.
- el-Kayravânî, Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hamûş b. Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî. *el-Hidâye ilâ Bulûği'n-Nihâye fî İlmi Meâni'l-Kur'ân ve Tefsîrihî ve Ahkâmihî ve Cümelin min Fünûni Ulûmih*. thk. Komisyon. 12 Cilt. (Câmi'atü Şârika: Mecmûatü Buhûsi'l-Kitâbi ve's-Sünneti), 1429/2008.

- el-Kayravânî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hamş b. Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî. *el-Keşf an Vücûhi'l-Kırââti's-Seb'a ve İlelihâ ve Hücecihâ*. thk. Muhyiddin Ramazan. 3. Baskı. (Beyrut: Müessesü'r-Risâle), 1404/1984.
- el-Kaysî, Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib b. Muhtâr. *el-Keşf an Vücûhi'l-Kırââti's-Seb'a ve İlelihâ ve Hücecihâ*. thk. Muhyiddin Ramazan. 2 Cilt. 5. Baskı. (Beyrut: Müessesü'r-Risâle), 1418/1998.
- el-Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib. *el-İbâne an Me'âni'l-Kırâât*. thk. Abdü'l-Fettâh İsmâil Şelebî. (Mısır: Dârü'n-Nahdâ), 1431.
- el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiu li-Ahkâmi'l Kur'ân*. nşr. Ahmed el-Berdûnî- Atfîş, İbrahim. 20 cilt. (Mısır: Dârü'l Kütübi'l-Mısriyye), 1432.
- Müslim, Ebü'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî), 1374/1955.
- el-Mâverdi, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *en-Nüket ve'l-Uyûn*. thk. Seyyid b. Abdi'l-Maksûd b. Abdirrahmân. 6 Cilt. (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye), 1431.
- el-Mersafî, Abdülfettâh. *Hidâyetü'l-Kâri ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*. 3. Baskı. (Medine: Mektebetü Taybe), 1431.
- el-Yemenî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî. *Fethü'l-Kadîr*. 6 Cilt. (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib), 1414.
- en-Nahhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil b. Yûnûs. *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Abdü'l-Mün'im Halîl İbrâhîm, 5 Cilt. (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye), 1421.
- en-Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vil*. nşr. Yusuf Ali Bedevî. 3 Cilt. (Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib). 1998/1419.
- er-Rüveyfî, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. 3. Baskı. (Beyrut: Dâru Sâdır), 1414.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eşas es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arna'ût. 7 Cilt. (Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye), 2009.
- es-Suyûtî, Celâleddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî-Celâleddîn Abdurrahman b. Ebîbekr. *Tefsirü'l-Celâleyn*. (Kahire: Dârü'l-Hadîs), ts.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr. *Câmiü'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî. 24 Cilt. (Dâru Hecr li't-Tabâati ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l'lân), 1422/2001.
- et-Temîmî, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid. *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâât*. thk. Şevki Dayf. 2. Baskı. (Mısır: Dârü'l-Meârif), 1400.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmiü'l-Kebîr (Sunenü't-Tirmizî)*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. 6 Cilt. (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî), 1998.
- ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî. *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. 40 Cilt. (Kuveyt: Vizâretü'l-İrşâd ve'l-Enbâ- el-Meclisü'l-Vatanî li's-Sikâfeti ve'l-Fünûn ve'l-Êdeb), 1422-1385/1965-2001.

- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*. 4 Cilt. 3. Baskı. (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî), 1407.
- ez-Zürkânî, Muhammed Abdü'l-Azîm. *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. 3. Baskı. (Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şerikêhu), 1431.
- Fayda M (2010) *Muhammed b. Cerîr Taberî* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul).
- Goldziher, Ignaz. *Die Richtungen Der İslâmischen Koranauslegung*. (çev.) Abdü'l-Halîm en-Neccâr. *Mezâhihu't-Tefsîru'l-İslâm*. (Mısır: el-Mektebetü'l-Hancı) 1955.
- Gölcük Ş (1991) *Bâkullânî* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul).
- Görmez M (2010) *Taberânî* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul).
- Görmez M (2010) *Tahrîc* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul).
- <https://kutsalkitap.info.tr/?q=%C3%87%C4%B1k.32> (24.06.2023).
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav'. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. nşr. Sâmi b. Muhammed es-Sellâm. 8 cilt. (Riyad: Dârü't-Taybe), 1431.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerrem b. Alî Cemâlüddîn el-Ensârî e-Rüveyfî el-İfrîkî. *Lisânü'l-Arab*, 15 Cilt. 3. Baskı. (Beyrut: Dâru Sadr), 1414.
- İslâmoğlu, Mustafa. *İslâm Tefsir Ekolleri*. (İstanbul: Denge Yayınları), 1997.
- Kafes M (1994) *Ebü Hayyân el-Endelüsî* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul).
- Kandemir M Y (1993) *el-Câmiü's-Sahîh* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul).
- Kandemir M Y (2001) *Kâdî İyâz* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul).
- Kandemir M Y (2007) *Nevevî* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul).
- Karaman vd. H (2020) *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara).
- Muhammed Raşîd, Ali Rıza b. Muhammed. *Tefsîrü'l-Kurâni'l-Kerîm*. 12 Cilt. (el-Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Âmmeti li'l-Kitâb), 1990.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim. *el-Kirâât ve Eserühâ fî Ulûmi'l-Arabiyye*. 2 Cilt. (Kahire: Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye), 1404/1984.
- Nasr b. Ali, Muhammed Ebî Abdillâh b. Ebî Meryem. *el-Mûdah fî Vücûhi'l-Kirââti ve İlelihâ*. thk. Ömer Hamdan el-Kubeysî. 3 Cilt. (Mekke: Yayın evi yok), 1414/1993.
- Özaydın A (1999) *Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul).
- Özkan H (2010) *Suyûtî* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul).

- Özkan H (2012) *Tîbî* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul).
- Öztürk M, Mertoğlu, M S (2013) *Zemahşerî* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul).
- Pâluvî, Abdülfettâf. *Zübdetü'l-İrfân*. (el-Mektebetü'l-Hanefiyye), ts.
- Sönmezsoy S (1988) *Kur'ân ve Oryantalistler* (Fecr Yayınevi, Ankara).
- Şaban, Muhammed İsmail. *el-Kırâât Ahkâmuhâ ve Masdaruhâ*. (Cidde: Silsiletu Daveti'l-Hakk), 1982.
- Tural H (1999) *İbn Hâleveyh* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul).
- Tüccar Z (1994) *Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul).
- Arslan Ş (1995) *Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul).
- Uğur M (1994) *Ebû Ya'lâ el-Mevsilî* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul).
- Uludağ S (2002) *Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Ankara).
- Yüksel Y (2021) *Kıraatlerin Mâhiyeti ve Tarihi*, Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi, 5: 127-168.
- Zerzûr, Adnân Muhammed. *Ulûmü'l-Kur'ân*. (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî), 1981/1401.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horâsânî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Hasen Abdü'l-Münîm. 10 Cilt. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle), 1421.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı : Muhammet AYYILDIZ
Uyruğu : T.C.
Doğum Yeri ve Tarihi :
Tel :
E-posta :
Yazışma Adresi :

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Lisans	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	11.06.2018

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2013	Kahramanmaraş Ekinözü İlçe Müftülüğü	İmam Hatip
2014/2016	Onikişubat İlçe Müftülüğü	İmam Hatip
2017	Kahramanmaraş Dulkadiroğlu İlçe Müftülüğü	Kuran Kursu Öğreticisi
2018/2021	Kayseri Dini Yüksek İhtisas Eğitim Merkezi	Vaiz
2021/2023	Kahramanmaraş Dulkadiroğlu	Vaiz
2024- Devam Ediyor	Gaziantep Araban İlçe Müftülüğü	İlçe Müftüsü

YABANCI DİL: Arapça

YAYINLAR: en-Nesefi'nin en-Neml Sûresi Tefsirinde Geçen Hz. Süleyman ile ilgili Rivayetlerin İsrâiliyat Açısından Değerlendirilmesi